

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG:

C. V. BRAMSNÆS . ARNE LUND . H. WINDING PEDERSEN

REDAKTØR: S. GAMMELGAARD JACOBSEN

*

1947

85. BIND · 3.—4. HEFTE

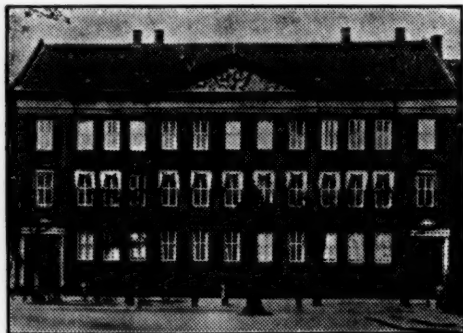
*

INDHOLD:

	Side
HANS CL. NYBØLLE: 23. Februar 1885 — 18. August 1947 Af F. Zeuthen og Paul Johansen	89
PROBLEMS OF CENTRAL ECONOMIC PLANNING IN THE NETHERLANDS. Af J. Tinbergen.....	96
AMERIKANSKE KONJUNKTURPROBLEMER. Af Svend Laursen.....	105
KORT STATSGÆLD OG PENGEPOLITIK. Af Axel Nielsen.....	120
DEMOKRATIET UNDER DEBAT. Af Theodor Geiger..	132
MEDDELELSER OG OVERSIGTER.....	151
BOGANMELDELSER (Se Omslagets 3. Side).....	157

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN · MCMXLVII

DEN DANSKE LANDMANDSBANK

**Hovedkontor: Holmens Kanal 12
København K.**

44 Filialer i København og Omegn - 53 Filialer i Provinsen

KAPITAL-FORVALTNING

Frie og baandlagte Kapitaler modtages til Forvaltning. Reglement tilsendes paa Forlangende. (Telf. 6500, Lokal 343).

VÆRDIPAPIRER modtages i Opbevaringsdepot. (Gebyr 50 Øre aarligt af 1000 Kr. nom. Beløb. Min. 2 Kr.).

AKTIER og OBLIGATIONER
købes og sælges.

BOXER udlejes

Alle Forespørgsler besvares omgaaende af vore Afdelinger og af vort Hovedkontor
Central 6500 Lokal 65.

Telegram-Adresse: LANDMANDSBANK

HANS CL. NYBØLLE

23. FEBRUAR 1885—18. AUGUST 1947

ALENE paa Grund af sin matematiske Uddannelse var Nybølle noget for sig blandt Danmarks Økonomer og Statistikere. Trods hans beskedne og uhøjtidelige Fremtræden mærkede man snart, at det var en klog Mand, som det var værd at tale med.

Han var født i Store Hedinge. Faderen var Tømrermester. I 1901 tog han Præliminæreksamen og i 1905 1. Del af polyteknisk Eksamen; men han gik nu over til at studere Matematik og tog Skoleembedseksamen med Matematik som Hovedfag i 1910. Aaret efter kom han ind i Statistisk Departement, hvor han blev til 1936, de sidste 12 Aar som Kontorchef. Som et naturligt Resultat af sin matematiske Uddannelse fik han her særlig med Befolkningsstatistikken at gøre, men iøvrigt ogsaa med den økonomiske Statistik og navnlig Socialstatistikken.

I Tiden fra 1926 til 1936 var han samtidig Lektor i Statistikkens Teori. Sidstnævnte Aar blev han imidlertid udnævnt til ekstraordinær Professor i Statistikens Teori (efter Fakultetets Indstilling »teoretisk Statistik«). Efter Professor Warmings Død i 1939 udnævntes han til ordinær Professor i Statistik, idet Faget Danmarks Statistik nu overtoges af Lektor Vedel Petersen.

Nybølles Betydning ligger ikke mindst i hans Fortsættelse af Harald Westergaards Arbejde som Lærer og Vejleder i statistisk Metode. Et Aar efter, han blev Lektor, udgav han sammen med Westergaard den stærkt reviderede Udgave af dennes Statistikens Teori. Hans Arbejde ved Universitetet kom navnlig til at bestaa i Ledelsen af de efterhaanden meget omfattende statistiske Øvelser. De obligatoriske statistiske Øvelser, som Westergaard er Fader til, indtager stadig en vigtig Stilling i den statsvidenskabelige Uddannelse og betyder sikkert meget som praktisk Oplæring ikke alene i statistiske Beregninger, men ogsaa i skriftlig Fremstilling om faglige Emner af konkret Karakter. Ved Siden af Forelæsninger havde Nybølle desuden i stor Udstrækning frivillige Øvelser. De studerendes uensartede matematiske Forkundskaber stillede store Krav til en Undervisning om Forhold, som uundgaeligt maatte være af kompliceret kvantitativ Karakter. Nybølle naaede her meget ved illustrerende Eksempler og Samtale med de enkelte ved Gennemgang af Opgaverne.

Nybølles Arbejde som Lærer i Statistik og Landets første teoretiske Statistiker medførte desuden en Mængde Arbejde ud over Undervisningen. For Økonomerne er Statistiken en Hjelpevidenskab, et Arbejdsredskab, hvis rette Anvendelse i mange Tilfælde vil gaa ud over Ikke-Specialistens Forudsætninger. Vi er mange, som skylder Nybølle Tak for Vejledning, kritisk Genemlæsning og positive Bidrag til statistiske Fremstillinger. Ogsaa Forfattere fra andre Fag ikke mindst Medicinen benyttede i stor Udstrækning Nybølles Sagkundskab og Hjælpsomhed. Til Medicinen var han desuden knyttet som Medlem af Antropologisk Komité, som Statistiker i Sundhedsstyrelsen i en Periode og Forfatter om Alkoholstatistik samt endelig som Medlem af Medicinsk Selskab. Hertil kom, at han var Bedømmer og Opponent ved en Række Doktordisputater inden for adskillige Fakulteter samt paa den polytekniske Læreanstalt. Som Opponent optraadte han til Tider med stor Skarphed, idet han, der var den elskværdige og opofrende Hjælper, gik haardt frem mod, hvad han betragtede som usolidt Arbejde og videnskabelig Kosmetik, f. Eks. Korrelationsberegninger paa Maa og Faa uden teoretisk Underbygning.

Trods hans Fags teoretiske Apparat var han i høj Grad Realiteternes Mand med stor Sans for Uensartetheden af den Virkelighed, som samles i Pristallet, Arbejdsløshedsprocenten og Indkomststatistikens Størrelsesgrupper, noget hans mangeaarige Arbejde med det statistiske Materiale i Departementet gav Grundlag for, men som sikkert ogsaa havde Rod i en sund sjællandsk, til Tider noget Holbergsk præget, Skepsis og lun Ironi.

Han havde i høj Grad Sans for det økonomiske Livs Mangfoldighed. Under en Diskussion med mere optimistisk indstillede Ingeniører gav han Udtryk for dette ved at sige, at Økonomien var en særlig vanskelig Videnskab, idet den havde langt flere og langt mindre lovbundne Variable end Naturvidenskaben. F. Eks. inden for Astronomien kunde man i Reglen klare sig allerede ved Løsning af Tolegemproblemer, og allerede Trelegemproblemer volder store Vanskeligheder. For en nøgtern Betragtning var det fornuftige og alsidige Skøn ofte bedre end eksakte Beregninger paa Grundlag af uensartede og irrelevante Talophobninger. Dette var ikke en ligeglad eller stemningspaavirket Standpunkttagen, men svarede netop til Statistikerens Forstaaelse af Uensartethedens og »Tilfældighedernes« Betydning.

De økonomiske Spørgsmaal, som Nybølle baade i Departementet og paa Universitetet var kommet i saa nær Forbindelse med, laa ham stærkt paa Sinde. I hans mangesidige Læsning indtog Økonomien en stor Plads, og han var f. Eks. en ivrig Deltager i de nordiske Økonomers Marstrandmøder.

Baade i Departementets Publikationer, navnlig Undersøgelsen om Arbejdsløsheden, der fremkom i Forbindelse med tilsvarende Undersøgelser i Arbejdsløshedsraadet, og i Afhandlinger i Socialt Tidsskrift 1935 og 1936 kom Nybølle ind paa Arbejdsløshedens statistiske Problemer, herunder Arbejdsløshedsprocentens Afhængighed af Organisationernes Vækst, paa Deling efter

Arbejdsløshedens Aarsager og ikke mindst paa en nærmere Analyse af Arbejdsløshedens Varighed for de enkelte — d. v. s. Tilgangs- og Afgangsf forhold samt »Bestandens« Sammensætning svarende til Befolkningens Alderssammensætning, et Spørgsmaal, som senere er taget grundigt op af den officielle Registrering og Statistik. Den noget ensidige Dyrkelse af Befolkningsstatistikken hos Westergaard og Nybølle har for Økonomerne den Værdi, at man her faar et grundigt behandlet — og ikke svævende — Eksempel paa Dynamik, som lader sig overføre paa andre af Økonomiens Omraader.

I Befolkningsskommissionen, hvor Nybølle var Næstformand, gik han med næsten Myrdalsk Iver op i den Række socialpolitiske Problemer, som den svensk-danske Befolkningspolitik i 30'erne tog med i sin vide Opfattelse af Befolkningsspørgsmaalet, saaledes Løsningen af Beskæftigelsesproblemet som Betingelse for Folks Mod til at sætte Børn i Verden. Selv drog Nybølle en praktisk Konsekvens af sit Standpunkt ved et besværligt Arbejde med Start og Ledelse af Frederiksholms Vuggestue.

Som Statistiker for Begravelseskassernes Genforsikring efter Harald Westergaard og Clara Black kom han til at medvirke ved den meget betydningsfulde Reform i 1940, hvorved der i de mest beskedne og stilfærdige Former som genforsikret Begravelsesforsikring i Sygekasserne etableredes en ganske lille obligatorisk Livsforsikring paa et Par Hundrede Kroner for alle Sygekassemedlemmer. Ogsaa i Alderdomsforsikringskommissionen af 1922, hvor Nybølle udførte Udgiftsberegningerne, kom han i Kontakt med Socialforsikringens Problemer; — og han blev ikke Tilhænger af Forsikringsprincippernes Anvendelse paa disse Omraader, lige saa lidt som af den nuværende Organisation af Sygeforsorgen.

Omkring forrige Verdenskrig deltog Nybølle i de den Gang aktuelle Drøftelser af Valgmetoder. Det var her den matematiske Side af Sagen, Nybølle særlig gav sig af med, Fordelingen af Antal Mandater mellem Lister eller større Grupper, Metoder, som ogsaa kan anvendes ved en Række andre Fordelinger. Karakteristisk for Nybølle drejede det sig ikke om en enkelt Patentløsning, men han opstillede i Tilknytning til Thiele en Skala af »stærke« og »svage« Metoder, som lod sig anvende, alt efter hvilken Vægt man lagde paa Samling eller Mangesidighed i Udvalget, samtidig med at han gjorde Rede for disse Metoders statistiske Egenskaber. Lignende Synspunkter med Hensyn til det vilkaarlige Element ved Valget af Vægt og Spredningsgrad fremhævede han senere bl. a. i et Foredrag i Pædagogisk Selskab om Karaktergivning.

Nybølle interesserede sig stærkt for Studenternes Studievilkaar (specielt Fordelingen efter Studietidens Varighed med eller uden afsluttende Eksamen) og deres økonomiske Forhold og skrev flere Gange herom, og han medvirkede ved Tilrettelægnngen af den af Studenterraadet iværksatte Statistik.

Det Samarbejde, han herved kom ind i, førte til, at han blev den første danske Formand i Organisationen »International Student Service«. Ogsaa som Forstander for Økonomisk Statistisk Laboratorium og i Institutet for Historie og Samfundsekonomi udførte han et betydeligt Arbejde. Altid samvittighedsfuld og hjælpsom, til Tider noget omstændelig, maatte alle de med hans Stilling følgende, overvejende ulønnede Hverv i Forbindelse med de økonomiske Øvelser — hvortil en stor Del af hans Tid ogsaa i Sommerferien gik, indtil han til allersidst fik en Assistent til Hjælp herved — tage Tid, han gerne vilde anvende til Skrivning af en egen Lærebog. Denne naaede han imidlertid ikke at faa gennemført. Derimod foreligger der en Række betydningsfulde Afhandlinger foruden bl. a. Tekster navnlig til de befolkningsstatistiske Tabelværker og hans Medforfatterskab til »Statistikens Teori«. Over hans trykte Arbejder findes en Fortegnelse paa 133 Numre, af hvilke et Udvalg er nævnt neden for S. 94. Han var imidlertid i sjælden Grad en Vejleder og Raadgiver over for de enkelte. Hvad han har lært Elever, Kolleger, Venner og alle dem, der søgte hans Raad, vil stadig være levende sammen med Mindet om hans ædle og kloge Personlighed.

F. Zeuthen.

SKØNT Matematikken fra Begyndelsen var Nybølles Fag, blev denne Videnskab aldrig for ham et Maal i sig selv. Hans Matematik var kun Midlet — Værktøjet for Statistikeren.

Nybølle var dog i høj Grad lydhør over for den Udvikling, som Statistikens matematiske Grundlag har gennemgaaet i de sidste 20 Aar. Før de fleste andre herhjemme anede han Betydningen af Kolmogoroffs og Fishers Arbejder. Og en væsentlig Grund til, at hans nye Lærebog i Statistik aldrig blev skrevet var vistnok, at han var klar over, at den Bog ikke kunde skrives for 10 Aar siden. Den vilde være blevet forældet umiddelbart efter Fremkomsten. Først nu er Udviklingen saa langt fremme, at væsentlige Dele af de nye Teorier kan anvendes ved en Fremstilling af Statistikkens Teori, der ikke blot skal henvende sig til en ganske lille Kreds med betydelige matematiske Forudsætninger.

De matematiske Formler var for Nybølle aldrig Maalet. Selv adskillige af hans Arbejder, der anvender Matematikkens fineste Midler, er skrevet med et Minimum af Formler og Tegn. En medvirkende Aarsag hertil er dog selvfølgelig, at Størsteparten af hans Elever og Læsere var uden særlige matematiske Kundskaber. Men naa'r han saa anvender Matematikkens Formler, præsenteres de saa pædagogisk rigtigt, at de for Læseren er Virkelighed og ikke Volapyk. Man kan f. Eks. erindre om hans Bemærkninger om Interpolation i Befolkningsstatistikken, hvor han paa yderst raffineret Maade anvender Mønsterinterpolation efter Westergaards Principper, og hvor Resultaterne fremtræder som indlysende rigtige, selv for den ikke matematisk kyndige Læser.

Et af Nybølles betydeligste Arbejder er netop en Afhandling fra 1929 om Interpolation i Statistikken. Han fremhæver her de grafiske Metoders Værd i Modsætning til de udviklede matematiske Formelsystemer. Den Vilkaarlighed, hvormed den grafiske Interpolation eller Udjævning foretages, er i sig selv en Fordel, for den advarer os mod at undervurdere Fejlen ved Processen.

I samme Afhandling slaar Nybølle til Lyd for et særligt Udjævningsprincip, idet han foreslaar at udjævne efter Funktioner med en kontinuert, stykkevis lineær Differentialkvotient, f. Eks. af anden Orden, altsaa en af Jacobi's »vernünftige Funktionen«. Æren for dette saakaldte pseudo-analytiske Udjævningsprincip maa Nybølle dele med amerikanske Matematikere, der praktisk talt samtidig kom paa den samme Tanke. Princippet er senere blevet uddybet i en Række Arbejder af forskellige Matematikere.

Nybølle var Befolkningsstatistikeren par excellence, og i de Tabelværker, der kom, medens han var ansat i statistisk Departement, har han skrevet Indledningerne, der ofte har betydelig videnskabelig Værdi. Som Embedsmand knyttedes han til forskellige Kommissioner, saaledes til Alderdomsforsikringskommissionen og Befolkningskommissionen, og hans Arbejde her er resulteret i betydningsfulde Afsnit af Betænkningerne.

Nybølles vigtigste Arbejde er den tredje Udgave af Westergaards Statistikkens Teori fra 1927. I Forordet skriver Westergaard, at Afsnittet om Sandsynlighedsregningen i det væsentlige skyldes Nybølle, men Bogen bærer i sin Helhed stærkt Præg af Nybølles Medarbejderskab. Denne Bog har i de sidste 20 Aar dannet Grundlaget for Undervisningen ved Københavns Universitet og har haft sin store Betydning for vore unge Nationaløkonomer og Aktuarer. Den har været udsolgt i snart mange Aar og har været stærkt savnet.

Nybølle var ingen fremragende Taler. Det var ikke Formen, men Indholdet, der fængslede hans Tilhørere, og han var bedre i Kontakt med en mindre Kreds af Elever ved en Øvelsesgennemgang end med Tilhørerne i et stort Auditorium. Især paa Tomandshaand afslørede hans pædagogiske Evner sig. Han var den elskværdige hjælpsomme Lærer, der altid gav sig Tid til at lytte og svare. Og hans Evne til at fatte et Problem var fabelagtig. Gik man maaske og grublede over et Problem uden helt at have formuleret Vanskelighederne og forelagde man Nybølle Sagen, saa fik man ligesom Indtrykket af, at han kunde læse ens Tanker. Endnu inden man rigtig var kommet til Kærnen, kunde han fortsætte Tankegangen og paa staaende Fod klare Sagen, oftest med en Henviisning til Litteraturen. Han havde læst meget og huskede, hvad han havde læst, og hvor han havde læst det, og han forstod at interessere sine Elever for videnskabelige Studier. Om hans store Kendskab til Litteraturen vidner ogsaa adskillige — ofte fremragende — Anmeldelser, navnlig i dette Tidsskrift.

For adskillige af Nybølles Elever var hans Fag kun et Bifag, som de ønskede at beskæftige sig det mindst mulige med. De saa blot Vanskelighederne ved hans Undervisning, der ikke altid serverede Stoffet færdigtillavet, men forlangte selvstændigt Arbejde og Tænkning. Saa foretrak man Manuduktørens Indtærpning af det mindst mulige Eksamenspensum.

Men for de Elever, der fandt Interesse for Statistikken, kom Nybølles Undervisning til at betyde en Indførelse ikke blot til dette Fag, men til et akademisk Studium i bedste Forstand. Og de, der kom ham nærmere, skylder ham Tak for uvurderlig Hjælp og Vejledning i Studietiden.

Paul Johansen.

FORTEGNELSE OVER HANS CL. NYBØLLES SKRIFTLIGE ARBEJDER

I Fortegnelsen er ikke medtaget mindre Arbejder som Anmeldelser, Leksikonartikler m. v. Forkortelser:

Nat.T. = Nationaløkonomisk Tidsskrift.
N.S.T. = Nordisk statistisk Tidsskrift.

Om nogle forskellige Fordelingsmaader ved Forholdstalsvalg efter Partilister. Rigsdagstidende 1913—14, Tillæg B, Sp. 2467—91.

Sygeligheden blandt Papirarbejderne i Aarene 1914 og 1915. Arbejdsraadets Beretning for 1916—1917, Kbhvn. 1917.

Über Mathematik und Proportionalwahl in ihren gegenseitigen Beziehungen. Zeitschrift f. die ges. Staatswissenschaft, Jahrg. 76, Tübingen 1920. S. 147.

Om samtidige Valg af flere Repræsentanter for samme Kreds. — Betænkning af 1922 fra den i Henhold til Lov af 29. April 1921 nedsatte Valglovskommission, Bilag K. (Udarbejdet af Vilh. Elberling paa Grundlag af Undersøgelser foretaget af Hans Cl. Nybølle).

Ægtebørns og Uægtebørns Dødelighed. Nat.T. 1923, S. 114.

Sur l'erreur moyenne en l'investigation partielles. Bidrag til en Afh. af Adolph Jensen til Internat. Inst. Stat. XV, Bruxelles 1923, paa Dansk i N.S.T. II, 1923, S. 435.

Om Bestemmelsen af Erhvervsdødeligheden og dens Betydning for Livsforsikringen. Nordisk Forsikringstidsskrift 1926, S. 306.

Sammen med Harald Westergaard: Tredje Udgave af *Statistikens Teori*. Kbhvn. 1927, Tysk Udgave Jena 1928.

Legemsvægt og Legemshøjde. Medd. om Danm. Antropologi II, 3. Afd. 1928, S. 393.

Folketallets Størrelse og Vækst. Befolkningens Sammensætning. I Traps Danmark, 4. Udg. I, Kbhvn. 1929, S. 38 og 47.

Alkohol og Dødelighed. Ugeskr. f. Læger 1929, S. 390.

Interpolation i Statistikken. N.S.T. 1929, S. 104. Paa Engelsk i Nordic Statistical Journal I, p. 104.

Om Børnedødeligheden i de nordiske Lande. Socialt Tidsskrift VI 1930, Afd. A, S. 397. Til lige trykt i Nordisk hygiejnisk Tidsskrift 1931, Nord. stat. møtet i Helsingfors 1931, N.S.T. 1931. Paa Engelsk i Nordic Stat. J. Vol. 3. 1931.

Landets Forsyning med Læger i den nærmeste Fremtid. Ugeskr. f. Læger 1931, S. 226.

Om Beregningen af Tændernes gennemsnitlige Frembrudstid. Medd. om Danm. Antropologi III, 2. Afd. 1931, S. 331.

Om Mulighederne for Indretningen af en obligatorisk Turnustjeneste. Ugeskr. f. Læger 1931, S. 947.

En Reform af Sygehusenes Lægeberetninger. Tidsskrift for danske Sygehuse, 7. Aarg. S. 233 og Ugeskr. f. Læger 1931, S. 1021.

Folketællingen i Danmark 5. Nov. 1930. N.S.T. 1931, S. 337. Paa Engelsk i Nordic Stat. Journ. 3, 1931.

Dansk Vandringsstatistik og Genève-Konferencen 1932. Socialt Tidsskrift 1932, S. 389 og N.S.T. Bind 11, S. 193. Paa Engelsk i Nordic Stat. Journ. 4, 1932.

De Københavnske Normaltabeller for Skolebørns Højde og Vægt. Medd. om Danm. Antropologi III, S. 353. 1932.

Folkeregistret og Kommunerne. Kommunal Aarbog 4. Aarg. 1932, S. 735.

Sammen med Inger Alsing: *Studerne 1913-24*. Nat.T. 71. Bind 1933 i Festskrift til Westergaards 80-Aars Fødselsdag.

Er det almindelige Prisniveau en Fiktion. Nat.T. 1933, S. 263.

Nogle væsentlige Træk af Danmarks nuværende befolkningsmæssige Forhold. Foredrag i Forsikringsforeningen 12/4 1934. Trykt i Socialt Tidsskr. X, 1934 S. 111.

Studenternes Kaar i Sverige og her. Nat.T. 1934, S. 258.

Tal og Betragtninger fra den danske Under søgelse over Alkoholens Indflydelse paa Dødeligheden. Ugeskr. f. Læger 1934, S. 1383.

Arbejderorganisationernes Vækst og Arbejdsløshedens Omfang. Socialt Tidsskr. XI 1935, S. 1.

Arbejdsløshedsraadets Redegørelse for Arbejdsløshedens Karakter og Omfang. Nat.T. 73, 1935, S. 113.

On Pseudo-analytical Graduation. Journal of the Institute of Actuaries LXVI p. 63, London 1935.

Befolkningsspørgsmaalet i Støbeskeen. Nat.T. 1935, S. 276.

Befolkningsspørgsmaalet. Tidsskrift for Landøkonomi 1936, S. 81.

On the statistical distinction between sets of two-dimensional observations. Skandinavisk Aktuarietidsskrift 1936, S. 1.

Arbejdsløshedsproblemet fra et statistisk Synspunkt. Socialt Tidsskr. 1936, S. 119.

Om Diegivningens Varighed. Ugeskr. f. Læger 1936, S. 1003.

Harald Westergaard. Nekrolog i Nat.T. 1936, S. 385.

Mand og Kvinde i Befolkningen. I »Kvinden i Samfundet«, redigeret af Kirsten Gloerfelt-Tarp, Kbhvn. 1937.

On an attempt to reduce infant mortality in Denmark. Journal of the American Statistical Association, vol. 32, 1937, p. 489.

Sammen med F. Zeuthen: Arbejdsløsheden endnu engang. Nat.T. 1940, S. 9.

Et Eksempel paa Letalitetsbestemmelse for kronisk Syge. Ugeskr. f. Læger 1940, S. 534.

Genforsikringen i dens nye Form. Sygekasse-tidende 1940, S. 336.

Krig og Dødelighed. Foredrag i Aktuarforeningen og Forsikringsforeningen 12/11 1940. Trykt i Nat.T. 1940, S. 293.

Omkring »Pristallet«. Nat.T. 1941, S. 305.

Økonomisk-statistisk Laboratorium ved Københavns Universitet 1892-1942. Nat.T. 1942, S. 352.

Den forsikringsmæssige Status pr. 1/1 1941 i Sygekassernes Genforsikring af Begravelses-hjælp. Genforsikringens Beretning for 1942, Kbhvn. 1943, S. 13.

Dødeligheden 1840-1940. Nat.T. 1944, S. 278.

Prisniveauet som statistisk variabel. I Festskrift til Professor Steffensens 70. Aardag. Kbhvn. 1943.

PROBLEMS OF CENTRAL ECONOMIC PLANNING IN THE NETHERLANDS¹⁾

AL J. TINBERGEN

BEFORE the second world war the level of economic welfare in the Netherlands was ranking fairly high, viz. somewhere between the British and the French level. During the second world war the economic position of the Netherlands seriously deteriorated. Until September, 1944, consumption only decreased gradually, but in response to the railway strike, meant to support the allied military operations, the Germans cut off any further coal and food supply to the western part of the Netherlands and this resulted in a rapid decrease of consumption. As a matter of fact it could be said that a complete decomposition of economic life took place. The caloric value of rations, still about 1500 per day in September, 1944, fell as low as 800 calories per day in May, 1945. Gas supply was stopped; trams did no longer run; electricity production was discontinued and no coal for heating was available. The population of the large towns had to go out to the country in order to collect some food, often using bicycles without tires or even walking several days. Preparation of meals took place on very small stoves with the help of small pieces of wood, obtained from trees, cut down in the avenues and parks, or by demolition of empty houses or of furniture. Most industries were closed down, except bakeries, food shops and some offices. As a supplement to the official rations tulip bulbs and sugar beets had to be eaten. The few which could afford to pay black market prices — if they wanted — had to pay one hundred times the normal prices. Towards the end of the period many thousands of people suffered from hunger oedemia. The liberation early May brought a sudden change in these dramatic conditions.

Apart from some incidental but very valuable help, obtained during the famin period from Sweden and Switzerland, it is thanks to the admirable organisation of the allied forces that the food supply of Holland was brought up to an almost normal level within a few weeks.

Nevertheless the physical condition of the population had suffered badly; in addition also labour morale had fallen enormously. Labour productivity was on a very low level, somewhere in the neighbourhood of 25 % of

¹⁾ Lecture to Nationalekonomisk Forening 18. April 1947.

normal. This was partly due to other factors as well: the young workers had not been trained and sabotage of production was considered a national virtue during the occupation; and this attitude could not at once be changed. In addition, productive equipment was in a very bad condition. Apart from demolition by bombing, the quality was reduced by neglected maintenance, by the depletion of all sorts of stocks and by straightforward robbing by the Germans of the equipment of many plants and particularly of railway equipment during the last seven months. Total capital losses of these various types have been estimated to amount to about 8 billions of guilders (pre-war price level) or about 30 % of the national wealth as far as invested at home. These capital losses again had a tendency to reduce labour productivity, whereas on the other hand they led to a tremendous deferred demand.

For these two major and a number of minor reasons, there was an enormous gap between productive capacity and consumption desired. This gap was accentuated by the disequilibrium in the financial sphere: continued money creation during the occupation in order to pay for the occupation costs and forced exports to Germany had provided the population with ample cash balances, giving them a sense of wealth and the possibility to exert a huge demand. The same sort of wealthy-feeling resulted from the increased holdings of state bonds, also issued for the financing of occupation costs. There was therefore the tremendous danger of a big inflation starting.

In principle the solution of the economic problem of the Netherlands should be: increased production, both of consumers' goods and of investment goods; consumption at a moderate level and stringent price control, backed by a monetary reform aiming at a radical diminution of money circulation.

Even when using all its energy in order to accomplish this program, Holland would not have been able to do without credits, but in view of amortization and interest burdens to be expected for the future, foreign borrowing should be kept as low as possible. The execution of this program would require for the first years to come a rather extensive and detailed intervention by government agencies, such as rationing of consumers goods, allocation of imports, the monetary reform and price and wage control. Even then it would not be possible, of course, to prevent some people from taking up various sorts of activity detrimental to general welfare, such as black trading, foreign exchange smuggling etc., but these activities should be reduced to a minimum with all possible means.

The great importance of government measures for the execution of this program necessitated the avoidance of contradictions and doubling up between the various government agencies, i. e. the co-ordination of economic, social and financial policy. To this end, a new government agency was created, viz. the Central Planning Bureau, provisionally in September, 1945, and definitely established in April, 1947.

The task of this bureau is to advise the government on this co-ordination; one method to be used being the establishment of a central economic plan. A central economic plan is defined as a set of estimates and directives, concerning the future development of national income, consumption, investments, imports, exports etc. From such a plan or rather from alternative plans prepared at the same time, the government may make a choice as to their economic policy.

The advantage of bringing the figures together in the form of one consistent "plan" is that it forces the constructors of the "plan" to take into consideration all parts of the national economy, all aspects of any given economic policy and, as far as possible, all important consequences of that policy. The construction of such a plan does not necessarily mean that the government are willing to prescribe to private enterprises every detail of their activity. The present conditions make it necessary indeed to regulate many details, but it is almost generally hoped in the Netherlands that many of these detailed measures may be abolished after a few years. It is by the present shortage of foreign exchange, raw materials and equipment, that the rather stringent policy now followed is dictated. But it is assumed that in the future more freedom can be given to private enterprise.

It is the intention of this article to give an impression of the work so far done by the Central Planning Bureau. The following reports have been published:

- (1) the Central Economic Plan for 1946 (May 1946);
- (2) the Central Economic Plan for 1947 (September 1946);
- (3) a study on the demand for consumers' goods for 1947 (April 1947).

The two plans that have been published are both what the Bureau calls "over-all plans", giving only estimates and directives about the broad subdivisions of national income and expenditure, such as total consumption, total investments (subdivided into buildings, machinery and stocks), total imports and exports, etc. In addition to these over-all plans detailed plans for 1946 and 1947 have been established but so far not published. The annual plans are linked up by what is called a "frame plan", giving the broad features of the development for several years; in principle for the whole reconstruction period, which was provisionally adopted to be the period 1946—1952.

By first drawing up an over-all plan and, as a second stage, a detailed plan, the Bureau made a deliberate choice. It would have been conceivable that the two steps would from the start have been united, as was e.g. the case in the Norwegian National Budget. The Dutch method of first making an over-all estimate intended to avoid the difficulty that the partial plans obtained from the separate ministries might, in the first approximation, add up to totals of consumption far beyond the practical possibilities. By first

making general estimates as to the level of production and consumption that may be realised, the bureau is able to give some directives to the separate ministries before they start making their partial plans.

The chief aim of an over-all plan is to make a comparison of resources available and the destination of those resources. Or, in other words, to make an estimate of the volume of production and other resources available (e. g. foreign credits) and to find what level of consumption and investments is compatible with these resources. The meaning of the estimates should not be, in the Bureau's opinion, that of a forecast in the narrower sense of an extrapolation of existing tendencies, it should contain an element of task-setting. If a first estimate would show e. g. levels of consumption and investment which are too low from the psychological or physical point of view, the estimate of production may be revised such as to lead to a picture which as a whole is more acceptable. It goes without saying that the task-setting element must always remain realistic, however.

Once the over-all plan has been calculated, its figures are taken as a starting-point to the partial plans, a first draft of which is obtained from other government and private agencies, based as much as possible on the general information supplied by the over-all plan. The next task of the Central Planning Bureau is to unite these partial plans in a consistent way, which usually will mean that slight changes have to be made in the partial plan. The plans do not only contain information about the volume of production and consumption, i. e. physical quantities, but also on the price and cost levels which are considered most desirable.

It is in the nature of any plan (i. e. an estimate for future development), that it has to be revised periodically for changes in the data. This is true for individual plans for entrepreneurs as well as for central plans. In the case of the Netherlands as a whole, some of the most important changes in data that had to be inserted into the original estimates were:

- (I) the increase in world price level, occurring after the rather bad world crops in 1946;
- (II) the unsatisfactory development in the relations between Indonesia and the Netherlands;
- (III) the consequences of the dry summer of 1947.

Apart from these changes, other revisions had to be made as a consequence of refinements in the calculations of some items of consumption, which were underestimated before.

In addition, a clear distinction should be made between plan figures as introduced in the above sense and authorisation budgets such as e. g. the official state budget. It is in the nature of such an authorisation budget that it should contain safety margins tending to increase the figures beyond the most probable figure. A plan or national budget, however, should try to give

the most probable figure, task-setting elements included, but safety margins excluded.

One of the objectives of central planning, as distinct from individual and decentralised planning, is to reduce as much as possible the differences between what the Swedish economists would call ex-ante and ex-post values. One of the reasons for differences between intended or expected (ex-ante) and realised (ex-post) values for many economic variables is the circumstance that the various subjects in the community do not know of each other's intentions and therefore sometimes counteract each other. This may be avoided to some extent by several forms of central planning, even if this central planning is not compulsory.

In principle the plans should show an allocation of resources over various uses in such a way as to equalise marginal utility in the various directions. It goes without saying that it is often necessary, in practice, to make decisions for which this equalisation is not guaranteed, but only approximately realised.

In considering the methods followed by planners it should not be forgotten, however, that the maxim of equalising marginal utility is in fact somewhat less determinate than it would seem at first sight. Economic theory already tells us that marginal utility depends on (I) what distribution of incomes as assumed to be justified and (II) what choice between future and present welfare should be made.

Reality adds many more difficulties, particularly under the present conditions. Prices are regulated, not free; and therefore are no longer a true measure of the value of a good or a service. In principle one should use "accounting prices", different from actual prices. For many services, it will not be possible even in a "free society" to obtain a correct measure of their utility. This is particularly true for many government services, as was generally recognized by all economists dealing with national income problems.

A further major difficulty in the present situation is that official exchange rates do not reflect the actual scarcity of the various currencies: hard currencies being underestimated and soft currencies overestimated. It is therefore hardly avoidable that a number of decisions as to the allocation of resources is taken rather arbitrarily. The best policy to be followed here is to make the decisions as systematic as possible and to submit them to the judgement of as competent people as possible.

The Netherlands Central Planning Bureau so far worked along the following lines.

(a) Requirements by public authorities were taken as given. It is the intention to establish criteria in order to test these requirements as soon as possible, but this could not in fact be done during the first few years.

(b) Investment requirements as a total were based on the necessity to provide the working population with the minimum equipment necessary to guarantee high employment.

The estimates were based on estimates of the development of the working population and of the average capital per worker required. This figure was initially taken to be 10.000 guilders per head and has since been slightly revised on the basis of price increases and a large sample of new investment projects investigated by the responsible government agencies. The order of priority for individual investment projects as far as subject to government control, was based upon estimates concerning the yields in hard currency to be expected.

(c) Consumption requirements were based partly on food norms expressed in calories, amounting to 2300 calories per adult (with additions for heavy and very heavy labour). As to non-food items, an attempt was made to obtain harmony between these items and food items on the basis of family-budget statistics. From these family-budgets (relating to pre-war years) the free choice of consumers could be studied. The pre-war budget statistics, however, had to be revised for several reasons:

- (I) it was known that some secular developments in consumption known from the past had continued;
- (II) some mistakes in budget statistics due to biassed sampling were corrected;
- (III) estimates were made as to the accumulated demand for durable goods, due to the impossibility of replacement during the occupation;
- (IV) a correction was made for the demand by war-hit families.

The consideration of various levels of income made it possible to create a method of adapting consumption plans to various conceivable welfare levels. The confrontation of resources and requirements showed which welfare level could be realised.

For the detailed plans figures for the several branches of industry were obtained: from the government agencies dealing with raw material allocations, as far as manufactory industry is concerned, from the Ministry of Reconstruction for building industry, from the Ministry of Agriculture for agriculture etc.

These estimates were based on:

- (I) estimates for home consumption, partially based on the family budget studies mentioned and partially based on the expert opinion of the various agencies mentioned;
- (II) estimates on export possibilities made by the same agencies and
- (III) estimates on production facilities which depend in some cases on equipment available, in other cases on manpower available and in still other cases on raw materials available in the world market.

After the elimination of obvious contradictions between these partial plans they could be combined into a complete detailed picture for the national economy. One of the most important instruments in detecting inconsistencies was supplied by the type of tables introduced by Prof. Leontieff. These tables give a picture of all transactions between a complete set of industries, including consumers, government, foreign countries and some other groups as separate "transactors". The filling out of these tables finally results in a detailed system of social accounts which in a sense is the "finished product" of detailed planning activities. Similarly a less complicated system of social accounts using only seven groups of households was inserted in the over-all plans.

The activities of a new co-ordinating agency like the Central Planning Bureau only gradually contribute to a better running of government machinery. In the beginning the new agency has to establish all sorts of contacts and to find out its methods without disturbing the course of events. Only after results of some importance have been found will it be possible for the new bureau to contribute materially. Such contributions have now been made at various opportunities, chiefly by supplying information on the connections between economic variables whose mutual dependence was not hitherto studied. The connection between imports of raw materials and the level of production is one example in point. It is important to know this connection if the consequences of foreign exchange restrictions for the volume of employment have to be studied. The connection between national income and various forms of saving is another example. It is necessary to know this relation if the financing of investments shall be safeguarded. In many cases the work of the Central Planning Bureau stimulated the improvement of other administrations since it appeared that a certain type of information was not available but could be made available by a certain agency. The Ministry of Finance now supplies data on the nature of government expenditures which did not exist before; systematic programs have also resulted from requirements made by the Central Planning Bureau.

In the future the task of the Central Planning Bureau may well be another one than at present. No government decisions on this point have been taken yet. The general tendency in the Netherlands, however, is to abolish as soon as possible some of the detailed regulations which are now unavoidable. In such a freer economy a stabilisation of employment will be one of the chief points of government policy. For such a policy important contributions could be made by the Central Planning Bureau. Preparatory investigations have already been started, e. g. on the public works which could be executed during a depression period. Apart from employment policy in this sense, a program of general development can hardly be established without studies as made by the Central Planning Bureau. The Netherlands with their

rapidly increasing population will have to industrialise intensively. Various programs connected with this process, such as the training of workers, the building of equipment and plants, can only be systematically made with the help of the type of statistical studies made by the Central Planning Bureau. An important part of this work will consist of an analysis of world-market tendencies. These examples are sufficient to show the extensive task for "planning in a free society".

Finally a few words may be added concerning the actual development during the past few years of the economic position of the Netherlands. As was already stated at the beginning of this article, production was at a very low level immediately after the liberation. The development up to the middle of 1947 is well illustrated by the index of industrial production (1938 = 100), calculated per working day:

1945	4th quarter	57
1946	1st	—	62
—	2nd	—	68
—	3rd	—	76
—	4th	—	88
1947	1st	—	85
1947	2nd	—	92

Correspondingly, exports have increased considerably. In January and February 1946, only 20 millions of guilders of exports were recorded, whereas the monthly level is now in the neighbourhood of 160 millions guilders. Although this is a rapid increase, the level is still only one-half of the pre-war export volume and it is clear that the export problem has not yet been solved. The necessary process of readjustment will have to last more than two years. For future developments it is of the greatest importance that the price and cost level be kept low. So far the government have succeeded in stabilising wage rates at about 185% of 1938 which in view of the depreciation of the Dutch guilder immediately after the liberation seems to be the correct level for a successful international competition.

It is interesting to add a few words about a comparison between the Belgian and the Dutch development. It is often pretended that the Belgian government, by following an economic policy of more freedom to private enterprise, did a better choice than the Dutch government. I am not sure this can already be proved now. Economic policy is to a large extent determined by economic circumstances. Perhaps the clearest example of this thesis is the interesting fact that in Denmark almost the same financial policy was followed by a more or less conservative government as was followed in the Netherlands by a progressive government. The circumstances

in the Netherlands were so different from those in Belgium that the Dutch government had no other choice for their economic policy. Belgium had no difficulties with its overseas territories; Belgium had an important dollar balance at the moment of the liberation and its industrial equipment was far less damaged than the Dutch. This permitted the Belgian government, which is of about the same political structure as the Dutch, to follow a freer economic policy. Nevertheless the rate of increase in production as indicated by the general index of industrial production is not very different in the two countries. And the level of money wages in Belgium is now at about 320 % of pre-war. The consequences for the future Belgian development cannot yet be seen clearly. It will be certainly interesting to make a comparison of the results of these two types of economic policy. At this moment, however, no conclusions seem possible yet.

AMERIKANSKE KONJUNKTURPROBLEMER¹⁾

AF SVEND LAURSEN

I.

I sommeren 1945, da krigen i Østen var i sin afsluttende fase, herskede der i U.S.A. stor tvivl om, hvorledes efterkrigskonjunktura vilde forme sig. Krigsaarene havde medført en overordentlig stærk stigning i produktionen; industriproduktionen var saaledes omtrent fordoblet siden 1939, mens landbrugsproduktionen var steget godt 30 procent. Ganske vist var millioner af borgere blevet indkaldt til militærtjeneste, men arbejdsindsatsen var ikke desto mindre steget, dels ved en næsten fuldstændig opsugning af de 10 millioner arbejdsløse, der fandtes i 1939, dels ved en midlertidig tilstrømning til arbejdsmarkedet, og endelig ved en forlængelse af arbejdsdagen og en øget arbejdsintensitet.

Krigen havde med andre ord leveret det mest eklatante bevis paa den amerikanske økonomis produktionsevne — om nogen iøvrigt havde tvivlet derpaa. Det problem, der optog sindene i sommeren 1945, var imidlertid af en anden art. Det vedrørte ikke saa meget efterkrigstidens produktionsevne som spørgsmaalet om omfanget af de forstyrrelser omstillingen fra krigs- til fredsøkonomi vilde medføre. Det optimistiske yderpunkt i denne konjunkturdebat fandtes hovedsagelig repræsenteret blandt forretningsfolk. Det gik kort udtrykt ud paa, at den høje beskæftigelse og produktion kunde forventes at fortsætte i efterkrigsperioden, understøttet af den store opsparede købekraft i forbindelse med krigsaarenes utilfredsstillede behov efter forbrugsvarer. Det pessimistiske yderpunkt var hovedsagelig repræsenteret blandt økonomiske eksperter, der arbejdede for regeringen i Washington. Ifølge denne gruppes opfattelse kunde man forvente en arbejdsløshed paa 8—9 millioner i foraalet 1946 som følge af de kraftige og pludselige nedskæringer i det offentliges udgifter. Dette synspunkt blev iøvrigt akcepteret fra officiel side og lagt til grund for den økonomiske politik.

Her i Skandinavien afspejledes den amerikanske konjunkturdebat i indlæg fra Gunnar Myrdal og Bertil Ohlin. I sin bog »Varning för fredsoptimism«, der blev offentliggjort i 1944, udtrykte Myrdal anskuelser om kon-

¹⁾ Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 10. september 1947 med enkelte senere tilføjelser og åjourføringer.

junkturudsigterne i U.S.A., der svarede nøje til, hvad den pessimistiske skole i Washington forventede vilde finde sted ved krigens ophør. Hvad man maaske kan kalde Myrdals hovedræsonnement, var af en noget ejendommelig karakter. Han konstaterede først, at fuld beskæftigelse efter krigen vilde indebære en omkring 50 procent stigning i totalproduktionen sammenlignet med niveauet før krigen. Han opstillede dernæst det spørgsmaal, hvorfra købekraften skulde komme, der kunde understøtte en saadan efterkrigskonjunktur. Det drejer sig naturligvis først og fremmest om lønningerne. Men, slutter han, »er det virkelig sandsynligt, at de amerikanske foretagender vil træde frem for nationen, og bekymret forklare, at den alvorlige økonomiske situation tvinger dem til at foreslaa en vældig stigning i lønniveauet for at skabe et tilstrækkeligt købekraftsunderlag for produktion ved fuld beskæftigelse? Noget saadant hænder dog ikke i det virkelige liv, ja næppe heller i sagaens verden«.

Ved nærmere eftersyn viser Myrdals ræsonnement sig ikke at holde stik. Det gale ved hans analyse er, at han i denne forbindelse glemte realinvesteringernes betydning. Selv uden lønstigninger er der intet i vejen for, at en højkonjunktur kan vedvare, saa længe blot investeringerne fortsætter i tilstrækkelig grad til at opveje befolkningens ønske om at opspare.

Det var netop paa det punkt, at Ohlin satte ind, da han i en interessant note i *Økonomisk Tidsskrift* fra sommeren 1945 behandlede det amerikanske konjunkturproblem. Han paapegede, at en række ekstraordinære forhold i efterkrigsperioden vilde medføre en stor investeringsvirksomhed, saaledes at nedgangen i det offentliges udgifter ikke uundgaeligt vilde føre til en krise.

De sidste to aars erfaringer har vist, at den optimistiske skoles anskuelser i det store og hele har holdt stik. Den totale beskæftigelse og produktion ligger fortsat meget højt. Omstillingen fra krigs- til fredøkonomi har naturligvis ikke fundet sted uden visse gnidninger, først og fremmest paa arbejdsmarkedet, men ikke desto mindre kan det konstateres, at omstillingsvanskelighederne har været forholdsvis ringe. Jeg vil gerne kort skitsere den forløbne udvikling for paa det grundlag at opstille en prognose for den sandsynlige konjunkturbevægelse i U.S.A. inden for de næste 12 til 18 maaneder.

II.

Lad mig tage mit udgangspunkt i den amerikanske bruttoproduktion, d. v. s. den samlede mængde af varer og tjenesteydelser, der produceres inden for en given periode. Udtrykt i løbende dollarpriser er den i øjeblikket $2\frac{1}{2}$ gang saa stor som det bruttoprodukt, der blev fremstillet i 1939. Naar hensyn tages til de prisstigninger, der har fundet sted under og efter krigen, andrager stigningen i realproduktet ca. 50 procent. Hvis sammenligningen gøres med krigsaarenes maximale produktion, er resultatet en nogenlunde bibeholdelse af produktionsvolumen.

Den amerikanske bruttoproduktion (i millioner dollars)¹⁾.

	1939	1945	1946	1947 ²⁾
Bruttoproduktionen	90.426	213.120	203.679	226.000
I. Det offentliges køb af varer og tjenesteydelser	13.068	83.118	30.654	27.600
A. Federale	5.157	74.963	20.671	17.700
1) Krig	1.258	76.172	21.293	
2) Andre udgifter	3.908	1.011	2.383	
3) Minus salg af varer	9	2.220	3.005	
B. Staterne og kommunerne	7.911	8.155	9.983	11.700
II. Personlige forbrugsudgifter	67.466	121.698	143.670	159.000
A. Varige goder	6.729	7.977	14.917	20.000
B. Ikke-varige goder	35.258	75.298	87.061	95.000
C. Tjenesteydelser	25.479	38.423	41.692	44.000
III. Private investeringer i U.S.A.	9.004	9.058	24.582	28.800
A. Anlægsvirksomhed	3.986	3.146	8.525	9.500
B. Maskineri, etc.	4.577	7.134	12.393	17.800
C. Ændringer i lagre	441	÷ 1.222	3.664	1.500
IV. Nettoinvesteringer i udlandet	888	÷ 754	4.773	10.600

¹⁾ »Survey of Current Business«, Oktober 1947, og »Federal Reserve Bulletin«, September 1947.

²⁾ Andet kvartal 1947 multipliceret med 4. — Afrundinger og ufuldstændige oplysninger forklarer uoverensstemmelser for dette aar.

Disse tal for den totale økonomiske virksomhed har naturligvis deres store selvstændige betydning, ikke mindst for forstaaelsen af den nuværende periodes verdenspolitiske og økonomiske begivenheder. Det er derfor af den største interesse at undersøge de faktorer, der har bidraget til denne udvikling. Denne analyse lader sig nemmest foretage i forbindelse med de forskellige hovedgrupper, hvori bruttoproduktionen kan opdeles: det offentliges udgifter til varer og tjenesteydelser, efterspørgslen efter forbrugsvarer, private investeringer og endelig nettoexporten af varer og tjenesteydelser.

Forinden jeg kommer ind paa en nærmere omtale af disse størrelser, vil jeg gerne nævne, at det statistiske materiale til belysning af dem i de senere aar er blevet forbedret betydeligt. Detaillerede oplysninger foreligger nu om alle væsentlige forhold vedrørende produktionens omfang og sammensætning samt nationalindkomstens størrelse og fordeling mellem forbrug og opsparring. Yderligere er dette væld af materiale organiseret i en saadan form og indsamles saa hurtigt og ofte, at det har den største værdi for den økonomiske politik. Hovedæren for dette grundlæggende arbejde tilfalder det amerikanske handelsministerium. Det offentliggjorte materiale benyttes saavel af forretningslivet som hjælp i dets dispositioner, som af de forskellige grene af administrationen. Af maaske størst interesse i denne forbindelse er de periodiske beretninger, som nu udarbejdes af Præsidentens Økonomiske Raad, et nyt organ, der blev oprettet i 1946 i tilknytning til the Employment Act. Det er saaledes ikke for meget sagt, at man nu har en indgaaende ind-

sigt med nationens økonomiske budget, en indsigt, der staar fuldt paa højde med europæiske landes kendskab til deres egne statsbudgetter. Dette er saa meget desto mere bemærkelsesværdigt paa baggrund af den usvækkede tiltro, man i U.S.A. har til den økonomiske liberalisme.

Jeg vender efter denne digression tilbage til spørgsmaalet om produktions udvikling siden sommeren 1945. Jeg har allerede nævnt, at den fortsat ligger paa det høje niveau fra krigsaarene. Af ikke mindre interesse er imidlertid de forskydninger, der har fundet sted i produktionens sammensætning. De kan kort sammenfattes paa følgende maade: den offentlige sektors andel i produktionen er faldet kraftigt, men dette fald er blevet opvejet af stigningen i forbrugernes og forretningslivets udgifter samt af en stærk øgning af den private export til udlandet. Det er i virkeligheden blot en anden maade at udtrykke det forhold paa, at omstillingen fra krigsøkonomi til fredsekonomi har fundet sted uden et fald i den totale produktion.

Det offentliges udgifter. Faldet i det offentliges udgifter til varer og tjenesteydelser kræver ikke nogen nærmere forklaring. Krigens ophør medførte en næsten øjeblikkelig ophævelse af løbende krigskontrakter med industrierne, samtidig med at de militære styrker blev stærkt indskrænket. Fra 1945 til 1946 lykkedes det saaledes den federale regering at reducere de aarlige udgifter med ca. 50 milliarder dollars. (Til sammenligning tjener, at bruttoproduktionen i begge disse aar var godt 200 milliarder dollars). Faldet i det offentliges udgifter er nu omtrent ophørt. Sammenlignet med perioden før krigen er det offentliges dollarudgifter til varer og tjenesteydelser ca. fordoblet, men paa trods heraf er det offentliges andel i bruttoproduktionen dog mindre end før krigen, en kendsgerning, der maaske vil forbyde mange europæiske iagttagere.

Efterspørgslen efter forbrugsvarer. Den mest relevante kendsgerning vedrørende efterspørgslen efter forbrugsvarer og personlige tjenesteydelser er den overordentlige stigning, der har fundet sted i de sidste to aar. For et øjeblik at gaa tilbage til de pessimistiske beregninger, man foretog i 1944 og 1945, var de bl. a. baseret paa den normale førkrigsrelation mellem nationalindkomst og udgifterne til forbrugsvarer. Man opererede med andre ord med, hvad i Keynesskolens terminologi kaldes konsumtionsfunktionen. Uden at jeg her kan komme ind paa enkelthederne i disse beregninger, maa det være tilstrækkeligt at fastslaa, at de undervurderede den amerikanske forbrugers villighed til at købe, naar udbudet af forbrugsvarer igen var stigende. Et udtryk herfor har man i opsparingen som en procent af den disponible, personlige indkomst, d. v. s. indkomsten efter at skatterne er betalt. Under krigen var opspareingskvoten naaet op til 25 procent, men den er siden faldet til under 10 procent.

Jeg skal senere komme tilbage til spørgsmaalet, om der er sket en varig forskydning i den amerikanske befolknings opsparingssædvaner. Meget tyder

paa, at i alt fald størstedelen af den kraftige forbrugsstigning har været af en speciel karakter. For det første hænger den naturligvis sammen med det utilfredsstillende behov fra krigsaarene. Dette utilfredsstillende behov var og er stadig størst for de varige forbrugsvarer (automobiler, vaskemaskiner, køleanlæg o. s. v.). Knapheden er dog blevet reduceret noget, og i samme grad som de nye varer kommer paa markedet, rettes efterspørgslen mod dem.

Den anden specielle faktor, der har bidraget til den høje efterspørgsel, har været tilstedeværelsen af omfattende likvide midler. I denne forbindelse tænker jeg paa forbrugernes checkkonti samt deres beholdninger af visse typer af statsobligationer. Begge disse poster er steget kraftigt under krigen som følge af den maade, hvorpaa finansieringen af krigsudgifterne foregik. Den store opsparede købekraft har, som her i Europa, bidraget til at øge efterspørgslen. Paa grund af U.S.A.'s produktionskapacitet har dette forhold dog ikke været af alvorlig karakter; tværtimod kan man hævde, at tilstedeværelsen af de likvide midler har bidraget til at neutralisere de depressive virkninger af nedgangen i det offentliges udgifter.

Industriens investeringer. Jeg gaar derefter over til den anden faktor, som har bidraget til efterkrigskonjunkturen, nemlig den store investeringsvirksomhed. Under krigen gik den private industris anlægsvirksomhed stærkt tilbage. Det maa dog i denne forbindelse erindres, at endog særdeles omfattende nyinvesteringer blev iværksat og finansieret af det offentlige (det vil i denne forbindelse sige den federale regering). Store dele af denne kapacitet er siden blevet overdraget den private industri paa særdeles gunstige vilkaar. Resultatet af denne overdragelse har iøvrigt været at styrke de store virksomheders relative betydning i den amerikanske økonomi. Til trods for den megen tale om small business er der saaledes ingen tvivl om, at krigsaarene har øget den økonomiske koncentration ret betydeligt.

For at vende tilbage til de private investeringer, er denne form for økonomisk virksomhed gaaet stærkt frem siden efteraaret 1945. Forklaringen herpaa er ikke svær at finde. I første række kan den afledes fra den store efterspørgsel paa hjemmemarkedet og fra udlandet. Omstillingen til fredsproduktion og herunder introduktionen af nye varer har nødvendiggjort nye kapitalinvesteringer. Endelig kan man konstatere rationaliseringsbestrebelse paa en række omraader som modtræk mod stigende lønninger. Det er vanskeligt at bestemme de sidstes kvantitative betydning, men der er ingen tvivl om, at de har spillet en rolle.

Investeringsvirksomheden har ikke indskrænket sig til nye anlæg og maskiner. Ogsaa lagrene er blevet forøget i betydeligt omfang. Det maa være tilstrækkeligt at fremhæve, at denne opbygning af lagre bl. a. var nødvendiggjort af krigstidens forbrug af konsumvarer, der oversteg den løbende produktion. Fredsproduktionen kunde ogsaa kun finde sted, efter at pro-

duktionens forskellige led havde sikret sig tilstrækkelige mængder af raastoffer og halvfabrikata. I det andet halvaar af 1946 blev hele denne proces iøvrigt ogsaa fremskyndet af forventningerne om yderligere prisstigninger. Selv ved udgangen af aaret var lagrene dog paa visse omraader stadig langt under det normale, især hvad varige forbrugsvarer angaar.

En sidste form for investeringsvirksomhed, boligbyggeriet, fik først virkelig betydning i 1946. Jeg skal iøvrigt senere komme tilbage til nogle af de specielle problemer paa dette omraade.

Hvad endelig u d e n r i g s h a n d e l e n i den forløbne periode angaar, er udviklingen efter krigen almindelig kendt. Op til 1946 foregik store dele af exporten stadig i henhold til Laane- og Lejelovgivningen. Det er først sidste aar, at den private sektor af den amerikanske økonomi kunde opvise et efter amerikansk forhold anseeligt exportoverskud. I de forløbne kvartaler af 1947 er det steget yderligere og beløber sig nu til ca. 1 milliard dollars om maaned. Den stimulerende betydning, det har paa indkomstdannelsen, kræver ingen nærmere forklaring.

For at afslutte denne korte oversigt over de sidste to aars konjunkturløb er hovedlinjerne klare nok: de depressive virkninger af det pludselige fald i det offentliges udgifter er blevet opvejet af en forbavsende expansion af forbrugernes og industriernes efterspørgsel. Den totale efterspørgsel og produktion har med andre ord holdt sig nogenlunde konstant, mens produktionens sammensætning er ændret i retning af et større udbud af forbrugsvarer og kapitalgoder.

En af de mest interessante sider ved denne proces er den relative lethed, hvormed den er foregaaet. Dette er ikke et resultat af en bevidst økonomisk politik fra den federale regerings side. Ganske vist fortsattes en del af krigsaarenes pris- og produktionskontrol i det første efterkrigsaar, men deres effektivitet mindskedes gradvis som følge af politisk pres fra landbrugets og industriens side. Siden sommeren og efteraaret 1946 er bogstaveligt talt alle resterende restriktioner fra krigens tid ophævet af Kongressen med eller uden Præsidentens velsignelse.

III.

Jeg gaar dernæst over til det næste og langt vanskeligere spørgsmaal om de videre konjunkturperspektiver. Som jeg straks skal komme tilbage til, har der i de sidste maaneder vist sig forskellige fare-signaler paa den økonomiske horisont. Som følge heraf er debatten igen blevet rejst, om U.S.A. staar foran en konjunkturedgang. Sammenligninger med tidligere depressioner og kriser er almindelige, ja i det hele taget kan det siges, at den amerikanske offentlighed diskuterer konjunkturspørgsmaalet mere end nogen europæisk befolkning. Nogen ensartet vurdering af den kommende udvikling findes ikke. Ligesom i 1945 divergerer meningerne, men der er sket den interessante forskydning, at den officielle stilling

i Washington nu har nærmet sig det optimistiske synspunkt. Præsidentens økonomiske rapporter til Kongressen, hvoraf der hidtil er kommet to i 1947, giver udtryk for den opfattelse, at et konjunkturtilbageslag er undgaaeligt, hvis det er muligt at tilvejebringe ligevægt i pris- og omkostningsstrukturen.

De mere pessimistiske betragtninger har faaet forskellige formuleringer. Tilhængerne af den Keynske skole, som er meget stærk saavel i akademiske kredse som blandt embedsmændene i Washington, hævder, at trediversnes krise i USA i virkeligheden aldrig blev likvideret, men vil vise sig igen med fornyet kraft, naar nuværende specielle forhold er ophørt. Man vil saa igen staa over for problemet at finde investeringsmuligheder tilstrækkelige til at opveje befolkningens opsparing ved fuld beskæftigelse. Andre iagttagere af konjunkturen henviser til erfaringerne efter forrige krig. Ogsaa da var der en højkonjunktur, som strakte sig over næsten to aar, men som i sommeren 1920 blev afløst af en voldsom krise. Er det ikke muligt, spørger man, at dette forløb vil blive gentaget efter denne krig. Man kan ovenikøbet hævde, at farerne for et omslag denne gang er større, fordi krigen varede længere og medførte en mere omfattende industriel mobilisering og expansion af penge og indkomster.

Mit eget synspunkt er, at ganske vist befinder den amerikanske økonomi sig stadig i en inflationsfase, men samtidig har forskellige kræfter udviklet sig, der muligvis kan føre til et begrænset konjunkturtilbageslag. Lad mig begrunde dette lidt nærmere ved en gennemgang af den sandsynlige udvikling af de forskellige indkomstdeterminanter, som jeg allerede har omtalt.

For igen at begynde med det offentliges udgifter kan der ikke forventes nogen større ændringer i disse inden for de næste 12—18 maaneder. Enkeltstaternes og kommunernes indvirkning paa indkomstdannelsen er ringe og af en relativ stabil karakter. Hvad det federale budget angaar har Kongressens sparebestrebelse nu saa nogenlunde naaet deres politiske og økonomiske grænser. De federale indtægter er iøvrigt stigende som følge af den fortsatte vækst i nationalindkomsten. I det finansaar, der afsluttedes den 30. Juni, udviste budgettet et overskud paa $\frac{3}{4}$ milliard dollars, hvis man anvender konventionelle budgetmetoder. Hvis man derimod, hvad der i denne forbindelse er af større interesse, ser paa den federale kasses indbetalinger og udbetalinger, var der i forrige finansaar et overskud paa næsten 7 milliarder dollars. Forskellen mellem de to tal kan forklares ved forskellige former for federale forpligtelser, der endnu ikke har ført til udbetalinger (socialforsikring, veteraners bonus etc.). Dette overskud har iøvrigt været stigende i indeværende finansaar. Især fra republikansk side har der i de senere maaneder været stillet krav om nedsættelser af indkomstskatten med henvisning til dette overskud. Administrationen er imidlertid gaaet imod skattenedsættelser paa det nuværende tidspunkt med den begrundelse, at det

inflationistiske pres er for stort. En anden begrundelse for en fortsættelse af de nuværende skatterater er nødvendigheden af en nedsættelse af statsgælden og et almindeligt ønske om at kunne klare en uforudset hjemlig eller international situation.

Bortset fra saadanne specielle situationer, f. ex. internationale hjælpeforanstaltninger, som jeg senere skal tage op til behandling, er der som sagt ikke nogen grund til at vente større svingninger i det offentliges udgifter inden for det næste aar, i alle tilfælde ikke i nedadgaende retning. Det er muligt, at valgaaret 1948 vil føre til en reduktion af indkomstskatten, men foreløbig venter jeg en fortsættelse af den nuværende udvikling: et overskud paa statsbudgettet og en dermed forbunden sænkning af statsgælden, med andre ord en videreførelse af den nuværende anti-inflationistiske politik.

Det er først, naar vi vender os til den næste indkomstdeterminant, efter spørgslen efter forbrugsvarer, at en vis usikkerhed kan spores i den nuværende situation. Dette kræver en nærmere forklaring, da forbrugsvareefterspørgslen som regel opfattes som et stabilt element i den forstand, at denne form for udgift ikke vil ændre sig ret meget, med mindre nationalindkomsten af andre grunde varierer.

For det første kan der være grund til at fremhæve, at højkonjunktorens prisstigninger har resulteret i en ret betydningsfuld forskydning fra lønindkomster til aktieselskabsdividender og selvstændige erhvervsdrivendes indkomster, d. v. s. fra indkomstarter med en høj til indkomstarter med en lav forbrugskvote. Dette er uden videre klart, hvad lønninger og dividender angaar. Fornylig foretagne undersøgelser bekræfter ogsaa, at landbruget og formentlig andre selvstændige erhvervsdrivende kun anvender en mindre del af deres øgede indkomster paa forbrugsvarer. Inden for landbruget har saaledes gældsafbetalinger spillet en væsentlig rolle i de forløbne aar.

Fra de to store faglige centralorganisationers side har man i særlig grad hæftet sig ved det ændrede forhold mellem priser, lønninger og profiler. For nogle maaneder siden offentliggjorde CIO en analyse af den kendte økonom Robert Nathan. Visse enkeltheder i denne rapport kan kritiseres, men hovedkonklusionen staar dog fast: reallønningerne inden for industrien er for nedadgaende, mens profitterne efter at skatterne er betalt nu er højere end i noget tidligere aar i de amerikanske aktieselskabers historie. En sammenligning af de løbende profiler med 1929 viser saaledes en fordobling, og en sammenligning med de bedste krigsaar en stigning paa mindst 50 procent. Robert Nathan og de amerikanske fagforeninger fremhæver derfor med rette, at en fortsættelse af den nuværende udvikling kan have uheldige virkninger for konjunktoren.

Mens jeg er ved omtalen af forbrugernes udgifter, kan der ogsaa være grund til at fremhæve, at de likvide midler nu er ved at miste noget af deres tidligere stimulerende virkninger. Det betyder ikke, at den totale likviditet er gaaet ned, den er nogenlunde uforandret siden krigens afslutning. Der-

imod viser en større statistisk undersøgelse, der for nylig blev foretaget af the Federal Reserve Board, at de likvide midler i ret stor udstrækning har skiftet hænder, d. v. s. er gaaet fra de lavere til de højere indkomstgrupper. Det vil igen sige, at lønarbejdernes store gruppe nu i det store og hele maa indskrænke deres forbrugsudgifter efter løbende indtægter naar undtages køb paa afbetaling. Det synes da ogsaa at stemme med det billede, jeg har givet af forbrugernes opsparede købekraft, at køb paa afbetaling og andre former for personlig gæld er stigende og nu har naaet det betydelige beløb af 10 milliarder dollars.

I modsætning til den første periode efter krigen spiller prishensyn (og iøvrigt ogsaa kvalitetshensyn) nu igen en rolle i forbrugernes dispositioner. Især i indeværende aar har man kunnet observere en decideret køber-modstand paa en række omraader.

Til trods for de forskellige nye momenter ved efterspørgslen, som jeg har fremhævet, staar det dog stadig fast, at den totale efterspørgsel efter forbrugsvarer er stigende, samtidig med at priser og nationalindkomsten gaar op. Meget tyder paa, at forbrugerne under den nuværende inflation søger at fastholde en tilvant levestandard, selv om det maa ske paa bekostning af opsparingen. Det staar stadig hen, om opsparingskvoten er blevet varigt sænket, men hvad den øjeblikkelige konjunktursituation angaar, er der ingen grund til at vente pludselige ændringer i retning af større opsparinger og mindre forbrug.

Hvorledes stiller det sig nu paa investeringernes omraade? De plejer jo at være den dynamiske faktor i konjunkturen. Ogsaa her kan man konstatere, at billedet tegner sig mindre lyst end hidtil, men nogen basis for at vente et større tilbageslag tror jeg ikke, der findes. Det er dog nødvendigt at fastslaa, at højkonjunkturen kun vil kunne fortsætte, hvis det nuværende niveau for investeringer kan holdes.

For at begynde med nyanlæg og maskineri synes de at have naaet deres maximumsværdi. Nogle af de mest presserende efterkrigsbehov er blevet tilfredsstillet, men paa en række vigtige omraader kan en fortsat fremgang forventes: inden for petroleumsindustrien (raffinaderier), jernbanerne og public utilities i almindelighed. Paa det nuværende tidspunkt er det vanskeligt at sige, om disse former for investering vil gaa ned i de kommende maaneder. Hvis et fald skulde indtræde, tyder alle forhaandenværende oplysninger om planlagte investeringer paa, at faldet vil blive begrænset.

Om een form for investeringsvirksomhed, opbygningen af lagre, hersker der ingen tvivl. Det er naturligvis kun den nye tilvækst til allerede eksisterende lagre, der har en stimulerende indvirkning paa konjunkturen, og denne tilvækst er i øjeblikket for nedadgaaende. Yderligere kan et fortsat fald forventes i de kommende maaneder. Den kvantitative betydning af denne faktor er dog forholdsvis ringe i det samlede konjunkturbillede.

Noget tilsvarende kan derimod ikke siges om boligbyggeriet, som

er ved at blive et af de mest presserende problemer i den amerikanske økonomi. Siden 1926 har byggeindustrien været stagnerende. Fra et teknisk synspunkt staar den ikke paa højde med den amerikanske industri i almindelighed, og den lave byggeaktivitet i trediverne bidrog i høj grad til krisens dybde og længde. Naar man saa yderligere tager i betragtning, at det private boligbyggeri næsten gik i staa under denne krig, er det uden videre klart, at boligstandarden er blevet meget forringet. Ikke mindst ønsket om at skaffe veteranerne tilfredsstillende boliger har ført til forskellige bestræbelser fra regeringens side paa at stimulere boligbyggeriet. Det kan imidlertid fastslaaes, at dette program i det store og hele er mislykkedes. Maalet for produktionen af boligheder var 1 million i 1947 og derefter $1\frac{1}{2}$ million om aaret. Alt tyder paa, at byggeriet i aar ikke vil overstige $\frac{3}{4}$ million enheder, og der er ingen tegn paa en bedring i situationen. Det vil sige, at med mindre radikale foranstaltninger foretages, vil bolignøden fortsat være særdeles stor. Hertil kommer saa, at stigende byggeomkostninger og boligpriser har medført, at selv ret høje indkomstgrupper ikke har raad til eller ikke er villige til at købe til de nuværende priser. Specielt er situationen naturligvis alvorlig for veteranernes store gruppe.

Den nuværende misère har en række forskellige aarsager. Jeg har allerede nævnt det primitive stadi, hvorpaa byggeindustrien befinder sig. Ophævelsen af de forskellige kontrolbestemmelser vedrørende byggematerialer skete ogsaa for hurtigt. Endelig har den almindelige højkonjunktur vanskeliggjort en expansion inden for byggeindustrien ved at lægge beslag paa knappe materialer og arbejdskraft. Det er fra et konjunkturelt synspunkt interessant, at fuld beskæftigelse har kunnet opnaas i den amerikanske økonomi uden noget større opsving inden for byggefagene. Det er endnu et ubesvaret spørgsmaal, om byggeriet vil være i stand til at opsuge materialer og arbejdskraft fra andre omraader, naar disse har tilfredsstillet de nuværende ekstraordinære behov. Hvis det kan lykkes at bringe priser og omkostninger ned, skulde jeg tro, at det vil være muligt i ret vidt omfang paa grund af det store potentielle behov for boliger. Der er nemlig god grund til at forvente, at ret smaa reduktioner i huslejeniveauet og boligpriserne vil føre til ret store udvidelser i efterspørgslen. Hvis dette ræsonnement er korrekt, følger det med andre ord, at byggeriet vil virke som en bremse paa et konjunkturtilbageslag.

Tilbage staar behandlingen af handelsbalancens betydning for den videre konjunkturudvikling. Det er uden tvivl den faktor i den amerikanske konjunktursituation, som optager sindene mest her i Europa — og af forstaaelige grunde. Lad mig begynde med at præcisere størrelsesordenen af dette problem. Hvis man tænker sig en fortsættelse af den nuværende amerikanske export gennem resten af aaret, vil det indebære en total export for 1947 paa ca. 21 milliarder dollars. Paa samme basis vil den amerikanske import beløbe sig til ca. 8 milliarder dollars. Exportoverskuddet vil med

andre ord blive 13 milliarder, eller godt en milliard dollars om maaneden. Allerede i 1946 var exportoverskuddet betydeligt, men det er steget yderligere i aar, og denne stigning forklarer $\frac{3}{4}$ af tilvæksten i nationalindkomsten siden sidste kvartal 1946.

Hvorledes har det nu været muligt for udlandet at skaffe midlerne til at financiere dette enorme exportoverskud? Hvis vi holder os til de forløbne maaneder af indeværende aar, forholder det sig kort sammenfattet saaledes, at den amerikanske regering gennem laan og hjælpeforanstaltninger har financieret godt halvdelen af den øvrige verdens underskud paa handelsbalancen med USA. Det resterende beløb er blevet dækket ved salg af guld i USA eller ved likvidation af udlandets dollartilgodehavender.

For at begynde med de sidste to finansieringsformer, altsaa guldsalg og brug af dollartilgodehavender, kan det fastslaas, at de i fremtiden ikke vil indbringe mange dollars af den simple grund, at baade udlandets guldbeholdninger og dollartilgodehavender er blevet reduceret til et absolut minimum. Hvilke andre muligheder er der for at skaffe dollars? Den amerikanske regerings nuværende løfter eller forpligtelser om assistance er, bortset fra Marshallplanen, meget ringe. Det er ogsaa givet, at mulighederne for at henvende sig til det private amerikanske kapitalmarked vil være stærkt begrænset inden for en overskuelig fremtid. Nogle direkte investeringer i udlandet finder sted i øjeblikket, men i det store og hele kan vi se bort fra disse. Endelig tror jeg heller ikke, at udlandet i nævneværdig grad vil være i stand til at skaffe flere dollars inden for det næste par aar ved at øge salgene i det amerikanske marked. Jeg bygger denne anskuelse paa to kendsgerninger: den amerikanske protektionisme og udlandets svigtende produktionsevne.

Den eneste konklusion, man kan drage heraf, er, at importen fra U.S.A. nødvendigvis maa gaa ned, med mindre ekstraordinære hjælpeforanstaltninger træffes fra amerikansk side. Ja, nedgangen er allerede begyndt og vil blive fremskyndet af de sidste ugers begivenheder i Europa.

Det bringer mig til Marshallplanen, som jo er den aktuelle form, hvori et amerikansk tilbud om yderligere hjælp fremtræder. Jeg skal her indskrænke mig til nogle ganske enkelte kommentarer, som er direkte forbundet med emnet for dette foredrag. For det første vil jeg gerne fremhæve, at selv i gunstigste tilfælde kan Marshallplanen ikke forventes at træde i kraft før i foråret 1948. Om nogle faa uger har ganske vist eksperterne i Paris fuldendt det forberedende arbejde, men der er dog stadig lang vej igen. Fra amerikansk side er man først for nylig begyndt en række omfattende undersøgelser af de forhaandenværende ressourcer i USA for at bestemme grænserne for nationens evne til at hjælpe Europa, ja i det hele taget for at klarlægge, hvorledes et hjælpeprogram vil indvirke paa den amerikanske økonomi. Af langt større betydning er dog, hvad der vil ske paa det politiske

plan. Kongressen er i øjeblikket hjemsendt. Hvornaar den træder sammen er i øjeblikket tvivlsomt¹⁾, derimod er der vist ingen tvivl om, at debatterne vil blive lange og vanskelige, naar Kongressen kommer til at behandle hele dette kompleks af problemer. Det følger heraf, at med mindre midlertidige foranstaltninger træffes til efteraaret, vil den amerikanske export fortsat gaa ned, indtil virkningerne af Marshall planen sættes ind.

Det bringer mig til min næste kommentar, som vedrører forholdet mellem det amerikanske exportoverskud og den nuværende højkonjunktur. Det hævdes ofte fra europæisk side, især i forbindelse med diskussioner af Marshall planen, at den bl. a. er fremkommet, fordi der er en tvingende amerikansk nødvendighed derfor. Argumentet gaar ud paa, at den amerikanske produktionsevne er ved at løbe fra hjemmemarkedets købekraft, og at en laanefinancieret export fungerer som en sikkerhedsventil. Hvis det ikke var for denne sikkerhedsventil, vilde højkonjunktoren hurtigt bryde sammen, siges det.

Hvorledes forholder det sig nu med dette argument? Som jeg allerede har nævnt flere gange, er der ingen tvivl om, at de sidste aars exportoverskud har bidraget til opsvinget. Det følger imidlertid ikke heraf, at en vis nedgang i exporten vil føre til et større konjunkturomslag. Lad mig præcisere dette lidt nærmere. For det første kan der være grund til at anføre, at selv med det nuværende høje niveau for exporten, andrager den mindre end 10 procent af den aarlige produktion, og exportoverskuddet, som er det afgørende i denne forbindelse, mindre end 5 procent af den aarlige produktion. Man vil maaske her over for hævde, at dette er en forkert maade at betragte problemet paa, fordi det udelader de sekundære virkninger af en nedgang i exporten. Man regner med andre ord med, at en depression i exporterhvervene vil sprede sig til andre dele af den amerikanske økonomi. Dette er ganske rigtigt, hvis man faar en nedgang i exportindustrierne, naar den udenlandske efterspørgsel reduceres. Imidlertid er dette ingeniunde givet. Paa en række omraader gælder det i øjeblikket, at en hjemlig efterspørgsel vil erstatte den udenlandske efterspørgsel, hvis denne falder væk. Det er især tilfældet for landbrugsvarer og staal, som udgør en meget stor andel af den samlede export.

Jeg vil gaa et skridt videre og hævde, at den udenlandske efterspørgsel ikke har været et ubetinget gode for den amerikanske økonomi. Det er rigtigt, at den har virket stimulerende i overgangsperioden, men reversen af medaljen er det større inflationistiske pres, som denne export har medført i en periode med fuld beskæftigelse.

Min sidste kommentar til Marshall planen vedrører omfanget af hjælpeforanstaltningerne. Experterne i Paris kom til et foreløbigt tal paa 22—23 milliarder dollars over en 4 aars periode. Hvis dette tal sammenholdes med

¹⁾ Kongressen traadte igen sammen den 17. november 1947.

det nuværende aarlige exportoverskud paa 12—13 milliarder, fremgaar det, at selv i tilfælde af planens gennemførelse maa man i den kommende tid forvente en anselig nedgang i den amerikanske export.

IV.

Jeg har hermed afsluttet gennemgangen af de faktorer, som forekommer mig af størst betydning i analysen af det videre konjunkturforløb. Den konklusion jeg selv vil drage deraf er, at den nuværende situation er labil, og at et vist begrænset konjunkturuomslag kan forventes inden for de næste 12 maaneder. For at resumere baserer jeg især denne konklusion paa følgende forhold: en svækkelse af efterspørgslen efter forbrugsvarer paa grund af real-lønningernes sænkning og nedgangen i de lavere indkomstgruppers opsparede midler, en reduktion i visse former for investering, og endelig et mindre exportoverskud end det nuværende. Med mindre uventede forhold indtræder, tror jeg imidlertid at depressionen vil blive af forholdsvis mild karakter.

For det første er der stadig et ret stort utilfredsstillet behov efter varige forbrugsvarer og boliger, som vil holde efterspørgslen oppe. For det andet er profitable investeringsmuligheder langt fra udtømte, og endelig vil oversøiske markeder fortsat spille en rolle. Jeg vil i denne forbindelse ogsaa gøre opmærksom paa, at hvis en depression indtræder, er det sandsynligt eller rettere sikkert, at de federale udgifter vil gaa op samtidig med en nedsættelse af indkomstskatten. Det maa dog anføres, at planlægningen af offentlige projekter ikke er langt fremskredet paa det nuværende tidspunkt. Af afgørende betydning er det imidlertid, at baade tredivernes og krigens erfaringer har ført til en ret vidtgaende ændring i indstillingen overfor offentlige arbejder indenfor begge politiske partier.

Det er med nogen betænkelighed, at jeg har formuleret min konklusion saa forholdsvis præcist. Den nationaløkonomiske videnskab staar, til trods for alle fremskridt, stadig langt fra løsningen af konjunkturprognosens problemer. Politiske og psykologiske forhold spiller ogsaa ind, især i et land som USA, hvor forretningslivets svingninger mellem optimisme og pessimisme utvivlsomt er stærkere end i Europa. Selvom en kvantitativ analyse f. ex. viser, at de underliggende efterspørgselsforhold er stærke, er det ikke afgørende, hvis forretningslivet har en modsat opfattelse og disponerer i overensstemmelse dermed. Hvad jeg har forsøgt at udtrykke her kan ogsaa siges paa den maade, at den amerikanske økonomi er konjunkturfølsom og at vanskelighederne der er forbundne med en prognose er store.

Er hele denne diskussion om den amerikanske konjunktur nu andet end et internt amerikansk problem, der ikke kan have nogen større interesse i Europa? Jeg skal her undlade at komme ind paa de mulige politiske virkninger, som en amerikansk krise kan faa i Europa. Paa det økonomiske omraade vil jeg derimod gerne fremhæve nogle af de maader, hvorpaa den

amerikanske konjunktur forplanter sig til Europa, fordi jeg er af den opfattelse, at virkningerne vil være noget anderledes end i perioden mellem de to verdenskrige. Før krigen plejede en konjunkturopgang i USA at stimulere de europæiske økonomier via større amerikansk import, mens en amerikansk depression spredte sig til Europa via en nedgang i salget paa det amerikanske marked. Bl. a. det nuværende misforhold mellem USA's export og import har ændret dette forhold. Selvom den amerikanske højkonjunktur har øget udlandets dollarindtægter er det blevet langt mere end opvejet af de høje dollarpriser, som Europa har maattet betale for vitale amerikanske varer. Omvendt er der ingen tvivl om, at et konjunkturtilbageslag i USA vil gavne en række af de europæiske lande, og herunder Danmark. Ganske vist vil en indkomstnedgang og arbejdsløshed i USA føre til mindre indkøb i Europa, men det maa paa den anden side erindres, at en amerikansk depression vil reducere prisniveauet i USA. Med andre ord, Europa vil som helhed tabe mindre som sælger end det vil vinde som køber af varer, der i øjeblikket ikke kan faas uden for USA.

Det afgørende for dette argument er naturligvis spørgsmaalet om den amerikanske *p r i s u d v i k l i n g* i den kommende tid. Lad mig først nævne, at engrospristallet nu omtrent er fordoblet sammenlignet med 1939, og at leveomkostningspristallet er steget omkring 60 % siden 1939. Det er forøvrigt ogsaa af interesse at bemærke, at en stor del af denne stigning har fundet sted siden sommeren 1946, da priskontrollen blev ophævet. Det inflationistiske tryk er stadig meget stort; for nogle uger siden steg staalpriserne igen, og det kan forventes at resultere i en ny omgang af prisforhøjelser inden for de industrier, der benytter staal. Præsident Trumans bestræbelser for at opnaa frivillige prisnedsættelser har ikke givet resultater, og det staar hen, om den aktion, Justitsministeriet nu har iværksat mod nogle af de store truster, vil have større held med sig.

Et generelt prisfald kan naturligvis ikke forventes at indtræde før konjunkturen slaar om, og dets dybde vil afhænge af styrken af omslaget. Bortset fra disse rene banaliteter er det meget vanskeligt at generalisere paa dette omraade. Erfaringerne fra tidligere konjunkturer har kun en begrænset værdi, fordi en række specielle forhold gør sig stærkt gældende i øjeblikket. En mere indgaaende prisanalyse maa derfor behandle udbuds- og efterspørgselsforholdene paa de enkelte varemarkeder, noget jeg selvfølgelig ikke kan komme ind paa her.

Hvis jeg paa det nuværende tidspunkt skulde udtrykke en mening om den almindelige prisbevægelse i USA inden for de næste tolv maaneder, vil jeg tro, at den mest sandsynlige udvikling vil blive en fortsat stigning i endnu nogle maaneder og derefter et ret begrænset fald. At prisfaldet kun bliver moderat udleder jeg for det første af den almindelige konjunkturanalyse jeg har givet. For det andet vil det nuværende lønniveau øve en vis modstand

mod et stærkere prisfald, og endelig maa det for det tredje erindres, at Kongressen har garanteret det amerikanske landbrug visse minimalpriser. For et par maaneder siden laa de faktiske landbrugspriser ca. 35—40 % over det understøttede niveau.

Den anskuelse, jeg har givet udtryk for, adskiller sig saa vidt jeg kan forstaa en hel del fra, hvad man i vide europæiske kredse venter vil ske i USA i den nærmeste fremtid. Da det billede, jeg har tegnet af den amerikanske økonomi, i alt fald paa overfladen tager sig temmelig idyllisk ud, vil jeg gerne præcisere saa stærkt som muligt, at mit formaal blot har været at analysere de kræfter, der har formet den amerikanske efterkrigskonjunktur. Jeg skal være den sidste til at hævde, at amerikanske samfundstilstande i dag er lutter idyl og harmoni. Til trods for at USA gennemlever en velstandsperiode, som ikke har noget sidestykke i verdenshistorien, eksisterer der alvorlige sociale og økonomiske problemer, som ikke har fundet deres løsning. I denne korttidsanalyse har jeg imidlertid følt mig berettiget til ikke at gaa nærmere ind paa dem.

Paa lidt længere sigt kan man ikke negligere disse problemer, selv i en snæver undersøgelse af konjunktursvingningerne. Hvad jeg specielt tænker paa i denne forbindelse, er den svaghed ved den amerikanske kapitalisme, som i trediverne resulterede i en langvarig krise. Vil ikke de gamle problemer om opretholdelsen af fuld beskæftigelse melde sig igen med fornyet styrke, naar de nuværende ekstraordinære kræfter er blevet svækkede? Personligt deler jeg den opfattelse med mange amerikanske økonomer, men skal ikke forsøge at begrunde den nærmere, da den vil falde uden for rammerne for dette foredrag som har behandlet den nærmeste fremtid.

KORT STATSGÆLD OG PENGEPOLITIK¹⁾

AF AXEL NIELSEN

ADSKILLIGE vil sikkert endnu erindre, hvorledes afdøde Knut Wicksell ved den første Verdenskrigs Udbrud offentliggjorde en Artikel, der havde den karakteristiske Titel: Sæt Diskontoen op — en Titel, der lød som et Raab. Ud fra det Synspunkt, at der under en omfattende Krig maatte føres en Pengepolitik, der saa vidt gør ligt kunde dæmme op for Krigens sædvanlige Følgesvend, Inflationen, og at en Krig er Ødelæggelse af Realkapital, fremsatte Wicksell sin Advarsel.

Man kan ikke sige, at Wicksells Raad toges til Følge. Renten, saavel den korte som den lange, holdt sig nærmest konstant, selvom der ogsaa i Lande som England og U. S. A. var nogen Tendens til Stigning som Krigen trak ud.

Anderledes har Forholdene formet sig under den anden Verdenskrig, hvor Renten nærmest har været faldende, hvad der turde være ret enestaaende i Historien, ikke mindst naar man betænker, hvor omfattende og hvor langvarig Krigen har været.

Men ikke alene har Bevægelserne været forskellige, selve Rentens Højde har ogsaa været forskellig. Medens Renten under den første Verdenskrig i de fleste Lande laa omkring 5 pCt., har den under den anden Verdenskrig ligget paa en langt lavere Sats, hvad der igen hænger sammen med, at den sidste Krig i langt højere Grad end den første er blevet finansieret gennem korte Laan.

Sandt nok, ogsaa i Aarene 1914—18 tog England kort Kredit i Brug, hvad der naturligt hang sammen med, at England havde et stort Pengemarked. Men Renten paa dette faldt ikke, holdt sig omtrent paa samme Niveau som Kapitalmarkedets Rente, var tilmed nærmest stigende, som da Bank of England i 1916 paa Finansministeriets Vegne modtog Indlaan, opsigelige med 3 Dages Varsel til en Rente af 4—4½ pCt. En saa høj Sats opfordrede selvsagt ikke til at søge over paa Kapitalmarkedet, og den korte Statsgæld kom bl. a. herigennem til at udgøre en større Del af hele Statsgælden, end Tilfældet havde været ved Krigsudbrudet. Da havde den flydende Gæld (=: Gæld betalbar inden 1 Aar) udgjort 2 pCt., men ved Krigens Afslutning var den

¹⁾ Foredrag holdt den 18. November 1947 ved Nationalekonomisk Forenings 75 Aars Jubilæumsfest.

kommet op paa 22 pCt. af hele den engelske Statsgæld, idet det iøvrigt kan bemærkes, at den halvlange Gæld 5: Gæld forfalden 1—10 Aar, var meget beskedent. Kort efter Krigens Afslutning bragtes den flydende Gæld efter Anbefaling af Cunliffe-Kommissionen iøvrigt stærkt ned, saa at den 1924—25 kun udgjorde 11½ pCt. af den samlede Statsgæld.

Anderledes maatte Forholdene i de Forenede Stater i disse Aar komme til at forme sig. Her havde man ved Krigsudbrudet 1914 intet Pengemarked, eller i hvert Fald et meget beskedent, og uden her nærmere at skulle gaa i Enkeltheder kan det siges, at det blev Kapitalmarkedet, der beslaglagdes her, da Staterne traadte ind i Krigen. Man begyndte med et 3½ pCt.'s Laan for i 1919 at naa op til et 4½ pCt.'s 5-Aars Laan.

Efter den første Verdenskrig skifter imidlertid Billedet, og der kommer en betydelig Forskel mellem den korte og lange Rente, mellem Pengemarkedets og Kapitalmarkedets Sats. Efter en foretagen Beregning var saaledes Gennemsnittet for Aarene 1922—31 i England for lange Laan 4,5 pCt. og for korte Laan (3-Maaneders Veksler) 3,8 pCt., men for Aarene 1932—38 var de tilsvarende Tal derimod 3,3 og 0,8 pCt., saa den lange Rente var 4 Gange saa høj som den korte.

Aarsagerne til, at denne Disparitet opstod i Mellemkrigsaaarene, var selv sagt flere, men den vigtigste turde være, at man i 1920'erne gled ind i en Depressionsperiode, hvor Usikkerheden med Hensyn til den fremtidige Udvikling, bl. a. ogsaa med Hensyn til Valutakurserne, var stor. Verden faldt ikke til Ro. Næringslivets Krav om Kapital til Udvidelser var forholdsvis beskedne, der var Angst for at gaa ind i nye Foretagender. Under saadanne Forhold maatte Renten falde, i første Række for korte Laan. Særlig ses dette maaske i de Forenede Stater, hvortil Guld strømmede og dermed dannede Basis for et større Pengemarkeds Udvikling. Efter at Finansminister Mellon 1929 havde indført Treasury Bills her, kom disse saavel som andre korte Papirer som Treasury Notes til at spille en større Rolle, ikke mindst i det Rekonstruktionsprogram, som Roosevelt efter 1933 søgte at virkeliggøre.

Ogsaa her, i de Forenede Stater, blev Forskellen mellem lang og kort Rente anselig i Mellemkrigsaaarene; man har dog næppe Ret til at sige, at England og Staterne bevidst i deres Laanepolitik i disse Aar søgte til det billigste Marked. Det synes rigtigt, hvad en amerikansk Forfatter har paa-staaet, at endnu i 1930'erne anlagde Finansministerierne her det samme Syn paa den korte Gæld, som var det traditionelle i England — at korte Laan burde Staten kun midlertidigt optage, indtil Skatterne kom ind, eller indtil Tidspunktet stillede sig gunstigere for Optagelse af et langt Statslaan. Man anlagde med andre Ord det samme Synspunkt paa Statens Finanspolitik, som var det »klassiske« i Forholdet mellem Bankerne og deres Kunder, nemlig, at en Kunde kun lejlighedsvis maatte beslaglægge Bankkredit og i

hvert Fald een Gang om Aaret have et Nettotilgodehavende i Banken. Det er naturligvis vanskeligt her i Danmark at dømme, om dette Synspunkt virkelig anlagdes i 1930'erne i de Forenede Stater af de skiftende Finansministre, men meget tyder derpaa, bl. a. fordi man jo mente, at Rekonstruktionen i Staterne i 1933 kun skulde sætte Erhvervslivet i Gang (pump-priming).

Men jeg skal ikke opholde mig nærmere derved; afgørende for os her er det blot at fremhæve, at da Verdenskrig II brød ud, var der forud gaaet en Række Depressionsaar med relativ lav Rente, særlig for korte Laan, at de Forenede Stater nu ligesom fra gammel Tid af England havde faaet et Pengemarked, som Unionens Finanser var begyndt at støtte sig til ved Optagelse af Laan, og at der var et stort Spillerum mellem den korte og lange Rente.

Da Krigen brød ud, vedtog de forskellige Landes Regeringer i England, Kanada, de Forenede Stater og flere andre Lande efter Samraad med Seddelbankerne, at Krigen skulde finansieres til en fast Rente, d. v. s. Renten maatte ikke stige. Allerede heri ligger det, at man skulde slippe saa billigt fra Krigen som muligt, og da Dispariteten mellem kort og lang Rente, som nævnt, var stor, kan det ikke undre, at de vestlige Lande i høj Grad har skaffet sig Midler til Krigens Førelse ved korte eller halvlange Laan, ved Laan under 1 Aar eller Laan betalbare inden 2, 5 eller 10 Aar, hvorledes man nu vil sætte Skellet op mellem korte og halvlange Laan, eller mellem flydende Statsgæld og kort Statsgæld. Udtrykkene varierer fra Land til Land.

Lad mig nævne et Par Tal fra England. Her udgjorde pr. 31. Marts 1947 Statsgælden, naar man medregner Treasury Deposit Receipts, 27 Milliarder £ mod før Krigen 7 Milliarder. Af Statsgælden nu er 34 pCt. flydende Gæld, forfalden inden 1 Aar, mod 18 pCt. før Krigen, og en stor Del af den øvrige Gæld forfalder inden 10 Aar, saa at kun godt 30 pCt. af hele Gælden først forfalder efter 10 Aar, medens Tallet før Krigen var 71 pCt. Hvor stor en Del af de korte og halvlange Laan, der ligger i engelske Banker, lader sig ikke oplyse som Følge af Bankstatistikens Ufuldkommenhed, men efter Statistiken for clearende Banker har man for disses Vedkommende vel Lov at antage, at disse ligger med ca. 2 Milliarder £ i Statslaan, særlig korte og halvlange.

Stort anderledes er Billedet ikke, naar man ser paa Udviklingen i de Forenede Stater. Her udgjorde ult. 1945, da Unionsgælden var paa sit højeste, de Laan, der forfaldt til Betaling inden for 1 Aar, ca. 35 pCt. af den omsættelige Unionsgæld. Bankernes Beholdning af U. S. Obligationer var under Krigen steget fra 20 til 100 Milliarder, Deposita i Bankerne, Anfordrings- og paa Tid, var steget med 97 Milliarder, medens Kassen blot steg med 12 Milliarder.

Jeg skal ikke nævne flere Tal; de her nævnte viser, at Udviklingen i de to Lande stort set har været den samme: stærkt stigende Indskud i Bankerne,

der har fundet Anbringelse i Statslaan af forskellig Længde, efter alt at dømme særlig i korte, idet Bankerne af Likviditetshensyn naturligt har foretrukket saadanne. Yderligere ser man, at de korte eller halvlange Statslaan er kommet til at spille en betydningsfuld Rolle ved Krigsfinansieringen, idet de har betinget en relativ lav Rente, i Overensstemmelse med den Udvikling, der var gaaet paa i Mellemkrigsaaarene.

Væsenfsorskellig fra det her skildrede er Forholdene ikke her i Landet. Ogsaa her er Indlaanene i Bankerne svulmet op, for at Besættelsesmagten kunde føre sin Krig, medens den danske Stat har optaget Laan for at binde Pengene, som den tyske Krigsførelse skabte, ligesom der ved Lovgivningen er bundet en Del af de i Banker og Sparekasser indsatte Midler i Nationalbanken som Kasserereserve. Man kan ogsaa nævne, at en stor Del af Provenuet af de optagne Laan staar paa Statens særlige Konto i Nationalbanken, men at paa den anden Side statens Reguleringskonto i Banken ogsaa er oppe paa et stort Beløb; fremdeles, at det ikke, som Tilfældet har været i England og de Forenede Stater, har været Hensynet til at føre Krigen til billigst mulige Rente, der her har været afgørende, men derimod at binde Pengene til billigst mulige Rente. Forskelligheder er der altsaa, men ikke desto mindre er Lighederne større. For at binde Pengene er man herhjemme kommet ind paa at anvende kort Statsgæld i et Omfang, som vi ikke tidligere sar kendt, ligesom man har fundet nye Former for denne. Før Krigen kendte man vel Skatkammerveksler og i 1930'erne 3-aarige Statsgældsbeviser, men store Beløb drejede det sig naturligvis ikke om, da Danmark som det Debitorland, det var, ikke havde noget Pengemarked i egentlig Forstand. Det blev Krigstiden forbeholdt her i Landet at skabe Pengerigeligheden og over Pengebindingen kort og halvlang Statsgæld, hvorfor vi i Dag staar i samme Stilling som mange andre Lande, bl. a. ogsaa England og U.S.A. Derfor er Problemet: Kort Statsgæld og Pengepolitik dukket op her som andetsteds.

Bankerne her i Landet som andetsteds har skiftet Karakter. Fra at være Institutioner til Fremme af Erhvervslivet kom de under Krigen til at ligne Sparekasser, idet de modtager Indlaan, som Depositaren i hvert Fald i Øjeblikket ikke har Brug for, og anbringer disse i Statsobligationer, selvom disse er af noget kortere Karakter, end Sparekassernes plejer at være. Ved den Ændring, Bankerne saaledes er undergaaet, fremkommer Bankernes Fortjeneste for en meget stor Del gennem Renter af Statsobligationer, som delvis gives videre til Indskyderne, ganske som i Sparekasserne. Dette har gjort, at man rundt om i Landene har spurgt, om Bankernes raison d'être som private Institutioner i Fremtiden; det er Laan til Erhvervslivet, der gør det naturligt at bibeholde Bankerne som Privatforetagender, saalænge Erhvervslivet ikke er socialiseret, men naar Statsobligationer spiller en saa stor Rolle i Bankernes Udlaan, er der jo ikke, som ved almindelige Udlaan til Næringslivet, Tale om, at de betales for at subsituere en mindre kendt Kredit

med en bedre kendt. Der er ved Anbringelse i Statsobligationer ikke Tale om nogen Risiko fra Bankens Side, naar den køber korte Obligationer. Disse og andre lignende Betragtninger har den ændrede Karakter af Bankernes Udlaan givet Anledning til og vil sikkert ogsaa i den kommende Tid give Anledning til, idet man ikke kan antage, at Forholdet vil ændre sig væsentligt i den nærmeste Tid.

Alle saadanne Spekulationer skal jeg imidlertid ikke komme ind paa her; de er mer eller mindre betingede af det Syn, man har paa den fremtidige Udvikling, om den vil gaa i Retning af stærkere og stærkere Statsindgreb i Erhvervslivet, eller om de nuværende vil være noget rent forbigaaende; det Resultat, man kommer til gennem saadanne Overvejelser, vil mer eller mindre være bestemt af ens politiske Overbevisning og kan derfor ikke med Haab om Udbytte diskuteres. Lad mig blot nævne nogle Tal, der skal illustrere Ændringen i dansk Bankvæsen. Ult. 1938 udgjorde de forskellige Slags Udlaan (Kassekredit o. s. v.) 65 pCt. af de danske Bankers Balancer, ult. 1946 derimod kun 34 pCt. for ult. August 1947 at stige til 42 pCt.

Mere illustrerende maaske er Posten Indenlandske Obligationer og Aktier. Denne var før Krigen væsentlig at betragte som sekundær Kasse for Bankerne, men saaledes, at Obligationsbeholdningen ogsaa dannede Grundlag for Køb og Salg til Kunder. Nu har denne Post som nævnt skiftet Karakter, idet det er heri og i Kassen man fra et Bank-Synspunkt maa finde de »ledige« Penge. Vedblivende er Obligationer sekundær Kasse, hvorfor det falder naturligt at anføre Posterne: Kasse og Indenlandske Obligationer og Aktier sammen; disse udgjorde ult. 1938 20 pCt. af Bankernes samlede Balance, men i første Halvdel af 1947 46—47 pCt. Da som bekendt Lovgivningen tager Sigte paa dels gennem Kasserereserven, dels gennem Udbud fra Statens Side af korte eller halvlange Obligationer at binde Pengene, d. v. s. mindske den frie Kasse, der staar til Bankernes Raadighed, finder man ret naturligt her en gensidig Paavirkning. Da saaledes Loven i Marts Maaned i Aar nedsatte Kasserereserven, søgte den herved frigjorte Kasse over i Obligationer; sammenligner man saaledes Forholdet mellem Kasse — som bekendt har man intet offentliggjort Tal for Kasserereserven — og Obligationer ult. Marts og ult. Juli i Aar, saa gik Kassen i de mellemliggende Maaneder ned fra 31 til 17 pCt., medens Indenlandske Obligationer og Aktier steg fra 17 til 26 pCt. af Balancen.

Dette er ikke overraskende, men det er dog værd at fremdrage, idet det viser, at der ikke paa det daværende Tidspunkt havde været nogen Anledning for Lovgivningen til at ændre Kasserereservebestemmelserne.

Omvendt kan man se, hvorledes Kassen øges i Løbet af September Maaned 1947 med 165 Mill. Kr., samtidig med at Posten Indenlandske Obligationer og Aktier gaar 150 Mill. Kr. ned; dette skyldes, at Skatkammerbeviser og forskellige korte Statsgældsbeviser forfalder, hvorfor da ogsaa Statens

Konto i Henhold til særlige Love i Nationalbanken gaar ned. I Juni Maaned i Aar steg derimod denne Konto med ikke mindre end 230 Mill. Kr., hvad der bl. a. hænger sammen med, at Banker og Sparekasser fik Lov at købe de 5-aarige Statsgældsbeviser.

Ved nærmere at fordybe os i Statistiken fra de sidste Aar kunde vi finde andre interessante Bevægelser, der viser den gensidige Afhængighed, hvori Bankernes Kasse, deres Obligationskonto, Statens korte Gæld, Finansministeriets Konto i Henhold til særlige Love staar. Men afgørende er det blot at se, hvorledes Bankerne ved at undlade at tegne Skatkammerbeviser og Statsgældsbeviser, naar disse forfalder, kan skaffe sig Kasse, der da viser sig i en Nedgang i Finansministeriets særlige Konto og en Opgang i Folio-Konto i Nationalbanken.

Den korte Statsgæld gør det altsaa muligt for Bankerne i de forskellige Lande at skaffe sig Kasse ved den Tid, de forskellige Former for Statsgæld forfalder, uden om Seddelbanken. Den Omstændighed, at Staten her i Danmark har et Beløb paa Sær-Konto hos Nationalbanken, ændrer ikke dette Forhold; ved Hjælp af denne Konto kan Staten ganske vist uden større Vanskelighed efterkomme de Forpligtelser, den korte Statsgælds Indfrielse stiller til den, medens den ellers maatte trække sin Konto over i Seddelbanken, om denne ikke som i Sverige selv indtræder — i alle Tilfælde ligger det altsaa nu i Bankernes Hænder, om de vil holde større eller mindre Kasse. Seddelbankens kvantitative Regulering af Omsætningsmidlernes Mængde, som man i gamle Dage havde, naar Bankerne maatte skaffe sig Kasse gennem Redis-kontering, er skudt til Side for, hvorledes Staten regulerer sin Gæld — det er her Pengepolitikken foreløbig ligger.

Man vil mulig indvende, at, naar jeg her taler om Bankerne og atter Bankerne, der lader deres korte Statslaan forfalde og saaledes skaffer sig større Kasse, kan dette ikke være rigtigt, da Bankerne jo ikke alene ligger med den korte Gæld; det gør de ikke allerede af den Grund, at f. Eks. i Danmark 2-aarige og indtil for nylig ogsaa 5-aarige Statsgældsbeviser ikke maatte købes af Banker og Sparekasser. Yderligere kan vi nævne, at ved Udgangen af August i Aar var Bankernes Beholdning af indenlandske Obligationer og Aktier kun 2 Milliarder, medens Statens kort Gæld samtidig udgjorde $2\frac{1}{2}$ Milliard, hvoraf dog 80 Millioner var Spareobligationer. Det er rigtigt, men vi ved ikke, hvorledes den korte Gæld, som Staten har, i Øjeblikket fordeler sig paa Banker, Sparekasser, Assuranceselskaber, Pensionskasser, Legater, Erhvervsvirksomheder o. s. v. De Tal, der i den Henseende kan anføres, er saa gamle, at de er uden Interesse, idet det maa antages, at Forskydningerne netop paa dette Omraade er store. Selvom den korte Gæld skulde være ret fordelt paa mange Hænder, bliver det imidlertid Bankernes og disses Dispositioner, der bliver afgørende. Hvis et Assuranceselskab lader et 5-Aars Statsgældsbevis indfri ved Forfaldstid, vil dette være Udtryk for, at Selskabet

ønsker at holde større Kasse, d. v. s. Selskabets Tilgodehavende i en Bank vokser, og det bliver i sidste Instans Bankens Disposition over Kassen, der bliver afgørende, idet den i givet Fald kan modvirke den større Kasse, den har faaet over Kundens Disposition, ved selv at tegne korte Statslaan. Det samme gælder, naar en Sparekasse ikke fornyer et kort Laan — det er Bankerne, der holder Samfundets Kasse, og det er disses Dispositioner, det kommer an paa.

Jeg sagde, at medens det tidligere var Seddelbanken, der i sidste Instans havde Ansvaret for Pengepolitikken i de forskellige Lande, er det nu Staten, der gennem sin Lovgivning har Ansvaret, eller, kan man ogsaa ligesaavel sige, de enkelte Banker, der kan bestemme, om de vil have større eller mindre Kasse, og da Kassen nu engang danner Grundlag for den øvrige Kreditgivning, er der hermed ogsaa givet Mulighed for en Udvidelse af Kreditten, der eventuelt ikke er i Samfundets Interesse.

Forlader vi nu foreløbig de særlige danske Forhold, vil vi rundtom i Verden se, hvorledes Pengene stadig ikke udfylder deres normale Funktion; en større eller mindre Del af Indkomsterne i Samfundet har samlet sig i Bankerne og er oplaant af Staterne i Form af korte Laan til en, i Sammenligning med hvad lange Laan betinger, lav Rente. Medens man her i Landet har anlagt det Synspunkt paa den korte Gæld, at man i Virkeligheden gav Bankerne en Forøring, naar Nationalbanken og Staten ydede en Rente, er der i Udlandet Tale om, at man over den korte Rente har finansieret Krigen paa billigste Maade. Nogen fast Linie i Skabelsen af den korte Gæld, om det skulde være 6-Maaneders Laan eller 2-, 5- eller 10-aarige, kan man ikke finde, ligesaa lidt som man herhjemme kan finde nogen egentlig pengepolitisk Begrundelse i, hvorfor Renten er nedsat, eller man har tilladt Banker og Sparekasser at købe 5-aarige Statsgældsbeviser, efter at dette i adskillige Aar havde været forbudt. Det synes saaledes mer eller mindre tilfældigt, hvorledes den korte Gæld er sammensat, og hvad der gælder her i Landet synes ogsaa at gælde Udlandet; kun det Synspunkt synes at have været gældende, at slippe billigst muligt for Staten.

Vi befinder os nu i Overgangsperioden fra Krig til Fred, i hvert Fald forsaavidt angaar det økonomiske Liv. Det kan maaske være vanskeligt for Tiden at se det, men dog er det saaledes, at Stabilisering af Økonomi og Finanser kommer til at spille en større Rolle — det er i Modsætning til Krigen, hvor, efter hvad »Economist« engang sagde, Opgaven for Finanspolitikken er at passe paa, at intet afgøres ud fra finansielle Hensyn.

Nu melder »Problemet« sig; af Hensyn til den store Statsgæld, de krigsførende Lande har padraget sig, og hvoraf som nævnt en meget stor Del er kort, maa Staterne være interesserede i at holde Renten nede, og det gælder saavel den korte som den lange. Paa den anden Side skulde der gerne føres en økonomisk Politik, der som sit fjernere Maal vel maa siges at skulle skaffe

saa stor Beskæftigelse som mulig, men i Øjeblikket maa tilsigte at hindre, at Prisskruen uden Ende sættes i Bevægelse opad; i Forbindelse hermed maa det nævnes, at man ogsaa skal holde faste Valutakurser, et Moment, som synes mere og mere at glide i Baggrunden.

Naar man ønsker at standse Prisstigning og Inflation, er det »klassiske« Middel Renteforhøjelse, hvad ogsaa Keynes tog til Orde for, naar der, som nu er Tilfældet i de fleste Lande, er fuld Beskæftigelse, ja, til Tider mere end det. Men en Rentestigning vil føre med sig, at ogsaa Staten maa forhøje Renten af sin Gæld, eller ogsaa vil Bankerne afstøde deres Statsgældsobligationer til Seddelbankerne eller undlade at forny dem, naar de udløber, og paa den Maade skaffe sig Kasse. Forholdene i Sverige viser, hvorledes man ved at holde Renten paa Statsobligationer fast har opnaaet, at ca. $\frac{1}{5}$ af Statsgælden er havnet i Seddelbanken. Ikke mindst har »Problemet« meldt sig i de Forenede Stater, idet efter alt at dømme England og Kanada, hvor Bankvæsenet er stærkt koncentreret, har truffet en Underhaandsaftale med Bankerne om, at de skal vedblive at holde de korte Statsgældsbeviser. Men i de Forenede Stater, hvor der er ca. 14.000 Banker, lader en saadan Aftale sig vanskeligt bringe i Stand, og det er derfor særlig her Diskussionen gaar for sig. Med den store Beskæftigelse, man her har, med det store Eksportoverskud, Staterne har, og med Opgivelse af Priskontrollen, der her har fundet Sted, er the Board of the Governors of the Federal Reserve System klar over, at det bør være over en højere Diskonto, at Krediten bør holdes i Tømme. Allerede er Diskontoen for Treasury Bills og Treasury Notes sat lidt i Vejret, samtidig med at Unionen gennem Bibeholdelse af det høje Skatteniveau har kunnet opnaa et Overskud paa Budgettet, der er anvendt til Inddragning af nogle af de korte Statsgældsbeviser. Men en yderligere Diskonto-Stigning vil fordyre Forrentningen af Statsgælden, og her staar Seddelbanken over for Dilemmaet! Man vil gerne bekæmpe Prisstigningen gennem højere Diskonto, men kan det ikke, da Bankerne paa egen Haand kan skaffe sig Kasse, saalænge de ligger med saa store Mængder korte Unionsobligationer, hvoraf en større eller mindre Del stadig forfalder. Seddelbankerne har ingen Magt, og for Regeringerne synes Hensynet til den lave Forrentning af Statsgælden i Form af korte Laan at veje stærkere til end Hensynet til Inflationens Bekæmpelse.

At der er Fare for, at Krediten udvides for stærkt, gælder ogsaa her i Danmark. Da Staten nu forrenter sin Nettogæld i Nationalbanken med $\frac{1}{4}$ pCt. og Skatkammerveksler og Statsgældsbeviser med varierende Rentesatser, tør man sige, at den korte Gæld, som Staten har, vel gennemgaaende koster den ca. $1\frac{1}{2}$ pCt., medens Renten for lange Statslaan nu betinger ca. $3\frac{3}{4}$ pCt. Samtidig betinger Udlaan fra Banker 4— $5\frac{1}{2}$ pCt. Det er jo en mærkelig Konstellation af Rentesatser, man saaledes har. Inflationsfaren ligger vel særlig i Dispariteten mellem den korte Statsgældssats og saa Ud-

laanssatsen. Lad ogsaa være, at Bankerne her i Landet gennemgaaende har ført en forsigtig Udlanspolitik, hvad de øjeblikkelige usikre Forhold ogsaa opfordrer til, saa er Fristelsen stor til en Kreditudvidelse, naar Forskellen mellem Kundekredit og Rente af kort Statslaan er saa betydelig, som Tilfældet nu er, og man kan med Rette spørge, om Finanspolitikken i det snart forløbne Aar effektivt har understøttet de gennem Prisreguleringer udførdede Bestræbelser for at holde Prisniveauet nede.

Jeg ved vel, at man har hævdet, at naar Indskudene i Bankerne er saa store, som Tilfældet er nu, er det Depositarerne, der raader over, om Pengene skal gives ud, og hvorledes de skal gives ud, og ikke Bankerne. Jeg vil dog her bemærke, at Udlaanene i Bankerne fra September 1945 til September 1947 er steget fra 1,7 til 3,3 Milliarder Kroner, hvad der ikke tyder paa, at Bankernes Kreditgivning er uden Betydning. Det er ikke en Udvidelse af Kreditgivning til Erhvervslivet, der maa hindres, men en Udvidelse, der ikke tilpasses de forhaandenværende Resourcer for Produktionen og bringer os ind i en inflatorisk Prisstigning. Og til den Ende gælder det om, at der skabes en Myndighed, der kan have Hold paa Udviklingen, uden at Krediten fordyres for stærkt. Man kan mene, hvad man vil, om man i den nuværende Situation kan lede Erhvervs- og Prispolitikken over Pengepolitikken alene, eller om man maa foretage direkte Reguleringer af Produktion — det er ikke det, der herom er Tale; selv de Folk, der mener, at man i den nuværende Situation maa foretage direkte Reguleringer af Erhvervslivet fra Statens Side, hvortil ogsaa jeg bekender mig, vil sikkert indrømme, at Kreditpolitik maa være et nødvendigt Supplement, saaledes som det ogsaa kom frem paa det nationaløkonomiske Møde sidste Aar fra flere Taleres Side.

Hvad har man da hidtil gjort i denne Henseende?

Den Vej, man hidtil har brugt, er Beskatningens; man har ogsaa opnaaet betydningsfulde Resultater ad denne Vej, hvad der ses i Nedgangen i Statens Gæld til Nationalbanken og Nedgangen i Bankernes Balancer. Fra de fleste Sider indrømmes det dog, at man ikke har faaet indsuget de saakaldte »ledige Penge«, og værd er det at bemærke, at til Trods for fuld Beskæftigelse, som man har haft af Arbejdskraft afvigte Aar, ligger Bankerne med store Kasser og korte Obligationer, der for de fleste Bankers Vedkommende hurtigt kan omsættes i Kasse.

Samtidig har man imidlertid kunnet se, hvor vanskeligt det er at fortsætte ad denne Vej, og ligesaa svært falder det at overbalancere Budgettet. Herigennem vilde det jo være muligt at trække Midler fra Bankerne til Afbetaling af Statens Gæld til Nationalbanken.

Men man kan ogsaa gaa den Vej at optage et langt Statslaan; i saa Fald vilde vel Bankerne i højere Grad undlade at forny de korte Statsgældsbeviser, saa at Statens Sær-Konto vilde gaa ned, men samtidig vilde saa herved Staten faa Midler i Hænde til at afbetale noget af sin Gæld til Nationalban-

ken. Det vanskelige Punkt her er imidlertid, at Renteudgiften vilde stige for Staten, hvad der i de tidligere krigsførende Lande er af Betydning. Hertil kommer, at man dermed ogsaa vilde sætte den lange Rente op paa et Tidspunkt, hvor man netop gerne vil fremme Boligbyggeriet. Hvad det vil gælde om ved et saadant langt Laan, er at faa det anbragt hos saadanne, for hvem Forrentningen er det afgørende, saa at Obligationerne kommer til at ligge fast. Hvilke Veje, man i saa Hensende skal gaa, skal jeg ikke komme ind paa her, men jeg vil dog nævne, at Spareobligationerne utvivlsomt var en heldig Form, der jo desværre ikke blev slaaet op til en Succes.

Mange i denne Forsamling vil sikkert hævde, at Optagelse af et langt Laan til højere Rente end den nuværende vilde være den daarligste Udvej — saa forskelligt ser man inden for Nationaløkonomernes Kreds herpaa. Jeg skal derfor ikke komme nærmere ind herpaa, men er det ikke ret tilfældigt, at vi er kommet ned paa en lang Rente for Statsobligationer paa 3,6 à 3,9 pCt.? Havde Krigen været noget kortere, eller havde den tyske Besættelsesmagt holdt lidt igen paa dens Udgifter her i Landet, var vi blevet staaende ved en højere Rentefod. Omvendt, havde Krigen været længere eller Tyskerne hentet endnu flere Penge i Nationalbanken, var Renten faldet mere. Det er i Virkeligheden en Tilfældighed, at den lange Rente ligger, hvor den nu er — langt mere har det Synspunkt paa sig, at man skal søge at stabilisere Rentefoden for lange Laan; man maa se Renten paa langt Sigt. Jeg personligt tror imidlertid, at Rentefoden, om den igen faar noget Betydning under friere Forhold, maa holdes her i Landet et Stykke over 4 pCt.; og jeg kan i den Henseende henvise til, hvorledes Forholdene herhjemme laa i 1930'erne, da Erhvervslivets Krav om Kapital var forholdsvis beskedne, naar Staten optog indenlandske Laan. Saa vil ganske vist, om man tænkte sig de nuværende korte Laan delvis afløst af et langt, Statens Renteudgift for dette Beløbs Vedkommende stige noget, men Spørgsmaalet er blot, om det ikke er dette værd, for derved at opnaa en Stabilisering af vort Pengevæsen.

Hertil kommer ogsaa, at man ikke efter de mange Aar med faldende Rente maa undervurdere den psykologiske Betydning, et højere forrentet Laan vil have. At opfordre i Almindelighed Folk til at spare, nytter intet, der maa noget mere til. I et Land som Belgien, der jo i forbløffende Grad har faaet sin Økonomi paa Fode, ser man, hvorledes man planlægger et stort Folkelaan, der ganske vist skal være et Præmielaan i de første ti Aar, men derefter bære en Rente paa 5 pCt. Det kommer ved et langt Laans Optagelse meget an paa at ramme det psykologiske Øjeblik og finde en Form, der vækker Folks Interesse.

De Veje, jeg her har anført, gaar alle ud paa at formindske den korte Gæld, eventuelt helt afskaffe den, men at det vil tage Tid, er klart; hvad da i Mellemtiden? Man har i de Forenede Stater ivrigt diskuteret andre Veje, der gaar ud paa direkte at gribe ind over for Bankerne, saaledes at

der lægges et Baand paa dem med Hensyn til at skaffe sig Kasse ved at undlade at forny den korte Gæld. Forslagene er mange, men det forekommer mig, at der kun er Anledning til at nævne to.

Det ene gaar ud paa, at man i Stedet for de mange korte Obligationer, Bankerne nu har, skulde skabe en ny Obligation, bærende en Rente paa 1 pCt., som Bankerne da skulde ligge med i et bestemt Forhold til deres Anfordringsforpligtelser. Paa den Maade vilde Statens Udgifter til Forrentning ikke stige. Gik en Banks Anfordringsindlaan tilbage, medens en andens tilsvarende steg, vilde der blot blive Tale om, at Statskassen skulde staa som Formidler, og kun om Indlaanene som Helhed gik tilbage, blev Staten nødt til at indfri Obligationen. Dette vilde særlig ske, om man gennem Paa-lægning af Skatter fik Indlaanene til at gaa ned. Forbilledet for denne Idé har man i mange Seddelbanker, hvor disse som Dækning for en Del af Sedlerne fra gammel Tid skal ligge med Statsobligationer, der gennemgaaende forrentes forholdsvis lavt; ligeledes kan man henvise til de nuværende Forhold, hvor Bankerne de facto ligger med korte, lavt forrentede Obligationer. Vanskeligheden ved Ideens Gennemførelse er bl. a., at den forudsætter, at Bankerne strengt overholder den Tidsfrist, som Opsigelsesindskud er indsat paa, at Bankerne vil være ret forskellig indstillede, idet Anfordringspenge spiller en forskellig Rolle i disse, og at Staten vedblivende skal betale Rente af sterile Fonds. Det er ganske vist det, der sker i Øjeblikket, blot at det er Bankerne, der bestemmer selv, om de vil eller ej, medens en saadan Lovgivning vil hindre Bankernes Dispositionsret. At en saadan Foranstaltning skulde øve nogen Indflydelse paa Udbyttet i Bankerne i Sammenligning med de nuværende Forhold, kan man ikke tro.

Men her i Landet har man ikke alene bundet Penge ved at skabe korte Papirer, men ogsaa ved at paabyde en Kasserereserve i Nationalbanken. Dette er jo ganske efter amerikansk Mønster, og det er da ogsaa, synes det, denne Foranstaltning Styrelsen for Federal Reserve Systemet særlig gaar ind for. Herefter skulde saa Bankerne holde en Del af deres Indskud paa Anfordring som Kasserereserve, der da af Seddelbanken kunde varieres alt efter, hvorledes den kommende Udvikling vil forme sig, idet den Begrænsning, der nu findes i amerikansk Lovgivning, skulde ændres og Centralledelsen have Ret til at sætte Kasserereserven væsentlig i Vejret, om Forholdene talte herfor. Det Tilløb, man her i Landet ved Lovgivningen om Kasserereserven havde til at efterligne de Forenede Stater, blev ogsaa kun et Tilløb, idet en effektiv Ledelse af Pengepolitikken ad denne Vej forudsætter, at Lovgivningen bliver af længere Varighed og ikke pludselig ændres af Rigsdagen, som Tilfældet var, da Loven skulde fornys. Om man saa vil overlade Nationalbanken at fastsætte Kasserereserve-Procenten, eller man tillige vil blande andre ind heri, er af underordnet Betydning for mig. For mig er det afgørende, at der i Øjeblikket ikke er nogen Ledelse af Pengepolitikken her i Landet, og at det

gælder om at skaffe et Apparat, en Form, hvorunder en saadan forholdsvis smertefrit kan fungere.

Muligvis vil man indvende over for det her sagte, at man paa Bankbalancerne kan se, hvorledes vi er paa Vej mod mere normale Forhold, idet disse f. Eks. ult. 1946 udgjorde 8,2 Milliarder mod ult. August 1947 $7\frac{3}{4}$ Milliarder Kroner. Det er rigtigt, men samtidig har der fundet en Kreditudvidelse Sted, der gaar i modsat Retning. Hertil kommer, at, selvom man almindeligt nævner bestemte Tal for, hvor megen Købekraft der skal inddrages, for at Pengesanereringen kan siges at være fuldført, saa ved vi i Virkeligheden intet om det nøjagtige Tal, idet det vil afhænge af Faktorer, som vi i Øjeblikket ikke kan overse, ligesom det afhænger af den Politik, Regeringen vil slaa ind paa.

Hvad jeg her har været inde paa, er blot at vise, at der i Øjeblikket ikke føres nogen Pengepolitik, og at der kan og bør findes Veje, hvorved det bliver muligt at føre en saadan, om man ikke skal give Forringelsen af Pengeværdien frit Løb. Overalt i Verden taler man om Inflation og Inflationsfare, men til Trods herfor føres der ikke nogen maalbevidst Pengepolitik; Hensynet til den billige Statsgæld, som man skabte under Krigen i Form af kort Gæld, og som man stadig vil holde lavt forrentelig, synes at være vigtigere for Regeringerne end Opretholdelse af Pengeværdien.

DEMOKRATIET UNDER DEBAT¹⁾

AV THEODOR GEIGER

I.

Demokrater uden demokrati?

SELVE mængden av den nyeste tids litteratur om demokratiet og mangfoldigheden av dens synspunkter røber, at de politiske grundbegreber verden over er i glidning. For få årtier siden herskede der ingen tvivl om demokratiets væsen. Vi var alle aldeles sikre på at vide, hvad det var, og kun muligvis kede av, at for lidt av det var virkeliggjort. Idag, efter at strømme av blod og tårer er ofret for den hellige sag, og dens forkæmpere har vundet en uomtvistelig sejr — idag står der strid om, hvad demokrati egentlig er. En sortseer kunde mistænke, at det omkæmpede klenodie er blevet trampet ned og gået tabt i dystens trængsel, at demokratiets undergang lurar bag demokratiernes sejr. Har menneskeheden måttet døje seks års krig, kun for at det ikke netop skulde være Hitler og Mussolini, der virkeliggjorde den totalitære stat? Betydningsfuldt nok i sig selv, ganske vist. Men dog en dyb skuffelse for dem, der havde set frem til demokratiets triumf — og nu må være vidner til demokratiernes snigende totalisering. —

Et internationalt Gallupundersøge, foretaget i 1947, viser, at mellem 10 og 34 % av de befolkninger, der kæmpede og ængstedes for demokratiet, nok mener at vide, hvad det er, men erklærer sig ude av stand til at udtrykke det, mens mellem 11 og 42 % rentud bekender ikke at vide, hvori demokratiet består. Resten gætter på forskelligt, hvorved »folkestyre« har den højeste procent (46) i Norge, »frihed« derimod den højeste (43) i Frankrig. Friheden fik slet ingen stemmer i Danmark, som i øvrigt er det land, hvor de færreste (35 %) i det hele taget har kunnet give et bestemt svar.

¹⁾ Det følgende er nogle dels kritiske, dels supplerende betragtninger i anledning av nedennevnte, siden mai 1945 udkomne danske litteratur om demokratiet: I. Poul Andersen, Mogens Fog, Poul Henningsen, Jørgen Jørgensen, Hal Koch og F. Zeuthen: *Ordet eller Sværdet*. Forlaget Fremad. Kbh. 1945. 54 s. — II. S. Gammelgård Jacobsen: *Demokratiet og dets Fremtid*. Carit Andersens Forlag. Kbh. 1945. 62 s. — III. Hal Koch: *Hvad er Demokrati?* Gyldendalske Boghandel. Kbh. 1945. 87 s. — IV. Alf Ross: *Kommunismen og Demokratiet*. Forlaget Fremad. Kbh. 1946. 32 s. — V. Alf Ross: *Hvorfor Demokrati?* Ejnar Munksgårds Forlag. Kbh. 1946. 372 s. — VI. J. Jørgensen: *Det demokratiske Samfund*. Forlaget Tiden. Kbh. 1946. 42 s. — VII. P. Skov: *Demokratiets Teori*. Ejnar Munksgårds Forlag. Kbh. 1946. 190 s. — VIII. S. Holm: *Demokrati og Diktatur*. Nyt nordisk Forlag. Kbh. 1946. 235 s.

Sikkerheden synes desværre ikke at være meget større blandt dem, der med krav på at blive læst og hørt udtaler sig om emnet. Ikke alene er meningerne om demokratiets væsen overordentlig delte, ja hinanden modsigende, men samme forfatter bruger undertiden flere, indbyrdes uforenelige definitioner på demokratiet, eller opstiller påstande, der stiltiende forudsætter forskellige begrebsbestemmelser. Det mest slående eksempel derpå er vistnok Hal Koch. Han fastslår først: »Demokrati lader sig ikke indeslutte i en Formel« (III, 11). Desuagtet præger han selv en sådan formel: »Det er Samtalen (Dialogen) og den gensidige Forståelse og Respekt, som er Demokratiets Væsen« (III, 14, 20). Herefter fastslår han, at vort nuværende samfund ikke er »økonomisk demokrati«, for »dertil er Fordelingen af Livets Goder endnu for uretfærdig« (III, 22). Bortset fra, at man vil efterlyse en målestok for en »retfærdig« fordeling av goderne, har man svært ved at indse, hvad samtale, gensidig forståelse og respekt skulde have med godernes retfærdige fordeling at gøre. — »Ved Hal Koch, hvad Demokrati er, eller ved han det ikke?«, spørger Jørgen Jørgensen (VI, 39) med en direkte, der virker rensende i denne tågede atmosfære.

Når der trods så megen uoverensstemmelse, usikkerhed og tvivl om sagens væsen alligevel består næsten fuldstændig enighed i bekendelsen til noget, man kalder for demokrati, må det skyldes en av to grunde. Optimistisk set muligvis den, at vi under navnet demokrati er enige i negationen av diktaturet og dets voldsmetoder. Titlen »Ordet eller Sværdet« (I) kunde tyde derpå. Man er da nok for lidt opmærksom på, at demokrati ikke er det eneste alternativ til diktaturet. Fælles forkastelse av diktaturets voldsstyre er nok til at forene sine anstrengelser til at styrte det. For efter dets fald at kunne bygge en anden verden op, burde der herske enighed om demokrati som noget mere end en modsætning til diktaturet (J. Jørgensen I, 5 f). Den mere skeptiske tilskuer vover end ikke at tro på almen enighed om demokrati i denne negative betydning. Der er så meget, der tyder på, at altfor mange av dem, der i demokratiets navn forkaster fascismens tvang og ensretning, ikke har noget imod at anvende lignende midler i en anden sags tjeneste (I, 10 ff, VI, 24 ff., 28—39). —

Er man så enige om mere end det: at betegne som demokrati den tilstand, hver især ønsker gennemført i det offentlige liv? Der strides ikke om, hvorvidt vi skal eller ikke skal have demokrati — men desto mere om, hvori dette demokrati skal bestå. Det fælles knæfald for en ord-fetish skjuler kun nødtørftigt vor bunduenighed om selve sagen. Vi er demokrater allesammen — men hvor er vort demokrati?

II.

Frihed eller lighed?

Der strides stadig om, hvorvidt demokratiet er frihed eller lighed, en strid, der i denne almindelige formulering av genstanden forekommer mig

forældet, ørkesløs og rentud sagt en smule barnlig. Så skarpt end Hal Koch vender sig mod dem, der mener, at »Selve Ordet Frihed er en Floskel« (III, 59), må jeg dog uden forbehold slutte mig til dem. P. Skov, der vedgår, at »friheden er et ... vanskeligt begreb at definere« (VII, 107), forsøger uden held at bestemme dets indhold som »den sociale organisationsform, som giver de enkelte den største mulighed for udfoldelsen af deres individualitet« (VII, 121). En sådan, av udefinerede ord sammensat elastikumformel kan ikke give mere end selve ordet »frihed«, som tilligemed »lighed« er et u-begreb, et metafysisk vrøvleord av rent følelsesmæssig betydning, uden nogen som helst substans. Hvis der skulde være en selvstændig mening i ordet frihed, kunde det kun være den negative, at personen ikke udsættes for situationer, der kræver et valg mellem indbyrdes uforenelige ønsker (Ross, V, 187 ff.). Politisk-social frihed vilde da være fraværelsen av situationer, hvor der i kraft av andre menneskers adfærd eller deres reaktion overfor den enkeltes adfærd består en ønskernes uforenelighed for enerens vedkommende (Ross, V, 188). Et sådant frihedsbegreb vilde i praksis være ganske meningsløst, eftersom alt socialliv nødvendigvis indebærer en handlingsmulighedernes begrænsning for den enkelte, uanset hans ønsker. »Frihed« er da simpelthen den handlingsmulighedernes begrænsning, vi ikke føler som sådan, fordi den ikke stækker vore ønsker. Da dette er forskelligt fra sted til sted, epoke til epoke, person til person og enkeltsituation til situation, bliver »frihed i sig selv« til ord uden indhold. Noget ganske tilsvarende gælder for lighed i sig selv. Der findes ikke frihed, men kun visse nærmere bestemte friheder. Der findes ikke lighed, men kun ligestilling i visse henseender.

Hvad P. Skov betegner som et »fremskridt i erkendelse af frihedens væsen« (VII, 111), er således intet erkendelsesfremskridt (der er jo intet at erkende), men kun det forhold, at en anden tid bruger ordet frihed som hylster for en anden slags garanterede handlingsmuligheder. Det kan heller ikke være demokratiets »største Problem ... at finde den rette Harmoni mellem Friheden og Ligheden« (S. Holm, VIII, 113), eftersom både frihed og lighed er abrakadabra.

Demokratiet kan altså hverken defineres gennem friheds- eller lighedsbegrebet i al almindelighed, men kun sættes i relation til indholdsmæssigt nærmere bestemte friheder eller ligestillinger. Der er intet at indvende imod, at man i denne betydning taler om friheds- og lighedsgoder (J. Jørgensen, I, 8 f.). I så fald indgår der et bestemt lighedsgode, nemlig ligestillingen som politiske subjekter, i demokratibegrebet, derimod ikke noget bestemt frihedsgode.

Det er nu engang saaledes, at vi ved siden av ordet demokrati også har ordet liberalisme. Mens det første betegner folkevælde, dvs. alles ligelige andel i statsmagten, dækker det andet rent bogstaveligt taget over de poli-

tiske (og andre) friheder. Hvad jeg under titlen »Om Forholdet mellem Liberalisme og Demokrati« for flere år siden på idéhistorisk baggrund har fremsat herom i dette tidsskrift (bd. 75, side 220—245), holder efter min mening endnu. Når frihed og lighed i det hele taget er kommet til at stå som alternativer med henblik på demokratiet, skyldes dette intet andet end, at borgerlig liberalisme og socialisme står i et spændingsforhold indenfor demokratiet, og at borgerlige frihedskrav for en stor del er uforenelige med socialistiske lighedskrav. En definition af demokratiet enten gennem frihed eller lighed er en ideologidannelse, idet den pågældende er ivrig efter at identificere sin sag — friheden eller ligheden — med det fast etablerede demokratis sag.

Ross indtager her en overordentlig besindig stilling. Han opererer ikke med det tågede begreb »frihed kort og godt«, men er dog av den anskuelse, at frihederne er det avgørende for demokratiet, mens lighed er »en demokratisk idé af kun underordnet og uselvstændig karakter« (V, 221), blandet ind i sagen gennem en historisk parallelisme (V, 223), idet lighedskravet meldte sig omtrent samtidigt med frihedskravene og begges virkeliggørelse går hånd i hånd. Det forekommer mig tværtimod, at de politiske frihedskrav optræder længe før demokratiet — i den borgerlig-stænderske liberalisme —, men senere indgik forbindelse med det demokratiske krav om politisk ligestilling. Ross' standpunkt skyldes åbenbart, at han ved »lighed« først og fremmest tænker på den økonomiske lighed, hvis væsenssammenhæng med demokratiet han med rette benægter. Da han imidlertid ikke taler om frihed men om friheder, får det, jeg her tillod mig at påpege som en idéhistorisk og terminologisk skønhedsfejl, ingen skæbnesvanger indflydelse på hans gennemsunde analyse af demokratiets væsen som politisk system og leveform.

Noget anderledes ligger sagen hos Jørgen Jørgensen. Han opstiller stik modsat ligheden som demokratiets kerne og lighedsgoderne som de egentlig demokratiske, mens frihedsgoderne kun har betydning for demokratiet, såvidt de samtidigt er lighedsgoder (I, 8 f). Frihed er et demokratisk gode ikke i sig selv, men kun såvidt den er »forenelig med opretholdelsen av de demokratiske goder, og dertil hører også den ved dette hensyn begrænsede frihed« (I, 10). Jeg er enig med J. Jørgensen i, at det politiske demokrati kan kendetegnes som politisk ligestilling. Men det politiske demokrati er efter ham kun »det smalle« demokrati, ikke engang levedygtigt som sådant i adskilthed fra »det brede« (VI, 4 ff, 9), hvorav det kun er »en side« (VI, 39). — Det synes at fremgå av J. Jørgensens samlede fremstilling, i særdeleshed hans grafiske skema av demokratiet (III, 6) og de dertil knyttede bemærkninger, at han går ud fra et lighedsbegreb, omfattende »lighed i enhver henseende«, hvorav han kun eksempelvis udskiller enkelte lighedsområder. »Rimeligvis udtømmer de ikke alle de henseender, i hvilke man kan tale om, at et sam-

fund er mere eller mindre demokratisk, og der er da også på figuren levnet plads til indførelse af supplerende afsnit« (II, 7). Han kræver åbenbart for det fuldstændige demokrati alles lighed i alle tænkelige henseender, deriblandt navnlig på det økonomiske område. Demokrati kommer da til at omslutte socialismen som en av sine facetter.

Dertil er følgende at bemærke. Med bestemmelsen av demokratiet gennem det omfattende lighedsbegreb nærmer man sig i betænkelig grad et begrebsrealistisk standpunkt, idet man nemlig i form av et postulat tilregner det i sig selv aldeles indholdstomme ord »lighed« visse forestillede sociale tilstande. For det andet er det een sag at ønske økonomisk lighed eller socialisme som samfundøkonomisk mål, en hel anden sag er det derimod at betegne dem som demokrati. Man fjerner sig da i hvert fald lovlig langt fra ordets oprindelige, gennem *δημος* og *κρατός* bestemte betydning. For det tredje er det næppe tilstedeligt at sætte lighedstegn mellem socialisme og økonomisk lighed, idet et socialistisk system i det mindste rummer muligheden for økonomisk ulighed i adskillige henseender, og økonomisk lighed kort og godt sandsynligvis er en umulighed i sig selv.

Disse indvendinger rejses her ikke som en borgerlig-liberal imødegåelse av J. Jørgensens standpunkt, men ud fra rent terminologiske synspunkter. Den fornuftigste, dvs. mest praktiske fremgangsmåde synes mig at være, at man bestemmer demokratiet som den politisk-historiske foreteelse, den er, uden anvendelse eller indblanding av værdibetonede forestillinger som lighed eller frihed. I anden række vil det så være påkrævet at undersøge, hvorvidt demokratiet måske forudsætter visse, konkret bestemte »friheder« som sine rekvisitter eller står i et determinerbart forhold til nærmere bestemte lighedsgoder. Vi kommer tilbage dertil (jfr. IV).

III.

»Folkestyre og flertalsstyre«.

At ville bestemme demokratiet ved en reduktion til friheds- eller lighedsbegrebet er en typisk filosofisk fremgangsmåde. Statsteorien har grebet sagen mere praktisk an.

»Demokrati er en styreform« (Gammelgaard Jacobsen, II. 9), bestående i, at statsmagten beror hos folket. Folkevælde vilde være den rette danske gengivelse. Det gængse »folkestyre« er nonsens, når man tager det bogstaveligt, idet folket aldrig selv kan styre, ikke engang i det Rousseau'ske, direkte demokrati. Det er ikke overflødigt at understrege forskellen, eftersom fx Søren Holm drager konsekvenser av forestillingen om folke-styre: »Demokrati er Folkestyre, ikke Elitestyre« og har av denne grund ingen plads for en politisk elite (VIII, 117). Det angives dog ikke nærmere, hvad det souveræne folks politiske eksponenter så er, når de ikke er nogen politisk elite.

Statsteoretisk set er demokrati modsætningen til privilegiestaten i alle

dennes fremtoningsformer: avto-, hiero-, aristo-, timo- eller klikkokrati osv. Her kommer lighedsmotivet ind: demokrati er politisk ligestilling i den forstand, at alle har ligelig andel i statsmagten, at der ikke findes politisk privilegerede eller diskriminerede. Enhver form for census (også stemmerettens fortabelse gennem social- og fattighjælp) er derfor udemokratisk, ligesom kvindernes lige stemmeret er et demokratisk grundkrav. Derimod kan man ikke med J. Jørgensen (VI, 4, 9) på demokratiets vegne påtale valgaldersgrænser, såvidt de falder nogenlunde sammen med den politisk-intellektuelle modenhed, da alle automatisk i en vis alder bliver politisk fuldt berettiget. En væsentlig brist ved dansk demokrati er det derimod, at forholdstalsprincippet ikke er gennemført. Den kendsgerning, at der skal langt flere stemmer til et hovedstads- end til et landkresmandat, indebærer et klart politisk privilegium for bønderne.

Den væsentligste indvending, de s. k. folkedemokrater rejser mod det borgerlige demokrati, er den, at det kun er et retlig-formelt, men ikke et virkeligt demokrati, også når man begrænser sig til det rent politiske demokrati: begreb. Så længe samfundet er »kapitalistisk«, står den politiske ligeberettigelse på papiret, idet kapitalisterne har overlegen økonomisk magt, mens arbejderklassens formelle borgerlige ligeberettigelse bliver delvis gjort til skamme gennem økonomisk vanmagt. Så længe det økonomiske samfund er kapitalistisk, er det politiske måske demokratisk av navn, men plutokratisk av gavn. I denne forstand hævder også J. Jørgensen, at selve det »smalle« (politiske) demokrati forudsætter det »brede«, idet der »i kapitalistiske samfund tages langt mere hensyn til rigmands ønsker og meninger end til fattigpers« (VI, 9). Dette synes mig at være en uverificeret påstand, som ydermere kan modbevises gennem det borgerlige demokratis historie, i hvis forløb den politiske ligeberettigelse netop har vist sig at være den nøgleposition, ud fra hvilken de mindre bemidlede klasser kunde avtvinge »kapitalisterne« den ene indrømmelse efter den anden og endelig lægge øksen til selve det kapitalistiske systems rod. De manges »blot formelle« politiske ligeberettigelse har netop vist sig på en yderst effektiv måde at kontraparere de fås økonomiske overmagt. Ligger ikke netop deri demokratiets mest betydningsfulde, samfundshistoriske funktion?

Folkevælden synes mig derimod at være udsat for to andre dilemmaer. Det ene hænger sammen med, at folkevældet i praksis aldrig kan være andet end flertalsvælde. Da folket som helhed ikke har nogen enig politisk vilje, må flertallets vilje stå for hele folkets. Formelt hviler statsmagten hos hele folket, i praksis hviler den til ethvert tidspunkt hos dem, der i egenskab av flertal besætter de ledende poster og bestemmer den politiske linie. Her melder tanken om »flertalsdiktatur« sig.

Mogens Fog hævder, at »man skal høre alle Meninger og ikke bare udøve Flertalsdiktatur« (I, 21). Hal Koch betegner Diskussion, gensidig forståelse

og respekt som demokratiets væsen (III, 14) og kræver, at også flertallet skal være villigt til at lade sig overbevise (III, 19 ff), fordi det ikke altid har ret (III, 18). Søren Holm går meget længere. »Demokratiet kommer næppe uden om at lægge Hovedindflydelsen hos Majoriteten« (VIII, 35), ganske vist. Men »det må først undersøges, om denne Folkevilje er i Overensstemmelse med Retten« (VIII, 36). »Folkeviljen skal være Udtryk for Retten, den skal ikke vilkaarligt kunne skabe Ret« (VIII, 37). Dette er ganske i stil med S. Holms øvrige »velmente« (VIII, 7) tanker om demokrati, hvor det vrimler med »skal«, »bør« og »må ikke«, men hvor der er liden tale om det, der er eller kan være. Når »retten«, også den uskrevede og moralske, skal være bestemmende, og folkets (flertallets) vilje kun, så vidt den svarer til denne ret —: av hvem og efter hvilke målestokke »undersøges« det da, om denne overensstemmelse foreligger? hvilken magt forhindrer flertallet i at gøre »uret« til landets lov? — Intet svar. — Også for Hal Koch gælder det, at flertallets respekt for mindretallet er et tiltalende postulat, men ikke kan være noget væsenskendetegn ved demokratiet som politisk virkelighed.

Denne — for demokratiets fungeren sandelig højst vigtige — hensyntagen er kun en realitet gennem flertallets usikkerhed i sin øjeblikkelige magtstilling, ideelt altså under det klassiske, engelske to-parti-system. Her finder for det første flertalsmagten sig i en evig glidning frem og tilbage mellem partierne. Oppositionen av i dag er kun midlertidig »out«. Det s. k. flertalsdiktatur neutraliseres gennem sin egen pendulbevægelse. For det andet nyder også oppositionen som sådan en reel indflydelse, netop fordi flertallet ikke kan påregne at holde stillingen i al evighed. Flertallets hensyntagen til mindretallet er her ikke blot et moralsk spørgsmål, men garanteret gennem selve den demokratisk-parlamentariske mekanisme.

Denne garanti er truet, når et flertal er så fast og varigt etableret, at det ikke behøver at frygte fortabelsen av sin magtstilling. I så fald vil flertallet lægge sig til med diktatoriske allurer, mens oppositionen bliver til obstruktion uden medansvar og i realiteten ligeså politisk ufri og kuert som i en formel privilegiestat. Kun, når flertallet føler sit flertal som usikkert, vil det tage hensyn til mindretallet. Et stabilt flertal indebærer faren for ægte flertalsdiktatur — et ellers meget misbrugt ord, forresten. Da der ikke findes nogen folkets fælles vilje, kræver demokratiet til sin fungeren flertalsomskiftningens chance. H. Tingsten har i 1944 i nogle aviskronikker påpeget den fare, der ligger i et stabilt flertal, Alf Ross er opmærksom på den (V, 284 f), og P. Skov omtaler den (VII, 166).

Dobbelt stor bliver faren gennem statens overtagelse av stadig flere opgaver. Det øjeblikkelige flertal sidder da inde med en langt større magtfylde end i den liberale natvægterstats tider. Så længe de politiske spændinger hovedsagelig drejer sig om ideologiske og kulturpolitiske spørgsmål, og regeringen i det væsentlige administrerer efter faste regler, har flertallet lettere

ved at vise sig storsindet overfor mindretalsmeninger, og selvom flertallet står stejlt, rammer dets udnyttelse af magtstillingen ikke mindretalsgruppernes medlemmer altfor dybt. Når statsmagten derimod bestemmer den økonomiske politik ind i detaljerne, skattebyrden vokser og det offentlige dermed råder over en meget stor del af samfundsindtægten, står langt mere vitale ting på spil. Flertallets interesse i hensynsløst at udnytte sin magtstilling vokser, og mindretallets vanmagt betyder, at dets medlemmer føler sig prisgivne i de mest livsvigtige henseender.

Et andet dilemma har sin rod i repræsentations-systemet. R. Michels har i sin tid skildret det parlamentariske demokratis risiko for at munde ud i parlamentariker-oligarki, dvs. de professionelle politikeres klikeherredømme. Ross fremhæver derfor med rette vælgerne effektive kontrol med deres repræsentanternes politiske gøren og laden som en væsentlig bestanddel af demokratiet (IV, 13. V, 172). Effektiviteten af denne kontrol er i fare av to grunde. Den første ligger i de moderne staters størrelse og den dermed voksende afstand mellem vælgerne og deres politiske eksponenter. Den anden grund ligger i, at de politiske anliggender bliver mere og mere udviklede og gennemskuelsen af visse politiske beslutningers og foranstaltningers virkninger praktisk talt umulig for lægmanden.

Det forekommer mig temmelig håbløst at ville imødegå den førstnævnte fare gennem decentralisering eller »lokalisme«. Centralisationen er uundgåelig under nuværende tekniske og økonomiske forhold. De virkelig afgørende opgaver kan simpelthen ikke decentraliseres, fordi de ikke er lokalt (kommunalt eller provinsielt) begrænset. For så vidt synes den eneste mulighed at være en demokratisk skoling af befolkningen til aktiv interesserethed udover det, der ligger lige for næsen, dvs. til en politisk ansvarsbevidsthed, der ikke er begrænset til umiddelbart anskuelige kollektivstørrelser. En omdannelse af repræsentationssystemet bort fra liste-valget er i denne forbindelse ofte foreslået og kan gøre gavn.

Spørgsmålet om vælgerne kompetence til kontrol er mere kildent. Man må være meget naiv for at kunne benægte sagkundskabens betydning for politikken. »Moral og dermed også (!) Politik er ... noget, som er fælles for alle ..., fordi vi her ikke så meget står over for Spørgsmålet om en teknisk Kunnen som over for Spørgsmålet om at skelne mellem Ret og Uret« (S. Holm, VIII, 22). Selv om man vilde gå med til den moralistiske opfattelse af politikken, måtte man dog spørge: hvordan skal Per og Povl kunne skelne mellem ret og uret vedrørende en konkret lovgivning eller politisk foranstaltning, med mindre de har et »teknisk« kendskab til dens genstand, så de kan overskue og vurdere dens mulige virkninger?

Da R. Michels i 1910 (2. opl. 1925) skrev om demokratiets oligarkisering, var det allerede så vidt, at de professionelle parlamentarikere som »politiske

fagmænd« havde trængt vælgerne ned i rollen som passive tilskuere og dilettanter, s. k. »stemmekvæg«. I dag ser det ud til, at en ny proces allerede er i gang. Som følge af, at staten griber stadig dybere ind på alle samfundslivets områder og i disses detaljer, bliver også den professionelle parlamentariker stadig mere dilettant, og spørgsmålet er, om ikke parlamentarikerne, der i forrige generation har detroniseret vælgerne, i næste generation selv vil blive detroniseret af en lille kres ledende, halvpolitiske embedsmænd. Jo større statens opgavekres, desto større det fornødne eksekutive apparat, desto større også den kres af retningsgivende avgørelser, parlamentet ikke kan tage sig af, men som efter meget groft optrukne linier træffes gennem regeringsforordninger eller ligefrem administrativt af ressorterne. En voksende del af den faktiske magt glider dermed fra parlamentet over til regeringen og fra denne til byråkratiets spidser.

Borgeren er i hvert fald overfor økonomisk-politiske avgørelser af mere indviklet art fuldstændig ude af svømme. Han er ikke alene ude af stand til at »skelne mellem ret og uret«, men endog i mange tilfælde i vildrede om, hvilken forholdsregel der vilde gavne hans egne interesser bedst. Den ofte påberåbte »sunde lægmandsforstand« bliver her til håbløs dilettantisme, kompetent til at kværulere, men ikke til effektivt at udøve demokratisk kontrol. —

Foreteelsen fremhæves her kun som sådan, vi kommer ind på den i to andre sammenhæng.

IV.

Hvor megen betydning har frihedsgoderne?

Demokrati er hverken frihed eller lighed, men folkevælde. Det kan ikke defineres gennem frihed eller lighed, men de spørgsmål må stilles: 1) om demokratiet er levedygtigt uden visse frihedsgoder og 2) i hvilket forhold de ikke-politiske ligheder står til demokratiet.

Socialisten, i særdeleshed kommunisten, der tilstræber den størstmulige lighed i fordelingen af goderne, vil være tilbøjelige til for dette måls skyld at afskrive en del af de frihedsgoder, det borgerlige demokrati hidtil har garanteret (J. Jørgensen, I, 9 f). Disse demokratiske friheder er i det væsentlige tænke-, tale-, trykke-, religions-, forenings- og forsamlingsfrihed. Spørgsmålet om, hvorvidt en nedskrivning af disse friheder, navnlig de første fire, vilde være forenelig med demokratiet, må vistnok stilles på to måder.

For det første må man spørge, om ånds- og ytringsfrihed er »demokratiske krav« i den forstand, at befolkningens flertal vilde savne dem og føle sig ufri, hvis de havde noget mindre af dem. Så stor pris jeg som intellektuel selv sætter på disse friheder — jeg vilde ikke kunne leve uden dem — må jeg dog formode, at litteraturen giver et ganske misvisende billede af forholdet. Det er intellektuelle, der skriver om demokrati, og de skrivende folk er som regel indsvoret på ånds- og ytringsfrihed. I forhold til hele befolk-

ningen er de kun yderst få og deres frihedstrang kan ikke være en demokratisk målestok. Arbejder og bonde, forretningsmand og håndværker er langt mere interesseret i andre ting og vilde sandsynligvis efter en kort omvænningstiden ikke føle frihedsbegrænsninger i denne retning som altfor trykkende. Formodningen bekræftes derigennem, at diktaturlandenes borgere, der aldrig har kendt vestlig-demokratisk åndsfrihed, slet ikke forstår en vestevropæers tale om »ufrihed« eller »tvang« i deres lande. Deres »frihed« er intakt, eftersom frihed er den lænke, man ikke føler. For så vidt kan det godt være, at vore frihedsgoder er delvis undværlige ud fra et demokratisk synspunkt.

Et andet spørgsmål er, om demokratiet, folkevælde med effektiv kontrol av regeringen, på langt sigt kan fungere uden disse friheder, uanset hvor mange og om nogen sætter pris på dem for eget vedkommende. Dette spørgsmål må vistnok besvares med nej. Enhver reduktion av ånds- og ytringsfriheden er et skridt henimod ensretning. Og ligegyldig i hvilken ånd ensretningen foregår, betyder enhver offentlig manipulation av meningsdannelsen en svækkelse av folkets kontrol med regeringen. U hæmmet adgang til meningsdannelse, meningsytring, diskussion og kritik er det, der danner skel mellem folkets kontrol med regimet og regimets kontrol med folket, mellem demokrati og diktatur. Fuld ånds- og ytringsfrihed er derfor umistelige demokratiske rekvisitter — om ikke for de enkelte borgeres, så for selve demokratiets skyld. Ligesom de førdemokratiske borgerlige friheder har banet vejen for demokratiets fremkomst, er også fremdeles politisk frihed og åndsfrihed »så væsentlige bestanddele av demokratiets begreb, at vi uden dem ikke kan bruge navnet demokrati« (Gammelgård Jacobsen, II, 35).

Ligheden, udover den politiske ligeberettigelse, er på den anden side ikke nødvendig for selve demokratiets skyld. »Socialisme har intet med demokrati at gøre« (Ross, V, 222), og en ligelig fordeling av goderne hører ikke til selve demokratiets væsen, men en udvikling i denne retning fulgte i det politiske demokratis fodspor som den naturlige konsekvens av flertalsvælden. Mod J. Jørgensen må man vistnok holde på, at »det brede demokrati« ikke er nogen forudsætning for »det smalle« (VI, 9), men det er temmelig indlysende, at det bliver en uundgåelig følge av det smalle, dvs. rent politiske. Dermed er sagt, at en »smal« demokrat ikke er inkonsekvent, og at man for at være ægte (politisk) demokrat ikke behøver at tilstræbe det brede demokrati (VI, 13). Derimod kan man som demokrat ikke sætte sig op imod krav om etablering av økonomisk lighed, når disse krav om et bredt demokrati støttes av flertallet i det smalle.

Et ganske andet spørgsmål er det så, hvor længe det politiske demokrati i hidtidig forstand vil kunne bestå i et socialiseret samfund. Men selv om man regner chancerne for små, er dette ikke noget argument, man på demokratiets vegne kan anføre mod socialisering ad demokratisk vej. I selve

demokratiets navn må der bestå en mulighed for at likvidere demokratiet, når et demokratisk flertal ønsker det

V.

Det militante demokrati.

Vor generation har været vidner til, at demokratier i de demokratiske frihedsrettigheds navn har fundet sig i fascisternes og andres planmæssige undermineringsarbejde. Demokratiets selvforsvar er derfor et praktisk spørgsmål av største aktualitet, og sagens kerne er, hvilke frihedsbegrænsninger der er påkrævet for demokratiets skyld og forenelige med dets principper. Yderpolerne er markerede gennem Jørgen Jørgensen (I, 5 ff., VI, 24 ff.) og Poul Henningsen (I, 30 ff.). Mogens Fog (I, 14 ff.) og Alf Ross (V, 212 ff., 329 ff.) hælder til den moderat militante holdning, mens Poul Andersen (I, 24 ff.) og Gammelgård Jacobsen (II, 11) slutter sig til det liberale standpunkt.

Demokratiet kan på dette punkt komme i åbenlys konflikt med sine egne frihedsgoder. En del av spørgsmålet kan man let blive enige om. Tanke- og ytringsfrihed er demokratiets grundkrav — ubegrænset handlefrihed er det ikke (Henningsen I, 35). Det er hævet over enhver tvivl, at demokratiet kan og må skride ind overfor enhver angrebshandling mod dets principper og institutioner. Striden står kun om demokratiets ret til for sin sikkerheds og bevarelses skyld at begrænse borgernes tanke- og ytringsfrihed, diskussion og propaganda.

Navnlig Jørgen Jørgensens skarpt konturerede stilling indbyder til debat. Når man på nærmeste hold har kunnet følge demokratiets store tragedie — hvordan et demokratisk styre i den borgerlige friheds navn med hænderne i skødet så på sine modstanderes forberedelser til likvidering av enhver frihed — da kan man godt forstå grundsætningen »raat for usødet« (I, 13). Men så enkelt ligger spørgsmålet ikke — hverken i praktisk eller principiel henseende.

Rent praktisk set forudsætter undertrykkelse av antidemokratisk propaganda en instans, der opstiller og håndhæver målestokkene for, hvad der er og ikke er demokratisk. Denne instans kan kun — direkte eller indirekte — være den øjeblikkelige majoritet og dens regerende organer. Politiske retninger av yderst forskellig, tildels ligefrem modsat art betragter idag sig selv som det sande demokratis herskare. Majoriteten av idag har den fordel at kunne definere, hvad demokrati er og udelukke sine »antidemokratiske« modstandere fra at hæve deres røst. Det er lærerigt men lidet opbyggeligt at se, hvilke elementer der i Balkanlandene, Ungarn og Polen udrenses for »sammensværgelse mod demokratiet« eller stryges av vælgerlisterne for antidemokratisk sindelag. Udrensernes meningsfæller i andre demokratier bliver beskyldt for »uamerikansk« virksomhed osv.

Her virker ikke engang flertallets pendulsvingninger som en demokratisk ligevægtsgaranti på længere sigt. Den første regering, der får chancen for at drage grænsen mellem »demokratisk og udemokratisk«, tilladt og forbudt propaganda, skal nok sørge for gennem undertrykkelse av sine modstandere at forevige sit eget flertal (Henningsen I, 32).

Men selvom der fandtes en mulighed for at nå frem til en alment anerkendt definition av demokratiets og en garanti mod regeringens misbrug med magten til gennem udrensning i demokratiets navn at undertrykke demokrater av den anden retning, — vilde det for selve demokratiets skyld være principielt forkert at begrænse ytrings- og propagandafrigheden på nogen måde. Ethvert, selv det mindste skridt dertil er et skridt henimod ensretning. Og ensretning er i sig selv antidemokratisk, selvom den håndhæves med demokratisk tendens, indholdsmæssigt set. Heri må jeg give liberalisterne — P. Henningsen og P. Andersen — ubetinget ret: ingen »rabat på friheden«! (I, 30 ff.).

Det lyder som en demokratiets selv-overgivelse. Kan ikke en pågående antidemokratisk propaganda, tålt av demokratiets, en skønne dag føre til et antidemokratisk flertal, som ad demokratisk vej kan likvidere demokratiet? Muligvis. Men for det første har Gammelgård Jacobsen (II, 11) og Poul Henningsen (I, 36 ff) sikkert ret i, at begrænsning av kritik og propaganda kun er en kamp mod symptomer og driver demokratiets fjender under jorden, hvor man ikke har dem under kontrol. For det andet har antidemokratiske strømninger mindre udsigt til at slå an blandt den brede befolkning, jo mere demokrati-bevidst denne er, og dette avhænger for en stor del av, hvor gennemført og uhindret den borgerlige selvbestemmelsesret er (Gammelgård Jacobsen II, 11). Men hvis der, for det tredje, virkelig truede en likvidation av demokratiets gennem et ad demokratisk vej skabt flertal, måtte man finde sig deri. »Tanken om tvangsmæssig Gennemførelse av Demokrati mod Flertallets Ønske er en Absurditet« (Ross, V, 186). Demokratiets må indebære flertallets ret til at likvidere demokratiet gennem avstemning. Jørgen Jørgensens logiske bevisførelse for det modsatte (I, 28) er næppe holdbar. —

Fuld borgerlig frihed indebærer risikoen for, at demokratiets kan dø av et antidemokratisk flertal. Gennem sindelags- og ytringscensur til demokratiets betryggelse lægger demokratiet hånd på sig selv. Det første er en risiko i fremtiden — det andet er selvmord på stedet. Hvad vil man foretrække?

VI.

Meningsdannelse.

Siden den franske revolutions dage har den borgerlige meningsdannelse været et av demokratiets kærnespørgsmål og den vigtigste forudsætning for, at det kan fungere. Avstemning efter flertalsprincip kræver, at hver stemme-

berettigede borger ved, hvad han stemmer om, og er klar over konsekvenserne av sit votum. Folkevælden har en stærk individualistisk, anti-avtoritær note (Jørgen Jørgensen I, 6 f). »Demokraten tror paa det enkelte Menneskes Evne til selvstændig Tænke« (Fog I, 21).

Den politiske meningsdannelse er blevet til et stadig større problem og er idag demokratiets største crux. For det første derigennem, at de statspolitiske avgørelser stedse mere fra et væsentlig ideologisk plan er flyttet over i det realpolitiske, fordi staten har overtaget så mange konkrete, i særdeleshed økonomiske opgaver, hvis løsning kræver visse, tildels endog meget specielle kundskaber. For det andet derigennem, at de moderne samfund forener så kæmpemæssig store befolkninger, som efter alle traditionelle bånd bortfald er overordentlig labile, hvad meningsdannelsen angår, og at vor meddelelsesteknik, presse, radio osv. frembyder muligheder for en massepropaganda med højtryk.

Mens altså den politiske virksomheds struktur synes at diktere som løsen: »Bort fra stemningsdemokratiet!«, begunstiger partiprincippet og agitationsteknikkens metoder netop dette stemningsdemokrati. Aldrig før har det primitive og ureflekterede demokratiske føleri været så dødsensfarligt som netop nu (Fog I, 17), og agitationens påkaldelse av ukontrollerede følelser så skæbnesvanger, ikke alene for demokratiets fungeren, men for selve dets bestand.

Der findes kun eet middel til at sikre demokratiet på langt sigt, og det er politisk oplysning — ganske vist oplysning av en anden end den gængse slags. Det tidlige borgerlige demokrati, der endnu naivt troede på, at man gennem rational erkendelse kunde nå til praktisk-politiske spørgsmåls »rigtige« løsning, forstod ved oplysning borgernes belæring om »politisk sandhed«. Idag véd vi, at den politiske diskussion ikke gennem meningernes kappestrid og syntese kan føre til sandhed, men kun gennem standpunkternes kamp til kompromis. Det er således gennemskuet, at en »oplysning«, der hævder at meddele borgerne »rigtige« politiske løsninger eller forsyne dem med værktøjet til selv ad rational vej at nå frem til en »rigtig« politisk erkendelse, i virkeligheden er propaganda i rational forklædning.

En oplysning, der kan råde bod på denne, den politiske massepropagandas kræftskade, vil gå i tre retninger.

1) Den må i positiv henseende være resigneret oplysning om de elementære fakta. Dette vil sige, at den ikke må gå ud på at fremsætte efter foregivende rationale slutninger, men begrænse sig til en nøgtern og fuldstændig meddelelse av de kendsgerninger, der kan danne udgangsmaterialet til politisk meningsdannelse. En tilbundsående reform av pressen vilde være den vigtigste forudsætning i så henseende (Gammelgård Jacobsen II, 41, 42).

2) Oplysningen må ikke være assertorisk, men kritisk. Alf Ross er-

kender vigtigheden av »at gøre Befolkningen propagandasikker, dvs. udvikle den kritiske Sans, der er den bedste Vaccine mod Suggestionens aandelige Smitte« (V, 209, 267). Jeg har selv med stort eftertryk påpeget nødvendigheden av den kritiske oplysning til befolkningens immunisering mod al slags propaganda (Samtid og Framtid 1944, II). Opgaven består i at intellektualisere borgerne og popularisere netop den erkendelse, at sandhedserkendelsen finder sine grænser dér, hvor det gælder om at tage et standpunkt. At bekæmpe propaganda med modpropaganda gør kun ondt værre. Propaganda kan kun bekæmpes effektivt med opøvelse til intellektuel skepsis overfor al propaganda, uanset dens indhold. Borgerne må lære at gennemskue, at alle med gyldighedskrav fremsatte påstande om politisk »rigtige« eller »retfærdige« foranstaltninger er i sig selv uvederhæftige og kun propagandistiske (Zeuthen I, 47 ff). Kun den principielle og almene skepsis trækker bunden bort under propagandaens virkningsmuligheder.

3) Endelig må oplysningen virke i n e g a t i v retning, noget, som Zeuthen er stærkt inde på (I, 47 ff.). Det er enten et tegn på umådelig naivitet eller snobberi nedefter, når man vil indbilde folk, at politisk stillingtagen ikke kræver videre sagkundskab. Borgerne må lære at forstå, at de savner forudsætninger for at danne sig en selvstændig mening om visse konkrete forhold og ting — og derav drage den konsekvens, at de ikke danner sig nogen mening om dem. Denne det manglende kendskabs konsekvens må i det moderne demokrati med dets udviklede opgaver og apparat ikke blot drages av »menigmand« men av alle — enhver på visse for ham utilgængelige områder. »Ulykken er hverken Ondskab eller Dumhed, men de forførende primitive Former for Meningsdannelse med Hensyn til Spørgsmaal, som gaar ud over den enkeltes daglige Virkekreds og Fag« (Zeuthen I, 53). I disse mere faglig-tekniske spørgsmål kræver demokratiet, at den enkelte lader regeringen og fagmændene om de konkrete detaljer men selv nøjes med gennem sin stemme at give de almindelige retningslinier. Demokrati kræver m. a. o. av den moderne borger en høj grad av intellektuel selvdisciplin. —

Ud fra disse synspunkter er der al anledning til med M. Fog (I, 17) at råbe vagt i gevær mod den ureflekteret-stemmingsmæssige demokratisme. Hal Koch hælder til denne retning. Det ligger allerede i hans opfattelse av demokratiet som almen-menneskeligt demokrati, en ubestemmelig følelses-tilstand og attityde. Demokratiet er »en Livsform, der gælder alle Forhold, hvor Mennesker har med hinanden at gøre (III, 11, 15). »Det afgørende er et folkeligt Ord, en opbyggende Tale« (III, 13). Propagandaens pest skal bekæmpes gennem »Menneskelig Vækkelse, Oplysning og Opdragelse« (III, 40), og derigennem, at man »sætter en virkelig folkelig Vækkelse op imod den« (III, 44). Denne flere gange tilbagevendende tanke om vækkelse kaster et særligt skær over de to helt respektable krav om oplysning og opdragelse.

I selve Hal Kochs udflydende demokratibegreb ligger det, at demokratisk praksis i dets tegn må blive til en stemningssag, dvs. til den selvskrevne tumleplads for propaganda.

Det hænger umiddelbart sammen dermed, at Hal Koch optræder som en varm fortaler for metafysikken (III, 54 ff). Resignativ og kritisk oplysning kræver først og fremmest også bekæmpelse af enhver slags politisk metafysik. Al propaganda nærer sig af metafysik. Det er en tvivlsom anbefaling af metafysikken, at den »synes at indtage en meget fremskudt Plads i moderne russisk Filosofi« (III, 55) — besynderlig netop udav Hal Kochs mund. Naturligvis blomstrer metafysikken i en politisk atmosfære, hvor selvstændig, kritisk meningsdannelse er uartige ord og den politiske partitros ensretning statskunstens ypperste lov. Det er dog i forreste række derfor, det efter Hal Kochs egne ord er så »vanskeligt for os at indse, at den russiske Styreform er, hvad vi kalder et Demokrati« (III, 21).

VII.

Planøkonomi og demokratisk frihed.

En stor del af nutidens debat koncentrerer sig om, hvorvidt planøkonomi og demokrati lader sig forene. Spørgsmålets kerne er, om de for demokratiets funktion nødvendige friheder kan opretholdes og bevares under planøkonomi.

I skandinavisk litteratur blev emnet navnlig taget op af H. Tingsten i opposition mod H. Laski. Efter Alf Ross (V, 280) insinuerer Tingsten med urette Laski den tanke, at socialistisk planøkonomi bør indføres med eller mod borgerskabet. Det forekommer dog også mig, at Laski uskrømtet går ind for en modificeret form for proletariats diktatur. Men selv om Ross havde ret i sit forsvar for Laski og Socialist League, berører dette kun en meget lille del af spørgsmålet. Forudsat, at socialistisk planøkonomi kan indføres ad demokratisk upåklagelig vej, bliver som det avgørende problem tilbage, om demokratiet vil kunne leve videre under planøkonomi. Det er det, Tingsten benægter. Ross selv bemærker, at »Demokratiet fungerer bedst under liberal Økonomi« (V, 198). Vor historiske erfaring kan hidtil kun støtte sig til planøkonomi i forbindelse med politisk diktatur eller i hvert fald med politiske systemer, der er forskellige fra vestlige forestillinger om demokrati. Endelig kan det næppe bestrides, at de vestlige tilløb til økonomisk planering allevegne er gået hånd i hånd med ret følelige avskrivninger på de demokratiske friheder. Auspicierne er ikke strålende.

Hvad Ross i så henseende har at byde på, er i det væsentlige en hypotetisk bevisførelse for, at planøkonomi ikke nødvendigvis behøvede at træde de demokratiske frihedsgoder under sine fødder. Men noget ganske andet er, hvad der sandsynligvis vil ske.

Jeg må give Gammelgård Jacobsen ret i, at man ikke behøver at tage

den nødvendige begrænsning av frit beskæftigelsesvalg og frihed i forbrugs-
vaner altfor alvorlig (II, 30 ff). — Jeg indrømmer endvidere Ross, at et plan-
økonomisk styre gennem visse institutionelle garantier kan forhindres i at
udarte sig til en planstyret manipulation av den politiske meningsdannelse
— et punkt, som Tingsten er stærkt inde på. Uden ganske særlige garantier
kan det i hvert fald ikke ventes, at tanke- og ytringsfrihed bliver bevaret.
Det måtte være engle, der sidder inde med den koncentrerede magt, plan-
økonomi betyder for regeringen, uden at bruge — og misbruge — denne
magt i fuldt omfang.

Den egentlige fare ligger vist meget dybere. Hvor megen demokratisk
betydning kan selv den frie politiske meningsdannelse og borgernes adgang
til kontrol av regeringen have, når planstyret først er i gang?

De former for planering, vi kender i de vestlige demokratier, er kun egnet
til at bringe planeringstanken i ufortjent miskredit. Det er restriktions-
systemer uden central plan, og de forener i sig de uheldigste sider av både
liberalisme og planstyre, mens begge systemers fordele er omhyggeligt elimi-
neret. Virkelig planøkonomi forudsætter en central plan efter store, gennem-
gående linier og indebærer dermed en fastlæggelse av erhvervslivets gang
på langt sigt. Dette igen betyder, at det flertal, der har startet planeringen
efter visse liner, har truffet en bestemmelse over samfundet, som ikke så
let kan ændres av et senere regerende flertal, der hylder andre opfattelser.
Den — hypotetisk talt — bevarede mulighed for demokratisk flertalsom-
sving vilde økonomisk-politisk set være gjort temmelig betydningsløs. Kur-
sen er engang lagt og kan kun ændres på meget langt sigt.

Der er i denne forbindelse anledning til nogle bemærkninger om flertals-
diktatur og kompromis. Ross er nemlig av den opfattelse, at planøkonomi
ikke behøver at medføre en undertrykkelse av minoriteter, idet planen kan
udformes gennem kompromis.

Ross har (V, 205 ff) en efter min mening altfor ubetinget gunstig opfat-
telse av kompromisets virkemåde som demokratisk mekanisme i alminde-
lighed. Kompromisset er fordelagtigt, når det fører til forholdsregler, som
er antagelige eller dog tålelige for en langt større del av befolkningen end
den gennem det øjeblikkelige regeringsflertal repræsenterede. Kompromis-
set virker desuden heldigt, idet det undgår ekstreme foranstaltninger, som
ved et flertalsskifte blot vilde blive fulgt av en modsat yderlighed. Virknin-
gen er således stabiliserende. Mindre heldig, undertiden katastrofal for sam-
fundet, er kompromisset, når det er av den som »studehandel« i snævrere
forstand betegnede slags, hvor en retning så at sige betaler for en foranstalt-
ning, den er interesseret i, ved at gå med til en anden foranstaltning, en
stærk opposition er interesseret i, så begge foranstaltninger tilsammen måske
dobbelt hårdt går ud over en tredje part. Eller endnu værre: en regering
med smal basis bliver, for at få en foranstaltning gennemført, nødt til at

modificere den efter støttepartierne's ønske på en sådan måde, at modifikationen helt eller delvis modvirker hovedformålet og det samlede resultat bliver en kostbar tomgang for samfundet. (Eksempler fra dansk pengesaneringspolitik efter 1945).

Kompromisset forudsætter imidlertid under alle omstændigheder regeringspartiets kompromisvillighed, og denne vil være tilstede, når 1) enten regeringen består af flere partier, der må tale sig tilrette (regerings-internt kompromis), — 2) eller en mindretalsregering må søge støtte hos andre partier (parlaments-kompromis), — 3) eller endelig såvidt et regerende flertal mener at måtte tage hensyn til faren for et flertalsskifte (dynamisk-konjunkturalt kompromis). — Dertil kommer, at kompromisvilligheden gennemgående er omvendt proportional med interessernes intensitet.

Ud fra alle disse synspunkter er betingelserne for kompromis ugunstige, hvad angår planstyrets linier. 1) Planstyre forudsætter eet centralt økonomisk mål og entydige linier. Modsatte interesser vil her tørne skarpt sammen. Kompromispolitik vil efter al sandsynlighed kun udvande og forplumre den centrale målforestilling. Det bliver m. a. o. til et kompromis av den »dårlige« art. Vor nuværende halve planøkonomi er i sin sørgelige ueffektivitet og kostbarhed for samfundet netop resultat av et sådant kompromis dels mellem liberalister og socialister, dels mellem modsatte planinteresser. — 2) Et i sig selv konsekvent planstyre kan kun tænkes indført og i første omgang gennemført av en stærk og forholdsvis stabil flertalsregering. Kompromisvilligheden vil derfor være forholdsvis svag, allerede som følge av den politiske magtfordeling. Desuden drejer det sig ved tilrettelæggelsen av en økonomisk plan om en avgørelse på langt sigt og av en så uhyre vital betydning for alle, at fristelsen til fuld udnyttelse av den øjeblikkelige magtoverlegenhed må være særdeles stor. Endelig er der i dette tilfælde næppe særlig anledning til et dynamisk-konjunkturalt kompromis, fordi den engang indførte og efter det øjeblikkelige flertals interesser og ønsker udformede plan i sig selv stabiliserer dette flertals magtstilling gennem den enorme magtkoncentration og magtfylde, planøkonomien betyder for dens håndhævere.

Det forekommer mig av alle disse grunde, at planøkonomien i ganske særlig grad indebærer faren for flertalsdiktatur i teknisk forstand, nemlig flertallets uhemmede udnyttelse av sin øjeblikkelige magtoverlegenhed og stabilisering av denne magtoverlegenhed ud i en uoverskuelig fremtid.

Ross polemiserer (V, 277) mod Hayek, der har en lignende opfattelse som den fremførte. Efter Hayek forudsætter nemlig en total planering en eller anden værdiskala, ordnet efter en værdimålestok, og denne kan ikke være genstand for en kompromisdannelse. Heroverfor påpeger Ross, at »det meget vel er muligt i demokratiske Former at foretage en Gradering uden objektivt Værdimål« og anfører som eksempel lønningsskalaen for tjenestemænd. »Der er ingen Grund til at tro, at Forholdet skulde stille sig principielt

anderledes, dersom Planlægningen blev udvidet fra at være partikulær til at blive total¹⁾ og Hayeks »Argumentation hviler paa abstrakte Spekulationer, der ikke harmonerer med de hidtil foreliggende Erfaringer fra mere begrænsede Felter« (Ross V, 277). Jeg kan ikke se andet, end at mangel på virkelighedssans langt snarere kendetegner Ross's end Hayeks ræsonnement. Det er netop umuligt fra de foreliggende erfaringer på begrænsede felter at slutte, hvordan det vil gå med en totalplanering, der berører hele befolkningen i alle dens livsforhold. Navnlig er eksemplet med lønningsskalaen uheldigt valgt. Den for en totalplanering til grund liggende værdiskala måtte nemlig være et stridsemne av vital betydning for hele befolkningen, hvor hver enkelt gruppe vil kæmpe for sine interesser med næb og klør. Tjenestemændene er derimod en meget lille del av befolkningen, og striden om den rette gradering avgøres tilsidst av instanser, som ikke selv direkte er medinteresserede, og hvis magtord de umiddelbart interesserede må bøje sig for. En sådan højere magtinstans over parterne findes netop ikke, når det drejer sig om en totalplanering. Her er den højeste og endelig avgørende magt —: flertallet, der sidder til rors.

Endelig sætter Ross under påberåbelse av Mannheim og Schumpeter sin lid til, at »Samfundets Organisering i Forbindelse med økonomisk Udligning og Videnskabens Fremskridt maa antages at medføre en Afpolitisering af mange Problemer, der altsaa fra at være politiske Stridsspørgsmaal vil forme sig som objektiv-tekniske Anliggender« (V, 281). Mannheim er en dårlig hjemmelsmand på dette punkt. Hans opfattelse herom hænger nøje sammen med hans tro på muligheden av en politisk syntese, som det skal være de »socialt fritsvævende intellektuelles« opgave at finde gennem analyse og koordination av de kæmpende politiske gruppers ideologier. Denne opfattelse må imidlertid afvises som en utopi. Den bygger på et erkendelsesteoretisk uholdbart grundlag og kan tilmed avsløres som en — intelligensens ideologi¹⁾. — En avpolitisering av problemer, der idag er politiske stridsemner, således at de i fremtiden vil være objektiv-tekniske anliggender, er kun mulig derigennem, at de bliver underordnet langt mere omfattende avgørelser. En økonomisk totalplan fx. vil ganske vist medføre en avpolitisering av mange idag enkeltvis omstridte spørgsmål, netop fordi totalplanen indeholder en avgørelse om endemålet og kun spørgsmaal om de mest effektive midler bliver tilbage. I n d e n f o r totalplanens rammer er enkeltspørgsmål avpolitiseret, fordi bestemmelsen om deres politiske side allerede er truffet en bloc. Selve totalplanens grundlinier derimod er et spørgsmål, der aldrig kan avpolitiseres, og det er det, det måtte komme an på. — Det virker forresten overraskende, at Ross regner med videnskabens fremskridt som en av de faktorer, der kan hidføre en overflytning av praktiske avgørelser fra det pragmatisk-politiske til det fagteoretisk-tekniske plan, eftersom han

¹⁾ Jfr. min Sociologi, 1939, s. 507 ff, og Intelligensen, 1944, s. 88 ff.

andetsteds (udhævet) påpeger, at »Alverdens Viden kan aldrig nogensinde afføde Krav om en bestemt Handlemaade« (V, 248).

Her er der imidlertid rørt ved en anden demokratisk set risikabel tendens ved planstyret. Enkeltforanstaltningers avpolitisering indenfor totalplanens rammer vil blive en kendsgerning. Meget, der idag diskuteres og omkæmpes i den politiske arena, bliver til rent faglig-administrative anliggender. En yderligere voksende del af de for alles tilværelse avgørende foranstaltninger lægges m. a. o. i hænderne på det byråkrati, der administrerer planen. En i forhold til det, vi hidtil kender, mangfoldigt forstærket byråkratisme ledsager uundgåeligt det gennemførte totalplanstyre.

Disse bemærkninger er her ikke fremsat som politiske argumenter mod økonomisk planstyre. Jeg er temmelig sikker på, at det er vor fremtid og slutter mig fuldtud til Gammelgård Jacobsen, der erkender den planøkonomiske magtkoncentrations farlighed for demokratiet, men konkluderer, at vi må vælge mellem at udsætte demokratiet for denne fare — eller for en anden og meget større: at det som en mangelfuld garanti for de manges lykkekrav mister al tillid blandt det store flertal, der føler sig økonomisk forurettet (II, 37).

Det forekommer mig, at man tager spørgsmålet demokrati og planstyre fra den gale ende. Der er dem, der i lighed med Tingsten ønsker demokratiet bevaret, som rigtigt ser, at det ikke i hidtidig form kan bevares under planstyre og som derfor erklærer sig mod planøkonomi, så ubønhørligt den end rykker frem. De forsøger at svømme mod strømmen. Der er andre, som med Alf Ross erkender planøkonomiens uundgåelighed, men som i deres hengivenhed til demokratiet undereksponerer det totale planstyres farlighed for demokratisk borgerfrihed. Der er endelig dem, der ønsker (socialistisk) planstyre fremfor alt og som tolker begrebet demokrati, så det ærværdige navn kan dække den politiske tilstand, der vil ledsage det totale planstyre. »Da man ikke kan få begivenhederne til at passe til demokratiet, klipper man hæl og tå af demokratet, for at få det til at passe til begivenhederne« (Henningsen I, 34).

En sober og saglig måde at se problemet på vilde vistnok gå ud fra to præmisser: 1) vi styrer uhjælpeligt hen imod planøkonomi — og den fulde vilde være bedre end den halve, vi har — og 2) den politiske leveform, vi hidtil har betegnet som demokrati, kan i så fald ikke bevares. — Spørgsmålet bliver da det resigneret-beskedne: hvilke af demokratiets væsentlige landvindinger kan vi overføre i et plansamfund? og gennem hvilke politiske garantier kan det ske? Ikke: »Kan demokratiet reddes?« men: »Hvor meget af demokratiet kan reddes — om noget?«

Og den bedste tjeneste, man måske kunde gøre demokratiets sag, vilde være: i nogen tid at slette det slemt misbrugte ord af vort politiske gloseforråd.

MEDDELELSER OG OVERSIGTER

NATIONALØKONOMISK FORENINGS 75-AARS JUBILÆUM

Tirsdag den 18. November 1947 fejrede Foreningen 75-Aars Dagen for sin Oprettelse den 12. November 1872. Dagen højtideligholdtes ved en Eftermiddags-festlighed paa Universitetet. Universitetets Rektor havde gjort Foreningen den Ære og Glæde at modtage Indbydelsen til at komme til Stede, og Foreningens Medlemmer var mødt frem i saa stort Tal, at den smukke gamle Festsal var tilnærmelsesvis fyldt, da Formanden, Nationalbankdirektør C. V. Bramsnæs aabnede Mødet med følgende Tale:

Rector magnificus, mine Damer og Herrer.

Vi samles i Dag i Københavns Universitets mindeværdige Bygning for at fejre Nationaløkonomisk Forenings 75 Aars Jubilæum. Jeg bringer en hjertelig Tak til Universitetet for Tilladelsen til at samles her i Dag. Selv om vor Forening ikke er nogen videnskabelig Institution, er dens hele Liv og Virke saa nært knyttet til den økonomiske Videnskabs Udvikling og til den Forskning, som udføres ved Universitetet, at vi føler os knyttet til Universitetet ved Taknemlighedsbaand.

Det var i November Maaned 1872, at en Kreds af Nationaløkonomer med Professor i Nationaløkonomi, N. C. Frederiksen, i Spidsen samledes for at oprette en Forening, der skulde drøfte økonomiske Problemer og virke for Gennemførelse af økonomiske Reforme. Det var sikkert N. C. Frederiksen, som havde disse mere udadvendte Planer med Foreningen; vi ved, at N. C. Frederiksen spillede en stor Rolle ikke alene paa Universitetet, men ogsaa i det politiske Liv. Foreningens Opgaver blev dog ved Stiftelsen betydelig mere begrænsede, og man kan maaske sige, at den nærmest havde en videnskabelig Karakter. Det hed i Lovene, at Formaalet skulde være »at samles for at forhandle om nationaløkonomiske Spørgsmaal«. I Praksis blev Foreningen dog efterhaanden det, som den ogsaa er i vore Dage: Et Samlingssted for Nationaløkonomer og Folk fra det praktiske Liv, hvor alle Problemer af økonomisk Art kan drøftes i Fællesskab.

I 1922 fejrede Nationaløkonomisk Forening sit 50 Aars Jubilæum. Ogsaa ved den Lejlighed mødtes man om Eftermiddagen paa Universitetet, men desuden blev der om Aftenen holdt stor Middag med Gæster fra vore nordiske Broderlande og med mange Lykønskningstaler. Vi har i Foreningens Bestyrelse meget indgaaende overvejet, om 50 Aar er mere end 75 ved Jubilæer, eller om det modsatte er Tilfældet, og selv om vi ikke naaede til et Resultat, har vi dog været klare over, at Tiden ikke er inde til store Festligheder — allermindst i en økonomisk Forening — og vi har derfor begrænset os til det, der ligger Foreningens normale Virksomhed nærmest: En videnskabelig nationaløkonomisk Forelæsning under de festlige Former, som det giver at holde vort Møde i Universitetets skønne Festsal.

Foreningens Virksomhed i de 25 Aar, der er gaaet siden vort 50 Aars Jubilæum, har fulgt de tidligere Traditioner. I sin Mødevirksomhed har Foreningen søgt at bringe de nationaløkonomiske Problemer frem til Debat, og Tidens aktuelle økonomiske Spørgsmaal har ogsaa været Genstand for hyppige Drøftelser ved vore Møder. Vort Medlemstal har været stadig voksende i de 25 Aar. Rundt regnet kan vi sige, at Medlemstallet ved 50 Aars Jubilæet var ca. 500, og vi er nu naaet op paa ca. 900 Medlemmer. Denne Fremgang viser, at Foreningens Virksomhed har vakt Interesse i stadig større Kredse, og det viser, at vi har Lov til at haabe, at Nationaløkonomisk Forening i de kommende Tider vil have sin Opgave at fylde.

Maaske kan jeg have Lov til at tilføje, at vore Medlemslister viser en stadig større Tilgang af Medlemmer uden for de egentlige nationaløkonomiske Kredse. Det hilser jeg for mit Vedkommende med Glæde, idet netop Mulighederne for Møde mellem det praktiske Livs Folk og Folk fra Nationaløkonomernes Kreds giver de bedste Resultater.

Ogsaa gennem Udgivelse af Nationaløkonomisk Tidsskrift udfører vor Forening en nyttig Virksomhed. I Tidsskriftets Artikler behandles teoretiske og praktiske Spørgsmaal, det giver Mulighed for ældre og yngre Nationaløkonomer til at publicere Resultaterne af deres Arbejde, og det giver Plads ogsaa for Artikler fra Næringslivets Folk til Behandling af Livets daglige økonomiske Problemer.

Jeg kan ogsaa nævne Foreningens Virksomhed for at fremme den økonomiske Forskning ved de Prisopgaver, som stilles for yngre Nationaløkonomer. Herigennem gives der en Opmuntring til at tage fat paa teoretiske Problemer, som bidrager til, at den Kreds af unge Nationaløkonomer, som skal tage det fremtidige videnskabelige Arbejde op, faar noget lettere Arbejdsvilkaar.

Nationaløkonomisk Forening har altid haft et rigt Samarbejde med de tilsvarende Foreninger i de andre nordiske Lande. Med visse Aars Mellemrum holdes der nordiske nationaløkonomiske Møder, skiftevis i de enkelte nordiske Lande. I 1923 holdtes Mødet i Oslo, i 1926 i København, i 1931 i Stockholm, i 1935 i Oslo og i 1938 i Helsingfors. Krigen standsede denne Mødevirksomhed, som den standsede saa megen anden nordisk Forbindelse, men vi var stolte over, at det blev Danmark, som fik Lov til at knytte Baandene igen ved det nordiske nationaløkonomiske Møde, som holdtes i København i Sommeren 1946. Alle, som deltog i dette Møde, vil bevare Mindet ikke alene om et godt nationaløkonomisk Møde, men ogsaa om en straalende nordisk Tilkendegivelse, der viste, hvor stærke de Baand er, som binder de nordiske Folk sammen.

Jeg slutter mine Bemærkninger ved denne vor Jubilæumsfest med Ønsket og Haabet om, at Nationaløkonomisk Forening i de Aar, der kommer, maa fortsætte sit Arbejde for at udbrede Kendskab til de økonomiske Problemer, og at Foreningens Virksomhed for at bringe det praktiske Livs Folk og Nationaløkonomerne sammen maa give gode Resultater for den økonomiske Udvikling i vort Land.

Efter Velkomsten meddelte Formanden, at Bestyrelsen i Anledning af Jubilæet havde besluttet at udnævne fhv. Departementschef *Adolph Jensen* og Professor Dr. polit. *Axel Nielsen* til Æresmedlemmer som en Paaskønnelse af den betydningsfulde Indsats, de hver især havde gjort saavel inden for Foreningen som i dansk Nationaløkonomi i det hele taget. Baade Departementschef *Adolph Jensen* og Professor *Axel Nielsen*, der begge var til Stede, havde gjort Foreningen den

Glæde
og ti
ning
For
Axel
Vegn
havd
havd
i Vi
gav
og t
kund
havd
Stud
Veje
hold
paa,
Pr
gæld
Me
talri

TRA
N
kale
øko
Uni
med
Stat
tage
Mell
agit
øko
tede
og
Par
Gam
øko
I
at v
æne
>Na
af
af
soc
vær
10
191
og

Glæde at modtage Udnævnelsen. Forsamlingen rejste sig under denne Meddelelse og tilkendegav ved stærke Bifaldsytringer sin Tilslutning til Bestyrelsens Beslutninger.

Formanden gav derefter Ordet til Dagens Foredragsholder, Professor, Dr. polit. *Axel Nielsen*, der indledede med paa Departementschef Adolph Jensens og egne Vegne at takke for Udnævnelsen til Æresmedlemmer i Foreningen. Formanden havde i sin Velkomst takket Universitetet for den nære Tilknytning, Foreningen havde til den økonomiske Forskning, der udføres ved Universitetet, men det var i Virkeligheden Fakultetets Lærere, der burde takke Foreningen, fordi den gav dem Lejlighed til paa Skrift og i Tale at henvende sig til et større Forum og til at knytte Forbindelser med Erhvervslivets ledende Personligheder. Det kunde nok ske, at man af og til kom ind paa at spekulere over, om man nu ogsaa havde valgt rigtigt, da man i sin Tid valgte at slaa ind paa det statsvidenskabelige Studium, om man i Virkeligheden ikke burde være slaaet ind paa helt andre Veje. Men den Hæder, der var vist Departementschef Adolph Jensen og Foredragsholderen selv ved Udnævnelsen til Æresmedlemmer, vilde de opfatte som et Tegn paa, at Valget for deres Vedkommende ikke havde været helt forfæjlet.

Professoren holdt derefter det paa Side 120 ff. trykte Foredrag om »Kort Statsgæld og Pengepolitik«.

Med en Tak fra Formanden til Foredragsholderen og til Medlemmerne for det talrige Fremmøde afsluttedes Jubilæumsfestligheden.

TÆK AF NATIONALØKONOMISK FORENINGS HISTORIE

Nationalekonomisk Forening er stiftet den 12. November 1872 i Vincents Lokaler paa Kongens Nytorv. Stifterne var den daværende Professor i Nationaløkonomi *N. C. Frederiksen*, som paa denne Tid spillede en stor Rolle baade paa Universitetet, i Rigsdagen og i Landets offentlige Liv i det Hele taget. Sammen med Frederiksen var Professor *William Scharling*, daværende Fuldmægtig i Statistisk Bureau, senere Professor, *Falbe Hansen* og cand. polit. *Arntzen*, Initiativtagere til Foreningens Oprettelse. Foreningen fik ved sin Start 70 Medlemmer. Mellem Stifterne havde det været paa Tale at danne en stor udadtil virkende agitatorisk Forening, som skulde arbejde for Gennemførelsen af de forskellige økonomiske Reformers, som dengang stod paa Dagsordenen. Ved Stiftelsen besluttede man imidlertid at danne en mere begrænset, nærmest videnskabelig Forening, og det var Hensigten at tage Sammenkomsterne i Société d'Economie Politique i Paris til Forbillede. Man skulde samles i Vintermaanederne, almindeligvis een Gang om Maaneden, spise til Aften sammen og derefter diskutere et eller andet økonomisk eller socialt Emne.

I de først vedtagne Love angaves Formaalet for Foreningens Virksomhed at være, »at samles for at forhandle nationalekonomiske Spørgsmaal«. Ved Lovændringen den 9. November 1915 ændredes Formaalet paa følgende: »Nationalekonomisk Forenings Formaal er dels Foreningsmøder til Afholdelse af Foredrag og Diskussioner om nationalekonomiske Spørgsmaal, dels Udgivelse af et Nationalekonomisk Tidsskrift og selvstændige Skrifter til Belysning af sociale og økonomiske Emner«. Foredragsvirksomheden og Tidsskriftet havde været drevet fra Foreningens Begyndelse. Tidsskriftet kom endda i de første 10 Aar som Maanedsskrift med 2 Bind om Aaret. Det nye, som kom til i 1915, var saaledes Udgivelsen af selvstændige Skrifter til Belysning af sociale og økonomiske Emner. Dette var forberedt af et Udvalg, som var nedsat i 1915,

med det Formaal at tilvejebringe en Fond til Afholdelse af de hermed forbundne Omkostninger. Fonden blev tilvejebragt dels ved Beløb, der af forskellige Personer blev stillet til Raadighed for Foreningens daværende Formand, Generaldirektør *Michael Koefoed*, dels ved Bidrag indsamlet fra forskellige Erhvervs-virksomheder og Selskaber. Fonden blev stadfæstet ved kongelig Resolution af 26. Maj 1922 gennem en særlig Fundats, som findes aftrykt i Tidsskriftet for 1922. Fonden har igennem Aarene afholdt Omkostningerne ved Udskrivelse af Prisopgaver. Endvidere er der givet Tilskud til forskellige Værker om sociale og økonomiske Spørgsmaal, til Dækning af Rejseomkostninger for Studenter ved Deltagelse i nordiske nationalekonomiske Møder og til forskellige andre Formaal til Støtte for Nationalekonomien. Fondens Kapital var ved Stiftelsen 44.000 Kr. og den er nu vokset til 76.000 Kr.

Endvidere ændredes ved Lovændringen i 1915 Reglerne for Bestyrelsesvalget. Oprindelig bestod Bestyrelsen af 5 Medlemmer, som af sin Midte valgte Formanden. Den valgtes for et Aar ad Gangen og kunde genvælges. Efter Revisionen i 1915 vælges Formanden særskilt for 3 Aar, og af Bestyrelsens for 3 Aar ad Gangen valgte 6 Medlemmer afaar 2 hvert Aar, saaledes at den ene af de afgaaende først i et følgende Aar kan genvælges. Denne Bestemmelse om Genvalg af afgaaende Bestyrelsesmedlemmer søgtes ændret i 1922, idet Bestyrelsen fandt det uheldigt, at Bestyrelsesmedlemmer, som havde gjort en særlig Indsats for Foreningen, ikke skulde kunne genvælges. Forslaget forkastedes dog med 39 Stemmer mod 21.

Ny Lovændring fandt Sted i 1934, hvor det bestemtes, at Bestyrelsen for begrænset Tid skulde kunne udelukke et Medlem fra Møderne, mod at Spørgsmaalet blev forelagt til endelig Afgørelse paa den førstkommande Generalforsamling. Ved denne Lejlighed bestemtes endvidere, at Bestyrelsens hidtidige Funktioner med Hensyn til Tidsskriftets Udgivelse fremtidig kunde udføres gennem et særligt Redaktionsudvalg, ligesom der i § 5 indføjedes Bestemmelser om Udskrivelse af Prisopgaver. Disse sidste Ændringer betød kun en Lovfæstelse af tidligere Praksis. Prisopgaver har været udskrevet siden 1924 og Redaktionsudvalget oprettedes i 1926.

Bortset fra foranstaaende er Bestemmelserne i de oprindelige Love af 1872 fortsat gældende.

Foreningens *Formænd* gennem Tiderne har været følgende (Tallet i Parentes angiver Medlemstallet ved Formandsperiodens Slutning):

- 1872—1877 Professor N. C. Frederiksen (156),
- 1877—1892 Nationalbankdirektør Moritz Levy (263),
- 1892—1898 Overpostmester H. G. Petersen (255),
- 1898—1900 Professor William Scharling (265),
- 1900—1916 Nationalbankdirektør Marcus Rubin (506),
- 1916—1928 Generaldirektør Michael Koefoed (575),
- 1928—1937 Professor Axel Nielsen (723),
- 1937— Nationalbankdirektør C. V. Bramsnæs.

Ved 75-Aars Jubilæet er Medlemstallet 895.

Over *Bestyrelsesmedlemmerne* i Foreningens første 50 Aar findes der en Fortegnelse i Nationalekonomisk Tidsskrift for 1922. Siden har følgende været Bestyrelsesmedlemmer:

Statsminister N. Neergaard 1900—25,
 Bankdirektør F. Nørgaard 1916—24,
 Professor J. Warming 1919—23,
 Nationalbankdirektør Rosenkrantz 1920—26,
 Bogtrykker Langkjær 1921—29,
 Departementschef Adolph Jensen 1921—27,
 Professor Zeuthen 1922—28, 1937—43,
 Økonomidirektør Holger Koed 1924—30, 1942—,
 Nationalbankdirektør C. V. Bramsnæs 1925—31, 1933—37,
 Professor Bertil Ohlin 1926—29,
 Veksellerer C. O. Henriques 1927—33,
 Departementschef J. Schaarup 1928—34,
 Ingeniør Julius Madsen 1929—32,
 Forbundsformand Johs. Kjærbøl 1929—36,
 Vicedirektør Svend Nielsen 1930—36,
 Professor Jørgen Pedersen 1931—36,
 Direktør Aug. Holm 1932—38,
 Bankdirektør O. Hedegaard 1934—40,
 Forbundsformand Josef Anderson 1935—41,
 Direktør Jens Toftegaard 1936—42,
 Departementschef Johs. Dalhoff 1936—39,
 Ingeniør R. G. Andersen 1938—44,
 Direktør Ebbe Groes 1939—45,
 Bankdirektør Oluf Nielsen 1940—46,
 Forbundsformand J. Jensen 1941—46,
 Professor H. Winding Pedersen 1943—
 Direktør Poul Wonsild 1944—
 Fuldmægtig Erik Schmidt 1945—
 Hovedkasserer Otto Wolf 1946—47,
 Bankdirektør Poul Andersen 1946—
 Næstformand Einar Nielsen 1947—

Som *Sekretær* i Foreningen og *Redaktør* for Tidsskriftet har følgende fungeret:
 (Tallet i Parentes angiver Tidsskriftets Oplag ved Funktionsperiodens Slutning.)

1873.	Cand. polit. Vilhelm Arntzen (?),
1873—1901	Professor Alexis Petersen-Studnitz (575),
1901—1914	Departementschef Adolph Jensen (700),
1914—1929	Departementschef Einar Cohn (750),
1930—1935	Direktør Jens Toftegaard (800),
1936—1946	Professor Carl Iversen (1500),
1947—	Kontorchef S. Gammelgaard Jacobsen.

Udvalget for Udskrivning og Bedømmelse af Prisopgaver, der bestaar af fire Medlemmer, har gennem Tiderne bestaaet af følgende:

1924—1930	Generaldirektør Michael Koefoed,
1924—1936	Professor Harald Westergaard,
1924—1946	Departementschef Adolph Jensen,
1930—1931	Professor Bertil Ohlin,
1930—	Professor Axel Nielsen,
1931—	Professor F. Zeuthen,

1937—	Nationalbankdirektør Bramsnæs,
1947—	Økonomidirektør Holger Koed.

Redaktionsudvalget, der bestaar af 3 Medlemmer, hvoraf den ene i Almindelighed er den senest afgaaede Formand for Socialekonomisk Samfund, har haft følgende Sammensætning:

1926—1929	Generaldirektør Michael Koefoed,
1926—1929	Professor Axel Nielsen,
1926—1933	Kontorchef Gloerfeldt-Tarp,
1929—1933	Professor L. V. Birck,
1929—	Nationalbankdirektør C. V. Bramsnæs,
1933—1944	Professor F. Zeuthen,
1933—1936	Kontorchef H. Stjernquist,
1936	Professor Jørgen Pedersen,
1936—1937	Kontorchef Niels Lindberg,
1938	Professor Thorkil Kristensen,
1939, 1945	Professor H. Winding Pedersen,
1940	Ekspeditionssekretær H. P. Gøtrik,
1941	Ekspeditionssekretær Kjeld Bjerke,
1942—1943	Direktør V. Villadsen.
1944	Fuldmægtig Erik Mortensen,
1945	Lektor Jørgen Gelting,
1946—	Undervisningsassistent Arne Lund.

Foreningen har haft følgende *Æresmedlemmer*:

Professor, Greve Hamilton, Lund, 1882,
Konsul Heftye, Kristiania, 1882,
Professor V. Falbe Hansen 1911,
Nationalbankdirektør Marcus Rubin 1916,
Professor Harald Westergaard 1922,
Departementschef Adolph Jensen 1947,
Professor Axel Nielsen 1947.

Foreningens 25 Aars Jubilæum blev fejret ved Udsendelse af et Festskrift forfattet af Professor William Scharling. 50 Aars Jubilæet blev fejret Mandag den 13. November 1922 ved en Eftermiddagshøjtidelighed i Universitetets Festsal, hvor Formanden, Generaldirektør Michael Koefoed, gav en Oversigt over Foreningens Historie, og hvor Professor Harald Westergaard, der blev udnævnt til Æresmedlem, holdt Foredrag om Nationalekonomiens Opgave i vore Dage. Om Aftenen var der Festmiddag for Foreningens Medlemmer hos Nimb. 50 Aars Jubilæets Forløb er skildret i Tidsskriftet for 1922.

TIDSSKRIFTETS NYE UDSEENDE

Paa Grund af Papirrationeringen har det været nødvendigt at foretage en meget væsentlig Nedskæring af Tidsskriftets Papirforbrug. Besparelsen er indvundet ved at gaa over til Anvendelse af en mindre Skrift og smallere Marginbredde end hidtil. Fra Paabegyndelsen af Aargang 1948 vil det desuden være nødvendigt at anvende en noget tyndere Papirsort.

B O G A N M E L D E L S E R

Erling Petersen : Pengene våre. H. Aschehoug & Co. Oslo. 1945. 229 Sider.

Johan Vogt : Pengerikellighet og Rentepolitik. H. Aschehoug & Co. Oslo 1947. 62 Sider.

Professor Petersen har skrevet en populær Fremstilling af Pengelæren. Den er nok populær, for saa vidt som den ikke gaar i Dybden med Problemer som Pengenes Værdi og Købekraftsparitetsteorien, men den er opbygget efter en gammeldags akademisk Tradition, hvorefter man først skal have flere Sider om Pengene som Byttemiddel, Værdimaaler og Opbevaringsmiddel og en Række Definitioner, tilmed udbygget med historiske Afsnit, forinden man kommer til de interessante Problemer om Pengeværdien, Valutakurserne — og de moderne Pengesystemer, der dels er valuta-bundet og dels maa virke under et bundet Prisniveau. Mon ikke den almindelige Læser bliver træt ved disse lange og efter mit Skøn ganske overflødige Forberedelser, hvor der tilmed kommer Sætninger som denne (Side 81): »Alle de regler som gjælder for udstedelsen av penger av forskjellige typer, danner tilsammen hva vi kan kalle et pengesystem«.

De sidste to Trediedele af Bogen er mere interessevækkende. Forklaringen af Guld- og Papirfod samt Inflation tydeliggøres med historiske Eksempler. Til Trods for, at Fremstillingen ogsaa her er bred, faar man dog for lidt at vide om Pengesystemernes Virkemaade. Rentepolitik og Obligationskøb og -salg nævnes uden nogen særlig Forklaring af Virkningerne af disse Operationer, og blandt de mange historiske Træk, der flettes ind i Fremstillingen, er det besynderligt, at Pengekrisen omkring 1931 kan affærdiges med 3 Linier. Afsnittene om Pengeværdien er gode. Forklaringen bygges op paa Omsætningsligningen samtidig med, at man forstaaer, at Indkomstens Dannelse og dens Anvendelse har Betydning for Prisudvik-

lingen. Det samme gælder Afsnittene om Inflation, Deflation og Pengesystemer under et bundet Prissystem. I Forbindelse med det sidste introduceres den »sorte Børs« i Litteraturen som et nødvendigt Resultat af Pengerigelighed og en ikke fuldt gennemført Rationering.

Johan Vogts lille Bog henvender sig ogsaa til Ikke-Socialøkonomer. Den handler om et Afsnit af Pengepolitikken, som kun har faaet en meget lille Plads i Erling Petersens Fremstilling og gaar lige ud i den aktuelle Debat om den fremtidige Rentefods Højde. Den eneste Grund til at nævne de to Bøger i Forbindelse med hinanden er, at det kunde bidrage til at belyse Spørgsmaalet om, hvorledes man skal lægge de økonomiske Problemer op for Ikke-Fagfolk for at vække Interesse og Forstaaelse for dem. I begge Henseender tror jeg, at man vinder mere Land ved at gaa lige til Sagen som Johan Vogt end gennem en langsom og Belæring som i Erling Petersens Bog, hvor man først i et følgende Bind kan vente de aktuelle Problemer diskuteret.

Vogt hævder, at Bank- og Forsikringsfolk er blevet hængende i den ortodokse Renteteori, hvorefter Rentefodens Højde beror paa Sammenhængen mellem Omfanget af den løbende Opsparing og Kapitalefterspørgslen og derfor tror, at den nugældende relativt lave Rente er et forbigaaende Fænomen. Heroverfor præsenterer Vogt den moderne *keynske* Renteteori, hvorefter Rentefoden er en bestemmende Faktor for den løbende Totalindkomst i Samfundet, og dens Betydning for Opsparingen først og fremmest maa betragtes i Sammenhæng med denne Totalindtægt. Det konstateres, at den moderne Renteteori er udformet forskelligt i de tre nordiske Lande. Det skyldes institutionelle og historiske Forhold samt Økonomernes Grad af »radikalitet«. Dette

er imidlertid ikke afgørende i Forhold til moderne Renteteoris Forskel fra den klassiske. Den moderne Teori fører til, at Seddelbanken gennem sin Indflydelse paa de private Banker og Publikums Likviditet *de facto* kommer til at bestemme Rentefodens Højde. Den rigelige Likviditet, som Besættelsen har skabt i Norge, muliggør i Virkeligheden en lavere Rentefod end den nuværende, og med en Fastholdelse af Nutidens Reguleringssystem kan man kun forvente Likviditeten opretholdt, saaledes at Rentefoden paa lang Sigt i Arbejder og Bondes Interesse bliver lav. Vogt opfatter det saaledes, at »Pengemonopolet« paa denne Maade er brudt, men indrømmer, at de nuværende Restriktioner maa bevares eller afløses af andre, hvis den lave Rentefod skal opretholdes uden Inflation.

Over for dette Diskussionsindlæg — for andet giver Forfatteren det ikke ud for — har man Lyst til at stille to Spørgsmaal. Er den norske Prisregulering helt vandtæt, saa man er sikker paa, at den brede Befolkning ikke taber lige saa meget ved den moderate Inflation, som den vinder ved den lave Rente? Erling Petersens Indføjeelse af den sorte Børs i Pengelæren tyder ikke derpaa. Hvis Reguleringerne skal gøres endnu mere effektive, medfører de saa ikke endnu flere Ulemper ogsaa for dem, af Hensyn til hvilke man opretholder den lave Rente? — Om Konklusionen kan man have forskellig Mening, men der vil sikkert være Enighed om, at Vogts lille Bog er et frisk og velskrevet Indlæg i Debatten om Rentepolitikken, der er lige saa aktuelt her i Landet som i Norge.

Niels Banke.

Aksel H. Pedersen: Byggeriets retslige og økonomiske Organisation. Gyldendal. Kbh. 1946. 311 Sider. 18 Kr.

Bogen er ikke en videnskabelig Afhandling, men henvender sig til Bygherrer, Arkitekter, Sagførere, Entreprenører, Haandværkere, Leverandører, Bankfolk m. v., og for denne Kreds af Praktikere vil Bogen utvivlsomt blive af betydelig Værdi.

Efter en kort Gennemgang af Byggeriets Udvikling gennem de sidste Aarhundreder, herunder Omtale af Byggekrisen i 1908, Straamandsvæsenet og de forskellige andre Former

for Byggesvindel, følger en Række Kapitler, der behandler de vigtigste Sider af Byggeriet ud fra saavel økonomiske som juridiske Synspunkter. For en Økonom maa de mest interessante Kapitler være dem, der omhandler Byggeriets Finansieringsplan og Fordelingsplan.

Finansieringsplanen definerer Forfatteren som en specificeret Oversigt over: 1. Anskaffelsessummen, 2. Finansieringen samt 3. En paa Grundlag heraf udarbejdet Rentabilitetsberegning.

Man maa være enig med Forfatteren i, at det er af stor Betydning, at alle, der har med Byggeri at gøre, med Omhu udarbejder en detaljeret Finansieringsplan forinden Byggeriets Iværksættelse. For den, der vil bygge sig en Villa, er det vigtigt forinden at vide, hvad han kommer til at »sidde for«, og for den, der bygger erhvervsmæssigt, er det naturligvis af stor Betydning, at der er Sikkerhed for, at Byggeriet er rentabelt, og at Byggeriet gennemføres rationelt og økonomisk.

Den udførlige Tilrettelæggelse af Byggeriet — som Finansieringsplanen er Udtryk for — vil under Byggeriets Udførelse gøre det muligt for Bygherren omgaaende at træffe sine Dispositioner over for uforudsete Hændelser, saa at han til Stadighed kan føle sig paa sikker Grund. Særlig nødvendigt med en udførlig Plan vil det være i de Tilfælde, hvor Bygherren er uerfaren eller arbejder med ringe Egenkapital, og hvor hans Økonomi derfor paa afgørende Maade er afhængig af, om hans Forkalkulation er rigtig. I denne Forbindelse maa ogsaa fremhæves, at det for den kapitalsvage Bygherre er særlig ønskeligt at kunne fremlægge en godt gennemarbejdet Finansieringsplan for sine Entreprenører, da disse ellers ved Afgivelsen af deres Tilbud maa tage større Hensyn til den Risiko, det rummer at arbejde for en kapitalsvag Bygherre.

I sin Gennemgang af Finansieringsplanens enkelte Bestanddele, som dels foretages i et selvstændigt Kapitel og dels i Tilslutning til Behandlingen af andre Emner (Byggegrunden, Grundprioritet, Byggelaan m. v.) fremsætter Forfatteren forskellige Synspunkter, som kan give Anledning til Diskussion. Eksempelvis udtales Side 131:

»I Perioder, hvor Konjunkturerne er nedad-

gaaende, og Kurserne er vigende, har Bygherrene som Regel Interesse af at afvente Bedring i Kursniveauet. Det forøgede Kurstab medfører en Forøgelse af Anskaffelsessummen, og hvis Bygherren er et Haandværkerkonsortium, forringes Entreprenørernes Dækningsprocent.«

Til Grund for denne Betragtning maa ligge den Opfattelse, at Bygherren i visse Tilfælde bør spekulere i en Kursgevinst. Jeg tror, at dette er urigtigt. Hensigten med Bestemmelserne om forskudsvis Udbetaling af Kredit- og Hypotekforeningslaan er jo netop at eliminere Kursrisikoen, og hvornaar kan en Bygherre have begrundet Formodning om, at Kurserne vil stige i den Tid, det tager for ham at gennemføre sit Byggeri? Under alle Omstændigheder bør en saadan eventuel Kursgevinst ikke indgaa i Finansieringsplanen, og kun den kapitalstærke Bygherre kan tillade sig at tage den Risiko, det er ikke at benytte Muligheden for forskudsvis Prioritering.

Ved Fordelingsplanen forstaas en Opstilling over samtlige Entreprisessummer og andre Udgifter vedrørende et Byggeforsættende, der angiver, i hvor mange Rater og med hvilke Beløb disse udbetales paa Byggeriets forskellige Stadier. Fordelingsplanens Formaal er at fyldestgøre Entreprenørerne forholdsmæssigt dels efter det præsterede Arbejde og dels saaledes, at Entreprenørerne opnaar samme procentvise Dækning af deres Entreprisessummer henholdsvis af de foreliggende kontante Byggemidler og af de endelige Byggemidler (Prioritetslaan m. v.).

Ved saaledes paa Forhaand i Detailler at fastlægge, i hvilket Tempo og med hvilke Beløb de forskellige Deltagere i Byggeriet skal fyldestgøres, opnaas det, at Risikoen fordeles, saa man undgaar, at Smerten ved et uheldigt Forløb — der eventuelt slaar Bygherren i Stykker — kommer til at ramme en enkelte Entreprenør uforholdsmæssigt haardt. I denne Forbindelse maa erindres, at jo bedre det lykkes at gennemføre en ligelig Fordelingsplan, i jo højere Grad vil samtlige implicerede være interesseret i at søge et uheldigt Byggeri afviklet paa den for alle Parter lempeligste Maade. Egeninteressen vil falde sammen med den fælles Interesse.

Under Behandling af Fordelingsplanen og

Finansieringsplanen gør Forfatteren sig gentagne Gange til Talsmand for den størst mulige Offentlighed omkring Byggeriet, og under de Vilkaar Byggeriet gennemføres i Dag, og hvor der ofte paa Grundlag af en beskedent Egenkapital arbejdes med store Værdier, kan der ikke være Tvivl om, at det er i alles — og i Samfundets — Interesse, at det Byggeri, der sættes i Gang, hviler paa et sundt Grundlag. Et vigtigt Middel til at sikre dette er, at der gives samtlige Deltagere Mulighed for at blive bekendt med Byggeriets Økonomi.

Ved sin Gennemgang af de forskellige Emner har Forfatteren bestræbt sig paa at give klare Definitioner af de forskellige Begreber, og med den ofte uklare Sprogbrug, der anvendes, hvor Talen er om Byggeri, er det en værdifuld Side af Bogen, at der er gjort et Arbejde for Udbredelse af en fast Terminologi.

Af stor praktisk Værdi er det, at Bogen indeholder en Række Eksempler, og at den i talrige Fodnoter henviser til Litteratur, hvor de paagældende Emner er udførligere behandlet.

Poul Dahlgaard.

Maurice Dobb : Sovjets Planøkonomi i Krig og Fred. Frit Forlag A/S. København 1946. 149 Sider. Pris 4,50 Kr.

Interessen for russisk Samfundsøkonomi synes at følge en vis Rytme. Der kan allerede nu nævnes tre Toppe: Krigskommunismens første Aar omkring 1920, Femaarsplanens første Aar omkring 1930, og nu paa ny efter den anden Verdenskrigs Afslutning. Indimellem har der været nogenlunde Stilhed om Emnet, og det er karakteristisk, at den teoretiske Debat om Prisdannelsen i et socialistisk Samfund, der førtes rundt om i Tidsskrifterne i 1930'erne, fortrinsvis bevægede sig i luftige Fantasiriger og kun i ringe Grad var inspireret af Erfaringerne fra Rusland.

Interessekulationerne omkring 1920 og 1930 havde det tilfælles, at Sovjetøkonomien paa hvert af disse Tidspunkter forlod hævdevundne økonomiske Principper og begav sig ind i ikke tidligere prøvede Eksperimenter. Den Interessebolge, der nu er opstaaet, kan ikke paa samme Maade henføres til iøjnefaldende Nydannelser inden for den russiske Økonomi. Den hidrører fra den enkle Kends-

gning, at Sovjetsamfundet under Krigen viste sig i Besiddelse af en saa forbavsende Styrke. Da den økonomiske Organisations Effektivitet i høj Grad er bestemmende for den militære Styrke, er det derfor forstaaeligt, at Verden paany er begyndt at interessere sig for det økonomiske System i Rusland. Og det er i og for sig ogsaa meget forstaaeligt, at den Gang er Økonomerne, der skriver om Rusland, medens det tidligere mest var Journalisterne. Det drejer sig nu om at beskrive og forklare faktiske økonomiske Forhold, hvorimod de tidligere Perioders Skrifter kunde give Fantasien nogenlunde frit Løb med Hensyn til det nye økonomiske Systems vidunderlige Udviklingsmuligheder, simpelthen fordi distraherende Erfaringer og tørre Kendsgerninger endnu ikke forelaa.

Nationalekonomisk Tidsskrift har tidligere bragt Anmeldelse af Alexander Baykovs og Prokopovic's Bøger om den russiske Planøkonomi. Den Bog, som her skal omtales, er af betydeligt mindre Omfang, men den er ligesom disse skrevet af en Økonom. Forfatteren, der er Lektor i Nationalekonomi ved Universitetet i Cambridge, vil endnu være en Del af Tidsskriftets Læsere bekendt fra et Besøg i København i 1935, der bl. a. satte sig Spor i et meget bemærkelsesværdigt Foredrag, som er optrykt i Hæfte VI i den paagældende Aargang af Tidsskriftet.

Den danske Udgave af Dobb's Bog er et Sammen drag af to af Forfatterens Bøger om samme Emne, udkommet henholdsvis i 1941 og 1942. Den indeholder 6 Kapitler: Planøkonomiens Teknik og Metode; Fra Zarismen til den anden Verdenskrig; Penge- og Finansvæsen; Det kollektive Landbrug; Fagforeningernes Stilling; Arbejds- og Lønforhold.

Kapitlet om Planøkonomiens Teknik og Metode, der er Bogens mest omfattende Afsnit, er samtidig det Afsnit, som bringer mest nyt, dog tæt fulgt af Kapitlet om Penge- og Finansvæsen.

De centrale Planorganer har været organiseret Gang paa Gang for at opnaa større Smidighed, bedre Koordination og klarere Kompetencedeling. Det samme gælder Organisationen inden for de enkelte Virksomheder. Udviklingslinien har her været den, at man efter naivt-kommunistiske Forsøg paa at

lade alle være med til at bestemme alt muligt, nu efterhaanden er naaet frem til et personligt Ansvarlighedsprincip, hvor Ledelsen inden for de afstakne Planrammer træffer Afgørelserne paa eget Ansvar, men under fuld offentlig Kontrol.

Et af de vanskeligste Spørgsmaal for den russiske Planøkonomi har været Spørgsmaalet om selve Planernes Karakter: Om de skulde være ufravigelige Retsregler, som de underordnede Organer (Brancheorganisationerne og Bedrifterne) blindt skulde efterkomme, eller om de blot skulde være Raad og Henstillinger, der kunde tilsidesættes, naar de underordnede Organer fandt det formaalistjenligt. Disse to Ydermuligheder har vist sig begge at føre til uholdbare Tilstande. Den første, der kunde karakteriseres som en egentlig Kommandoøkonomi, fremkalder stiv Bureaukratisme og alt for snævre Grænser for Underleddenes Initiativ og Bevægelsesfrihed. Og den anden fører til Kaos. Man synes nu at have arbejdet sig frem til en Mellemform, idet der gennem Aarenes Erfaringer er udviklet et ret fintmærkende statistisk Apparat til Iagttagelse af og Kontrol med de økonomiske Processer, saaledes at Planerne løbende kan tilpasses efter de Impulser, der udgaar fra Bedrifterne og Brancheorganisationerne samt fra Forbrugernes Efterspørgsel. Selve den oprindelige Plan opstaar ligeledes ved et Sammenspil mellem de centrale Planmyndigheder og Underorganerne. Først udarbejdes der et summarisk Planudkast i de øverste Planorganer. Udkastet sendes derefter til Udtalelse hos Brancheorganisationerne og Bedrifterne, saaledes at disses Kommentarer og Forslag til den mere detaljerede Udformning kan indgaa i Overvejelserne ved den endelige Planlægning; — altsaa en Procedure, der i meget ligner den, som paa begrænsede Omraader har udviklet sig herhjemme under Krigs- og Krisetidens Restriktioner. Selve Planen minder i sin Opbygning om de Nationalbudgetter, som flere vesteuropæiske Lande har udformet efter Krigens Afslutning.

I Kapitlet om Penge- og Finansvæsen redegøres der for, hvordan den indirekte Beskatning, Omsætningsskatten, er kommet til at indtage en dominerende Rolle. Mellem 65—75 pCt. af Statens Indtægter kommer fra denne Skat. Forfatteren nævner det sæd-

vanlige kommunistiske Forsvar herfor: at den indirekte Beskatnings usociale Karakter formindskes i samme Omfang, som Indkomstulighederne nivelleres, og i samme Grad, som Skatten differentieres efter Varens Karakter af Luksus. Men Hovedforklaringen lægges dog paa det rent praktisk-politiske Hensyn, at Beskatningen maa indrettes saaledes, at den i mindst muligt Omfang hæmmer Befolkningens produktive Virkelyst. Da Femaarsplanerne begyndte, og Investeringsraten bragtes op til $\frac{1}{4}$ af Nationalindkomsten, blev det nødvendigt at slaa Bro mellem Vareudbud og Efterspørgsel gennem en stærkt øget Beskatning. Skulde denne vældige Overskudsøbekraft inddrages i Form af Indkomstbeskatning, vilde Befolkningens Arbejdsvilje let svækkes. Denne Fare mentes ikke at foreligge i samme Grad ved Anvendelsen af indirekte Skatter, og derfor valgtes denne Vej. At Omsætningsskatten desuden bekvemt kunde indpasses i Virksomhedernes Prispolitik var et yderligere Motiv. Omsætningsskatten er i det korte Løb den Faktor, der afstemmer Detailpriserne med Befolkningens Købekraft og Efterspørgselsstrukturen. I det lange Løb etableres Ligevægten ved Produktionstilpasning, medmindre det drejer sig om et Forbrug, som Myndighederne ønsker at hæmme eller fremme uden Hensyn til Rentabilitetsovervejelser.

Den Side af russisk Samfundsøkonomi, som har vakt største Opmærksomhed udadtil og voldt de største Vanskeligheder indadtil er utvivlsomt Landbrugets Socialisering. Denne Forvandlingsproces belyses i Kapitlet om det kollektive Landbrug.

Der findes to Slags Landbrugsbedrifter: Statsbrugene, der ejes af Staten og drives som en Fabrik, hvor Arbejderne beskæftiges for Løn ligesom Industriarbejderne, og Kollektivbruget, der er selvejende Institutioner organiseret paa Andelsbasis. Kollektivbrugene er efter Udbredelse langt den vigtigste Form. Deres gennemsnitlige Størrelse er ca. 400 ha, medens Statsbrugenes Størrelse er 2000 ha eller mere. Naar en Bonde tilslutter sig et Kollektivbrug, bliver hans Jord og Driftskapital incl. evt. Husdyr lagt til den almindelige kollektive Ejendom. Dog tillades det ham at beholde et vist Antal Malkekø, Faar og

Geder, Svin og Fjerkræ, og han har Lov til selv at dyrke en Jordlod paa op mod en Hektar. Disse Jordlodder er hovedsagelig bestemt til Havebrug. Hvis han paa noget Tidspunkt ønsker at forlade Kollektivet, har han Adkomst til et Stykke Jord af samme Størrelse som det, hvormed han oprindeligt bidrog til Fællesskabet. Hvordan dette nærmere praktiseres er dog uklart, da det i Vedtægterne for Kolkhoserne er bestemt, at den Jord, der drives af en Kolkhos, ikke maa afhændes til Medlemmer, der ønsker at trække sig ud af Fællesskabet.

Kollektivbrugets Nettoudbytte udbetales ved Aarets Slutning som en Dividende paa Basis af det Antal Arbejdsdage, de enkelte Medlemmer har bidraget til det fælles Arbejde paa Bruget. Arbejde af forskellig Art og Kvalitet omregnes efter en fastsat Skala.

Socialiseringen af russisk Landbrug har ikke alene været drevet frem af ideologiske Hensyn og Ønsket om at op hjælpe Produktiviteten og indføre moderne Teknik i et tilbagestaende Erhverv. Alene Vanskelighederne ved under en reguleret Økonomi at skaffe Varerne frem til Byerne fra de mange Millioner selvstændige Brug var i sig selv nok til at begrunde en Landbrugsreform. Varerne kommer under den nye Bedriftsform frem ad 3 forskellige Kanaler. For det første afsluttes der i Almindelighed Kontrakt med de lokale statsjede Maskinstationer, og Stationerne lønnes for det Arbejde, de udfører, med en Andel af Afgrøden, undertiden med henved 20 pCt. For det andet er en Kolhos forpligtet til aarligt til Staten at levere en vis Andel af Produktionen til forud fastsatte Priser. Resten kommer frem som frivillige Leverancer til fri Prisdannelse. Pligtleverancerne udgør 15–20 pCt. af Bruttoproduktionen. De fastsattes oprindeligt efter den Retning, som Produktionen faktisk tog paa de enkelte Bedrifter, men nu fastsættes de paa Forhaand stærkt specificeret efter Art (Korn, Kvæg, Mejeriprodukter o. s. v.), hvorved Produktionen ledes i den Retning, som Myndighederne ønsker, altsaa i Princippet en Ordning som den danske Kornordning.

Dobb nævner, at Kollektivbondens Indkomst er lavere end Byarbejderens, men han mener, at der i de senere Aar har været en mærkbar Stigning, og at den er væsentlig højere end

før Revolutionen. I Rusland som i de privatkapitalistiske Lande har Landbruget haft Højkonjunktur under Krigen.

De to sidste Kapitler handler om Arbejdsforholdene i Industrien. Lønfastsættelsen indgaar som et Led i den samlede Plan, og Fagforeningernes Medvirken ved Fastsættelsen af det almindelige Lønniveau og Forholdet mellem Lønningerne i de forskellige Fag er udelukkende konsultativ. Derimod har de afgørende Indflydelse paa Udformningen af Detailbestemmelserne inden for Bedrifterne: Uddannelsesforhold, Arbejderbeskyttelse og andre sociale Foranstaltninger, Overarbejdets Omfang og Vederlag, Betingelserne for Ansættelse og Afskedigelse, Udarbejdelse af Akkordsatserne o. s. v.

Fagenes Placering i Lønskalaen udnyttes bedst til at regulere Arbejdskraftens Fordeling mellem de forskellige Produktioner. Det nævnes saaledes, at Kulindustrien, som ved Femaarsplanernes Begyndelse i 1928 stod som Nr. 13 i Lønskalaen, ved Udgangen af den anden Plan i 1937 var steget til Nr. 2. Den svære Metalindustri var rykket op fra Nr. 9 til Nr. 5 og Olieindustrien fra Nr. 8 til Nr. 1. Ca. 75 pCt. af alt Arbejde udføres i Akkord med stærkt udviklede Præmie-Akkordsystemer. Lønforskellene er herigennem blevet langt større end kendt i den gamle Verden. Det nævnes saaledes, at Gennemsnitsfortjenesten inden for de højst betalte Arbejdergrupper ligger 5—6 Gange over Fortjenesten i de laveste Grupper. Præmie-Akkordsystemet medfører endvidere at Produktionsnormerne maa forhøjes, efterhaanden som den tekniske Produktivitet forbedres, idet Arbejdsomkostninger pr. Enhed ellers vilde vise fortsat Stigning. Vanskelighederne ved at ændre hidtidige Normer synes ikke mindre i Rusland end andetsteds. Stakhanov-Arbejderne anses af deres mindre energiske eller mindre dygtige Kolleger for Morakere. Stakhanov selv maatte paa sin Arbejdsplads døje Haan og Chikaneri »paa Grund af sine nymodens Idéer.«

Industriarbejderen har som herhjemme 2 Ugers betalt Ferie, men kun hvis han har arbejdet mindst 11 Maaneder i samme Virksomhed. Denne Klausul blev indført i 1937 for at modvirke det Kontor- og Fabriksflakkeri, der

udviklede sig som en Følge af Femaarsplanernes anstrengte Beskæftigelsessituation. Samme Aar indførtes Arbejdsbøger af samme Art som Arbejdskortene herhjemme under Krigen, og Socialforsikringssatserne gradueredes efter Anciennitet i Virksomheden. Trods alt maa Forholdene i Industrien dog forekomme Befolkningen relativt tillokkende. Siden Femaarsplanernes Begyndelse er næsten hele Befolkningstilvæksten gaaet til Industrien. Antallet af Industriarbejdere voksede fra 12 Mill. i 1928 til 27,5 Mill. i 1939.

Til Belysning af Produktionsudviklingen anføres, at Indexet for den totale Industriproduktion regnet i 1928-Rubler, naar 1928 sættes til 100, ved Udgangen af 1940 var steget til 700. Kapitalgodeproduktionen alene var steget til 1040, Konsumgodeproduktionen »kun« til 535. Det nævnes, at Indexberegningerne har været kritiseret af den engelske Statistiker Colin Clark. Landbrugsproduktionens Vækst i Løbet af de to første Femaarsplaner 1928—37 er bl. a. af Baykov beregnet til ca. 30 pCt., hvoraf ca. 20 pCt. hidrører fra Væksten i Udbytte pr. Arealenhed.

Man faar gennem Dobbs Bog et udmærket Indtryk af den russiske Økonomis Teknik og af de Resultater, der er naaet. Det er tydeligt, at Forfatteren er sympatisk indstillet over for Emnet, men han er dog saa meget Videnskabsmand, at det saglige hele Tiden faar Lov at dominere. Hans Bog udfylder et stort Hul i den meget sparsomme Litteratur af saglig Art om det nye Rusland, som findes herhjemme.

For en dansk Læser er det interessant at bemærke, at de tekniske Vanskeligheder, som dansk økonomisk Administration har haft at løse i Aarene siden Verdenskrisen — hvor vi begyndte med en modificeret »Planøkonomi« — men især i Krigsaarene, i meget ligner de russiske. Det er nok værd at lægge Mærke til, at selv i det gennemsocialiserede Rusland kender man Fænomener som Pengerigelighed; betinget Salg og Køb; Kontor- og Fabriksflakker; blaa Mandage; Feriementalitet; Arbejdskort; Sortbørslønninger (forårsaget af de statslige eller kooperative Virksomheders Konkurrence om den knappe Arbejdskraft); ulovlige Vareforringelser (for at Virksomhederne saa meget lettere kan opfylde Plantallenes Pro-

duktionsmængder og opvise det størst mulige Overskud); Rivalisering og Kompetencestridigheder mellem de offentlige Myndigheder; ja, at det selv i Rusland, hvor Modsetningen mellem Stat og Erhvervsliv efter Teorien skulde være ophævet, er et Problem for de planlæggende og kontrollerende Myndigheder at faa paalidelige og udtømmende Oplysninger frem fra Virksomhederne.

S. Gammelgård Jacobsen.

James A. Maxwell: The fiscal impact of federalism in the United States. Harvard Economic Studies No. 79. Harvard University Press. Cambridge, Mass. 1946. 427 S. \$ 5.00.

Industrialiseringen, den højere Grad af Mobilitet paa saa at sige alle Omraader og flere andre Forhold har ført med sig, at der nutildags er et langt større finansielt Samarbejde mellem Staten og de forskellige Former for Kommuner i Landene. I Virkeligheden er Beskrivelsen af og Læren om disse Relationer mellem Kommunerne og Staten eller i federale Stater desuden mellem Staterne og den nationale Regering ved at udvikle sig til en ny og betydningsfuld Gren af Finansvidenskaben. Den Bog, der her skal anmeldes, giver et betydningsfuldt Bidrag til den deskriptive Del af dette forholdsvis nye Objekt for videnskabelig Behandling.

I faa Lande er disse Forhold saa komplicerede som i U.S.A., hvor man har flere forskellige Led af offentligt Styre end vel i noget andet Land. Man har den nationale Regering, Staterne, Counties, Towns and Townships og Skoledistrikterne. Særligt kompliceret bliver det hele af, at formelt set, d. v. s. ifølge De forenede Staters Forfatning, er de 48 Stater i mange Henseender ikke underordnede Unionen, men har en vis Grad af Suverænitet. Oprindeligt var Regeringen i Washington ikke meget andet end et fælles Udenrigsministerium for Staterne. Selv Militærvæsenet var oprindeligt en Statsopgave og der er Rester heraf endnu. Men vigtige Omraader saasom Retsvæsen, Politi, Skole- og andet Undervisningsvæsen, Socialvæsen, Sundhedsvæsen og Vejvæsen er den Dag i Dag Statsopgaver, d. v. s. Opgaver, der sorterer under Staterne, og som Unionen i og for sig ingen Ret har til at blande sig i.

Nu er der imidlertid selvsagt Brug for en vis Grad af Ensartethed paa disse Omraader. Nordstaterne kan f. Eks. være interesserede i, at Sydstaterne opretholder et ordentligt Skolevæsen, for mange Nordstatsborgere har levet deres Barndom i Syden. Og deres daarligere Skolekundskaber er til stadig Gene ikke blot for dem selv, men ogsaa for deres Naboer. Norden kan nutildags heller ikke være ligeglad med Sundhedsvæsenets Organisation i Syden. En Epidemi, der starter i Alabama, vil hurtigt kunne forplante sig til New York. Der er derfor Brug for en national Politik paa mange Omraader.

Ganske særligt kom dette frem under The new Deal. Pengepolitik og Beskæftigelsespolitik maa næsten nødvendigvis styres nationalt. Men mange af de Midler, der skulde og maatte anvendes, hørte ifølge Konstitutionen under Enkelstaterne. At saa mange Omraader hører under Staterne, er ofte blevet fremhævet som et Gode. Man har anført, at herved fremmes en Konkurrence mellem Staterne, og man nævner, at enkelte Stater kan eksperimentere, og de andre lære heraf. Men Sagen har ogsaa en anden Side. Eksistensen af de mange Enkelstater hindrer mange Gange den af Flertallet ønskede Løsning. Det kan f. Eks. ske, at den lovgivende Magt i en Stat i og for sig gerne vilde give højere Socialunderstøttelser, men forhindres heri, fordi den frygter, at de nødvendige højere Skatter vil skræmme Industrien bort fra den paagældende Stat og ind i Nabostaten. Og de højere Socialunderstøttelser vil eventuelt tiltrække Nabostaternes trængende. At alle Stater har denne Frygt, afholder dem alle fra at gøre noget, de i og for sig alle ønsker.

Konflikten mellem paa den ene Side Forfatningen og paa den anden Trangen til Regulering og Ensartetgørelse af de offentlige »Væsener« har i U.S.A. ført til en ganske særlig Form for Lovgivning. Unionen tilbyder Enkelstaterne finansiell Bistand, hvis de vil opfylde visse Betingelser, medens Bistanden nægtes eller tilbagedrages, hvis Betingelserne ikke opfyldes. Dette krænker ikke Staternes Suverænitet, for de kan altid nægte at gennemføre det ønskede ganske vist med det Resultat, at de intet Tilskud faar. Paa denne Maade er det lykkedes Unionen at faa

en vis Indflydelse paa de Omraader, der er Statsfelter. Som det vil forstaaes, maa denne Politik give Anledning til nogle ret komplicerede finansielle Forhold mellem Unionen og Staterne.

Professor James A. Maxwell fra Clark University, Worchester, Mass., har nylig i en Bog givet en Beskrivelse af alle disse finansielle Forhold mellem Unionen og Enkeltstaterne. Efter en historisk Indledning tager han »Væsen« for »Væsen«: Skolevæsen, Sundhedsvæsen, Vejvæsen, Politi o. s. v., giver en Oversigt over, hvad der er sket. Han ridser ganske kort den politiske og økonomiske Baggrund for Lovgivningen op, men beskæftiger sig ellers hovedsageligt med et Referat af Lovene og en statistisk Beskrivelse af de finansielle Konsekvenser af, hvad der er vedtaget.

Efter denne Gennemgang af Udgiftssiden, kommer en Oversigt over de finansielle Forhold mellem Staterne og Unionen paa Indtægtssiden. Der er Kapitler om Domænerne, der har spillet en overordentlig stor Rolle baade

for Amerikas Finanser og for Bosættelsen, om Indkomstskatterne, der erlægges baade til Unionen og til Flertallet af Staterne, om Forbrugsafgifterne og Arveafgifterne.

Bogen afsluttes med et teoretisk Kapitel, der virker temmelig svagt, og som ikke bringer meget af Interesse.

Dette gør derimod de øvrige Kapitler. Bogen giver paa sine forholdsvis faa Sider en virkelig god Oversigt over Emnet. Den er velskreven og derfor ret let læst. Emnet er interessant, ogsaa fordi den givet et Eksempel paa, hvorledes juridiske Baand nok kan forsinke en Udvikling eller gøre den mere kroget og upraktisk, end den ellers vilde være. Men den viser ogsaa, at hvis den økonomiske Udvikling nødvendiggør Forandringer, saa kommer de trods alle juridiske Hindringer.

Denne Bog viser saaledes en vigtig Side af den langvarige historiske Proces, der vel begyndte med Borgerkrigens Forhistorie og endnu langt fra er endt, hvorved disse mange Enkeltstater smeltes sammen til een.

Kjeld Philip.

, om
e til
For-

pitel,
brin-

Bo-
er en
vel-
r in-
empel
i for-
roget
Men
e Ud-
kom-

de af
el be-
e og
nange

ilip.